

AMNESTY
INTERNATIONAL

TWÓJ GŁOS ma MOC

**MŁODZI LUDZIE BRONIĄ
PRAW CZŁOWIEKA!**

**EDUKACJA PRAW CZŁOWIEKA
I WSPÓŁCZESNE WYZWANIA
PODRĘCZNIK DO PRACY Z MŁODZIEŻĄ**

AUTORKI I AUTORZY (ALFABETYCZNIE):

Dariusz Grzemny, Filip Jach, Małgorzata Jonczy-Adamska, Michał Kłopotcki, Anna Kulikowska, Justyna Kuzar-Dembele, Katarzyna Salejko, Piotr Skrzypczak

KONSULTACJE MERYTORYCZNE:

Agnieszka Błoch, Renata Bugajska-Jucha, Monika Darmofał-Karwinska, Renata Ferdek-Barucha, Dorota Grabowska, Marta Guściora, Miłosz Herka, Karolina Janiak, Marzenna Kochanowska-Kuliś, Monika Komisarczyk, Magdalena Kozłowska, Anna Lehmann, Beata Narel, Tomasz Piątek, Paweł Piekara, Tomke Ptasiński, Justyna Radomińska, Dalia-Viktoria Saifi, Magdalena Sawicka, Daniel Siemiński, Małgorzata Sieradzka, Elżbieta Smenda, Dominika Sokołowska, Rafał Spodarek, Greta Starecka-Kwaśny, Lena Szelegiewicz, Jolanta Trzebniak, Piotr Zdunkiewicz

REDAKCJA PROWADZĄCA:

Justyna Kuzar-Dembele, Katarzyna Salejko

REDAKCJA MERYTORYCZNA:

Dariusz Grzemny

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA:

Marta Jeżak

ILUSTRACJE:

Julia Hanke

SKŁAD:

Maciej Panas

Copyright by Stowarzyszenie Amnesty International, Warszawa 2022.

Publikacja udostępniona na warunkach licencji Creative Commons – Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne 4.0 – Na tych samych warunkach: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.pl>.

Publikacja została wydana w ramach projektu „Twój głos ma MOC! Młodzi ludzie bronią praw człowieka” realizowanego z dotacji programu Aktywni Obywatele – Fundusz Krajowy, finansowanego z funduszy EOG.

W całym tekście zastosowano język równościowy, nazywany też włączającym. Jego celem jest podkreślenie obecności i włączenie perspektyw osób z grup marginalizowanych, a także tworzenie bardziej sprawiedliwych i włączających norm językowych, które odzwierciedlają różnorodność świata.

SPIS TREŚCI

O PROJEKCIE / 04   WPROWADZENIE / 05

**ROZDZIAŁ 1. PRAWA CZŁOWIEKA
I PRAWORZĄDNOŚĆ** / 09

ĆWICZENIA DO ROZDZIAŁU 1. / 24

**ROZDZIAŁ 2. NIEZALEŻNOŚĆ SĄDÓW
I NIEZAWISŁOŚĆ SĘDZIÓW** / 47

ĆWICZENIA DO ROZDZIAŁU 2. / 57

**ROZDZIAŁ 3. WOLNOŚĆ SŁOWA
I WOLNOŚĆ ZGROMADZEŃ** / 70

ĆWICZENIA DO ROZDZIAŁU 3. / 81

**ROZDZIAŁ 4. MECHANIZMY
DYSKRYMINACJI NA PRZYKŁADZIE
SYTUACJI OSÓB LGBTQIA W POLSCE** / 101

ĆWICZENIA DO ROZDZIAŁU 4. / 113

**ROZDZIAŁ 5. PRAWA SEKSUALNE
I REPRODUKCYJNE** / 128

ĆWICZENIA DO ROZDZIAŁU 5. / 138

**ROZDZIAŁ 6. AKTYWIZM NA RZECZ
PRAW CZŁOWIEKA – TO DZIAŁA!** / 153

ĆWICZENIA DO ROZDZIAŁU 6. / 158

POWITANIE – AMNESTY INTERNATIONAL

O PROJEKCIE

„Twój głos ma MOC! Młodzi ludzie bronią praw człowieka” to projekt Stowarzyszenia Amnesty International, którego głównym celem jest budowanie wśród młodych osób oraz nauczycieli i nauczycielek wiedzy, umiejętności i odwagi do podejmowania działań w obronie praw człowieka.

Jednym z efektów projektu jest niniejsza publikacja, poświęcona wyzwaniom dla praw człowieka w Polsce. Mamy nadzieję, że wyposaży ona nauczycieli, nauczycielki, osoby edukujące oraz działających lokalnie aktywistów i aktywistki w wiedzę merytoryczną o wybranych zagadnieniach praw człowieka, a także w metody i narzędzia umożliwiające zaangażowanie młodych ludzi w dyskusję na temat kurczącej się przestrzeni dla praw człowieka w Polsce i podejmowanie działań w ich obronie.

Publikacja została opracowana metodą aktywnego uczestnictwa – treści i metody zaproponowane przez osoby eksperckie były testowane podczas szkoleń dla nauczycieli_nauczycielek i edukatorów_edukatorek oraz podczas warsztatów z młodzieżą.

Jeśli zastanawiasz się, jak edukacyjnie wykorzystać obecną sytuację społeczno-polityczną oraz jak rozmawiać z młodzieżą o tematach obecnie postrzeganych w naszym kraju jako kontrowersyjne, to jest to materiał dla Ciebie!

WPROWADZENIE

Głównym celem edukacji praw człowieka jest sprawienie, aby kultura praw człowieka stała się rzeczywistością każdej osoby na świecie.

Kultura praw człowieka to sytuacja, gdy wszystkie prawa człowieka są chronione i nie są łamane. Każde działanie edukacyjne, wykorzystujące edukację praw człowieka, to mały krok do tego, aby taka kultura zaistniała. Niestety jesteśmy ciągle daleko od osiągnięcia głównego celu edukacji praw człowieka, a rzeczywistość społeczno-polityczna stawia codziennie przed nami nowe wyzwania, które związane są z łamaniem praw człowieka i ograniczaniem wolności. Nie da się na te wyzwania odpowiedzieć czy im przeciwdziałać, jeśli ludzie nie będą świadomi przysługujących im praw, nie będą mieli umiejętności korzystania i dochodzenia swoich praw oraz nie będą w stanie działać, gdy prawa ich samych czy innych ludzi są łamane. Edukacja praw człowieka jest jednym ze sposobów dostarczenia wiedzy, nabywania umiejętności oraz kształtowania postaw, które w rezultacie mogą dać się osobie czy grupie osób, aby podjąć działania na rzecz praw człowieka po to, aby zmieniać rzeczywistość wokół siebie. Edukacja praw człowieka ma bowiem w konsekwencji doprowadzać do zmian społecznych, do tworzenia społeczeństwa opartego na wartościach praw człowieka takich jak: równość, sprawiedliwość, niedyskryminacja czy szacunek dla ludzkiej godności.

Należy jednak pamiętać, że to na państwie spoczywa obowiązek promowania, szanowania, ochrony i realizacji praw człowieka. Prawa człowieka tworzą pewne ramy działania władzy państwowej i sprawiają, że władza rządu czy innych instytucji nie jest nieograniczona.

Obserwując rzeczywistość wokół nas, możemy odnieść wrażenie, że niektóre władze nie lubią tych ograniczeń, testują obywateli i obywatelki, jak daleko mogą się posunąć w ograniczaniu praw człowieka. Czasami ogarnia nas bezradność, gdy widzimy działania rządu czy parlamentu, które według nas zabierają pewne wolności, deprecjonują wartości praw człowieka czy promują nienawiść do różnych grup społecznych. Ludzie, którzy nie zgadzają się na takie działania, wychodzą na ulice, aby protestować, wypowiadają się w mediach, aktywnie wspierają osoby, które doświadczyły konsekwencji mowy nienawiści czy przestępstw motywowanych nienawiścią. To zdecydowanie jeden ze sposobów przypominania władzy, że nie wszystko jej wolno, że ma obowiązek ochrony i realizacji praw człowieka wszystkich osób. Bezczynność i obojętność społeczeństwa jest bowiem sygnałem dla władzy, że może robić to, co chce. Nie każda osoba musi chodzić na protesty czy głośno mówić o niesprawiedliwości w mediach społecznościowych. Może

na przykład porozmawiać ze znajomymi, z rodziną i jasno pokazać za czym stoi – że przeciwstawia się niesprawiedliwości, dyskryminacji i nienawistnemu traktowaniu osób z mniejszości. Do tego wszystkiego potrzebne są jednak pewne kompetencje, aby nasz przekaz był

jasny, zrozumiały i potrafił się obronić. Edukacja praw człowieka dostarcza takich kompetencji: uczy, jak argumentować swoje poglądy, jak szanować inne osoby pomimo różnic w poglądach, jak aktywnie przeciwstawiać się niesprawiedliwości.

PO CO EDUKACJA PRAW CZŁOWIEKA W REAGOWANIU NA WYZWANIA WSPÓŁCZESNOŚCI?

1. Dostarcza wiedzy, buduje umiejętności oraz postawy potrzebne do przeciwstawienia się niesprawiedliwości, nienawiści, przemocy i dyskryminacji.
2. Dostarcza ram do dyskusji o problemach współczesności: uczy, jak szanować zdanie innych, a jednocześnie jak być w stanie wyrazić swoje własne poglądy. Dyskusja odwołuje się do konkretnych praw człowieka zapisanych w dokumentach krajowych i międzynarodowych, a nie do własnych opinii, które często nie mają nic wspólnego z faktami.
3. Sprawia, że osoby czują się i zachęcane do działania są w stanie umiejętnie przeciwstawić się przypadkom łamania czy ograniczania praw człowieka. Edukacja praw człowieka daje poczucie sprawczości.
4. Odnosi się do konkretnych sytuacji i przypadków łamania praw człowieka czy ograniczania wolności, tego, co obserwujemy i co ma na nas bezpośredni wpływ.
5. Daje możliwość nauczenia się, jak można rozmawiać na tematy kontrowersyjne czy drażliwe ze spokojem i okazując szacunek innym osobom.
6. Pozwala na wyrażenie wsparcia i solidarności z osobami i grupami szczególnie narażonymi na łamanie praw człowieka.
7. Uczy wrażliwości na krzywdę innych osób.

JAK KORZYSTAĆ Z PODRĘCZNIKA?

Podręcznik podzielony jest na sześć rozdziałów; każdy z nich zawiera część teoretyczną i praktyczną – scenariusze zajęć. Każdy rozdział dotyczy zagadnienia, które z punktu widzenia autorów i auterek jest ważne w obecnej rzeczywistości społeczno-politycznej w Polsce i na świecie. Znajdziecie tu zatem rozdziały, które:

- wprowadzą was w problematykę praw człowieka i praworządności (rozdział 1);
- pozwolą na zrozumienie roli sądów oraz niezawisłości sędziowskiej (rozdział 2);
- odpowiedzą na pytania dotyczące wolności słowa i zgromadzeń (rozdział 3);
- poszerzą waszą wiedzę dotyczącą dyskryminacji osób LGBTQIA oraz uwrażliwią na problemy, z którymi takie osoby borykają się na co dzień (rozdział 4);
- pomogą zrozumieć istotę praw seksualnych i reprodukcyjnych w tym rolę edukacji seksualnej (rozdział 5);
- przygotują was do prowadzenia działań aktywistycznych we wszystkich wyżej wymienionych tematach (rozdział 6).

Nie musicie korzystać ze wszystkich rozdziałów. Wybierzcie te, które są dla was interesujące oraz te, którymi chcecie się zająć. Warto jednak zacząć od rozdziału 1, który pozwoli wam na zrozumienie istoty praw człowieka i praworządności. Potraktujcie to jako punkt wyjścia, swego rodzaju przygotowanie, do tematów, które omówione są w następnych rozdziałach.

Przed przystąpieniem do realizacji ćwiczeń warto zapoznać się z częścią teoretyczną. Znajdziecie tam nie tylko wytłumaczenie definicji pojęć, które potem pojawiają się w ćwiczeniach, ale także dane dotyczące omawianych tematów czy odwołania do konkretnych praw człowieka. Pomoże wam to zrozumieć, jak można dyskutować o tematach często kontrowersyjnych, odwołując się do ram, które wyznaczają prawa człowieka.

W każdym scenariuszu znajdziecie opis celów ćwiczenia, orientacyjny czas, który należy przeznaczyć na ćwiczenie oraz materiały, które należy przygotować. Przeczytajcie tę część dokładnie, aby być w stanie określić, czy dane ćwiczenie realizuje cel, który zakładacie oraz czy macie możliwości czasowe i techniczne, aby je przeprowadzić.

Po każdym ćwiczeniu, znajdziecie propozycję pytań, które można wykorzystać podczas omówienia ćwiczenia. To bardzo ważna część każdego działania – pozwala na refleksję i wyciągnięcie wniosków, które są bardzo ważne w procesie uczenia się.

JAK WYKONAĆ ĆWICZENIA ONLINE?

Większość ćwiczeń można z łatwością zaadoptować do środowiska online, np.:

- Gdy w scenariuszu proponujemy podzielenie grupy na mniejsze grupy, możecie skorzystać z wirtualnych pokoi (tzw. *breakout rooms*) oferowanych przez niektóre platformy do spotkań online.

- Gdy osoby uczestniczące muszą podczas ćwiczenia pracować w parach, możecie utworzyć pokoje w komunikatorach, np. Discord.
- Gdy trzeba wspólnie coś napisać lub narysować, możecie skorzystać z dokumentów współdzielonych, np. Jamboard.

Więcej informacji na temat tego, jak prowadzić edukację praw człowieka online znajdziecie w publikacji Amnesty International *W innym trybie. Edukacja praw człowieka online.*

AMNESTY
INTERNATIONAL

ROZDZIAŁ 1
PRAWA
CZŁOWIEKA
I PRAWORZĄDNOŚĆ

MICHAŁ KŁOPOCKI, ANNA KULIKOWSKA, JUSTYNA KUZAR-DEMBELE, KATARZYNA SALEJKO

PRAWA CZŁOWIEKA

1. CZYM SĄ PRAWA CZŁOWIEKA?

Prawa człowieka to podstawowe normy i wolności przynależące człowiekowi w relacjach z władzą, najczęściej zinstytucjonalizowaną, np. z policją, urzędnikiem, sądem.

Źródłem praw człowieka jest przyrodzona godność ludzka, co oznacza, że prawa człowieka przysługują nam tylko i aż dlatego, że jesteśmy ludźmi – nie musimy sobie na nie specjalnie zasłużyć. Jest wiele praw człowieka, np. prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa, wolności słowa, wolności sumienia, ale także prawo do edukacji, prawo do stopy życiowej zapewniającej zdrowie i dobrobyt czy też prawo do urlopu i wypoczynku. To oczywiście nie wszystkie prawa człowieka; jest ich znacznie więcej. W kolejnych częściach publikacji przyjrzymy się wybranym prawom człowieka bardziej szczegółowo, przeanalizujemy te sytuacje z naszego codziennego życia, w których prawa człowieka mają zastosowanie. Warto przedtem poznać ogólne cechy przysługujących nam praw i wolności, gdyż to one właśnie pomagają zrozumieć istotę praw człowieka.

2. CZYM CHARAKTERYZUJĄ SIĘ PRAWA CZŁOWIEKA?

WSPÓŁZALEŻNOŚĆ, NIEPODZIELNOŚĆ I INTEGRALNOŚĆ

Wszystkim ludziom przysługują wszystkie prawa człowieka. Zagwarantowanie jednego z praw człowieka ułatwia zagwarantowanie pozostałych. Podobnie, pozbawienie jednego z praw człowieka wpływa negatywnie na realizację pozostałych. Jak ta zasada działa w praktyce? Jeśli przysługujące nam wszystkim prawo do nauki jest w pełni realizowane, znacznie łatwiej jest nam korzystać z wolności posiadania własnych opinii i poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji o istotnych dla nas sprawach. Jeśli państwo zabrania nam pokojowo protestować (np. w formie demonstracji ulicznej bądź akcji online), naruszając tym samym przysługującą człowiekowi wolność pokojowych zgromadzeń, nie jesteśmy w stanie w pełni korzystać z wolności wyrażania swoich opinii.

POWSZECHNOŚĆ I UNIWERSALNOŚĆ

Prawa człowieka obowiązują na całej ziemi, a granice państwowe nie są granicami praw człowieka. Dany kraj nie musi być sygnatariuszem żadnej konwencji o ochronie praw człowieka, żeby przysługiwały one osobom zamieszkującym na jego terenie. Przysługują ci one niezależnie od tego, w jakim państwie żyjesz, w jakiej kulturze czy wierze cię wychowano. Niektóre zwyczaje czy komunikaty, które przekazuje nam kultura i tradycja, mogą pozostawać w sprzeczności z poszanowaniem praw człowieka. Poszanowanie praw i wolności każdego z nas powinno być jednak najważniejsze. Nie oznacza to, że promowanie praw człowieka zakłada walkę z kulturą i tradycją – chodzi jedynie o sprzeciwianie się takim przekonaniom, wartościom czy praktykom, które prowadzą do naruszeń praw człowieka, dyskryminacji i przemocy.

PRZYRODZONY CHARAKTER

Wszystkie prawa człowieka przysługują nam od momentu urodzenia. Nie można ich nadać, zdobyć, kupić czy odziedziczyć. Nie trzeba też osiągnąć pełnoletności, by móc z nich korzystać. Wręcz przeciwnie! Dzieci, które ze względu na swoją niedojrzałość fizyczną, emocjonalną i intelektualną są szczególnie narażone na

naruszenia praw człowieka, wymagają szczególnej opieki. Dlatego właśnie Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło w 1989 roku *Konwencję o prawach dziecka*.

NIENARUSZALNOŚĆ I NIEZBYWALNOŚĆ

Prawa człowieka istnieją niezależnie od władzy i nie mogą być przez nią dowolnie regulowane. Rząd danego państwa nie może gwarantować wybranych przez siebie praw człowieka, naruszając inne. Niektóre z praw człowieka mogą zostać ograniczone w uzasadnionych i przewidzianych w prawie przypadkach, o czym szerzej piszemy w części dotyczącej praw względnych i absolutnych. Nikt nie ma prawa pozbawiać innej osoby jej praw. Jest też druga strona medalu – żadna osoba nie może się zrzec praw człowieka, utracić ich czy wymienić, niezależnie od sytuacji.

RÓWNOŚĆ I ZAKAZ DYSKRYMINACJI

Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem godności i praw. Wszystkim nam przysługują prawa i wolności w takim samym zakresie, bez względu na narodowość, pochodzenie etniczne bądź społeczne, kolor skóry, płeć, tożsamość płciową, wyznanie lub jego brak oraz inne cechy.

3. OCHRONA PRZED NADUŻYCIAMI WŁADZY

Najczęściej o prawach człowieka mówimy w kontekście ochrony pojedynczej osoby przed przemocą, poniżaniem i innym niehumanitarnym traktowaniem ze strony państwa, czyli organów, instytucji i funkcjonariuszy, którzy sprawują władzę w jego imieniu. Prawa człowieka mają jednak zastosowanie we wszystkich sytuacjach, w których, człowiek zderza się z podmiotem posiadającym władzę. O prawach człowieka możemy więc mówić również w relacjach nauczycielka – uczennica czy pracownik – pracodawca. Ponadto w ostatnich latach w tym kontekście podkreśla się wpływ władzy, którą zyskały podmioty gospodarcze, zwłaszcza korporacje działające ponad granicami państw. Wiele z nich dopuściło się naruszeń praw człowieka, takich jak zakaz niewolnictwa i pracy przymusowej, prawa do życia i ochrony zdrowia czy też prawa do życia w czystym środowisku. **Jednak to państwo odgrywa fundamentalną rolę w zagwarantowaniu praw człowieka i to na nim spoczywa odpowiedzialność za ochronę praw wszystkich osób, które przebywają na jego terytorium.**

Rolę państwa w obszarze praw człowieka rozpatrujemy trojako:

- **Poszanowanie naszych praw** oznacza powstrzymanie się państwa od łamania praw i wolności każdej osoby. Przykładem może być zobowiązanie państwa do przestrzegania zakazu tortur i okrutnego, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania.
- **Ochrona naszych praw oznacza, że** państwa są zobowiązane do ochrony praw człowieka, czyli muszą podejmować działania konieczne do zapobiegania naruszeniom praw człowieka

przez podmioty prywatne lub do zadośćuczynienia takim naruszeniom. Przykładem niewywiązywania się państwa z obowiązku ochrony praw człowieka jest brak reakcji władz w sytuacji, gdy korporacja X w sposób nielegalny składowe odpady w miejscowości Y, zanieczyszczając źródło wody pitnej lokalnej społeczności.

- **Realizacja naszych praw** oznacza stworzenie ram prawnych i instytucjonalnych, które pozwolą zagwarantować nam prawa. Chodzi tu na przykład o obowiązek ustanowienia zgodnego z prawami człowieka systemu sądownictwa, który będzie gwarantował prawo do rzetelnego procesu sądowego, obowiązek przyjęcia przepisów penalizujących kradzieże, chroniących prawo do własności przed nadużyciami ze strony osób prywatnych, czy też obowiązek ustanowienia systemu edukacji, który pozwoli na realizację prawa do edukacji. Realizacja tego prawa okazała się wyzwaniem dla wielu państw w czasie pandemii COVID-19. Konieczność organizacji edukacji w formie zdalnej nałożyła na państwo odpowiedzialność zapewnienia wszystkim osobom uczącym oraz uczącym się możliwości uczestniczenia w zajęciach online. Tymczasem ze względu na brak dostępu do Internetu i sprzętu wiele młodych osób w Polsce „zniknęło” z systemu edukacji.

Państwa często nie wywiązują się ze swoich zobowiązań dotyczących poszanowania, ochrony i realizacji praw człowieka. Często trzeba się o nie upominać, jeśli chcemy, by były przestrzegane. Dlatego nie tylko państwo może odegrać ważną rolę w obszarze praw człowieka. Równie ważne są działania podejmowane przez organizacje międzyrządowe i pozarządowe oraz osoby indywidualne.

4. KATEGORIE PRAW CZŁOWIEKA

Prawa człowieka dzielimy na:

PRAWA I WOLNOŚCI

Prawa (tzw. prawa pozytywne) to wszystkie prawa człowieka, w obszarze których władza ma obowiązek podjęcia działań na rzecz jednostki, a jednostka może domagać się od państwa zagwarantowania tych praw. Za przykład prawa pozytywnego możemy uznać prawo do zdrowia. To państwo jest odpowiedzialne za ustanowienie systemu opieki zdrowotnej, dostępnego dla osób mieszkających na jego terenie. Wolności natomiast, zwane też prawami negatywnymi, dotyczą wszystkich tych obszarów naszego życia, w które państwo nie powinno ingerować. Przykładem prawa negatywnego jest np. wolność słowa, wolność zgromadzeń czy też wolność od tortur i niehumanitarnego traktowania. Państwo powinno powstrzymać się od jakichkolwiek działań, które mogłyby te wolności ograniczyć.

PRAWA ABSOLUTNE I WZGLĘDNE

Większość praw człowieka ma charakter względny, co oznacza, że w szczególnych przypadkach państwa mogą je ograniczyć. Taka ingerencja musi być jednak przewidziana w prawie, dążyć do osiągnięcia uzasadnionego celu oraz być konieczna i proporcjonalna, np. podczas klęski żywiołowej państwo może wprowadzić ograniczenie w przemieszczaniu się. Prawa człowieka o charakterze

absolutnym nie mogą być ograniczane bez względu na okoliczności – każda ingerencja państwa w te prawa stanowi naruszenie praw człowieka. Do praw absolutnych zaliczamy zakaz niewolnictwa, wolność sumienia i zmiany religii, prawo do uznania osobowości prawnej oraz zakaz stosowania tortur. Prawa te są kluczowe dla godności człowieka. Jakakolwiek ingerencja w nie jest zabroniona niezależnie od okoliczności, ponieważ naruszałaby godność ludzi.

5. WAŻNE DOKUMENTY I REGIONALNE SYSTEMY OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA

Jednym z najważniejszych dokumentów międzynarodowych w obszarze praw człowieka jest *Powszechna deklaracja praw człowieka*, która została przyjęta przez Organizację Narodów Zjednoczonych tuż po II wojnie światowej w 1948 roku. Stała się podstawą, na której zbudowano międzynarodowy system praw człowieka. Państwa zgodziły się przestrzegać ogólnych zasad zapisanych w jej 30 artykułach. *Powszechna deklaracja praw człowieka* była pierwszym w dziejach ludzkości formalnie przyjętym i ogłoszonym przez wspólnotę międzynarodową dokumentem, w którym prawa człowieka sformułowano w sposób, który spełnia wymogi ich współzależności i niepodzielności, powszechności i uniwersalności, przyrodzonego charakteru, niezbywalności i nienaruszalności, a także równości i zakazu dyskryminacji. *Powszechna deklaracja praw człowieka* jest, jak sama nazwa wskazuje, deklaracją – wyrazem intencji wszystkich rządów świata w kwestii przestrzegania pewnych standardów dotyczących traktowania ludzi – nie jest wiążącym dokumentem, z któ-

rego realizacji państwa są rozliczane. Przyjęcie *Powszechnej deklaracji praw człowieka* było jednak punktem wyjścia do zastosowania bazujących na jej zapisach prawnie wiążących traktatów i umów. Zostały one przyjęte zarówno w ramach powszechnego systemu ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i na poziomie regionalnym w ramach systemu Rady Europy, międzyamerykańskiego i afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka.

KILKA SŁÓW O PRAWORZĄDNOŚCI

W ostatnich latach słowo praworządność (inaczej rządy prawa) odmieniane jest w Polsce przez wszystkie przypadki. Słyszymy o niej z ust osób, które zajmują się polityką, pracują w mediach czy działają na rzecz praw człowieka i społeczeństwa obywatelskiego. Wiele się o niej mówi w mediach oraz często podczas spotkań rodzinnych czy z przyjaciółmi.

Obawa o praworządność pojawia się głównie tam, gdzie występuje zagrożenie naruszeń praw człowieka.

Wszystko dlatego, że prawa człowieka i praworządność to dwie strony tej samej zasady – prawa do godnego życia. Najprościej rzecz ujmując, nie możemy mówić o rządach prawa, jeśli prawa człowieka nie są chronione i vice versa – prawa człowieka nie mogą być chronione w społeczeństwach bez silnych rządów prawa. Rządy prawa tworzą mechanizm wdrażania praw człowieka, sprawiając, że prawo staje się rzeczywistością. Gwarancje praworządności i praw człowieka to podstawowe zasady demokracji. Polska swoje zobowiązanie w tym zakresie wzmocniła poprzez zapis w Art. 2. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej: „Rzeczpospolita Polska jest demokratycznym państwem prawnym, urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej”.

PO CZYM POZNAMY, ŻE W PAŃSTWIE PANUJĄ RZĄDY PRAWA?

Podstawowe zasady, które mówią nam, że w danym państwie panują rządy prawa, to m.in.:

- Wszyscy są równi wobec prawa i nikt nie stoi ponad prawem.
- Istnieje jasny podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sędziowską.
- Prawa zapisane są w odpowiednich dokumentach (w Polsce jest to Konstytucja RP i ustawy).
- Na straży przestrzegania praw stoją niezależne sądy (oddzielne od władzy ustawodawczej i wykonawczej) oraz powołane do tego urzędy i instytucje.
- Prawo stanowione jest przez przedstawicieli państwa w sposób otwarty, przejrzysty i bez zbędnego pośpiechu.

- Działania organów władzy publicznej mogą być przedmiotem otwartej i swobodnej krytyki ze strony obywateli_obywatelek.
- Sądy są niezależne, a sędziowie niezawisli. Każda osoba ma prawo do sprawiedliwego procesu.
- Każda osoba jest uznawana za niewinną do czasu udowodnienia jej winy.
- Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa (ich działania nie są nieograniczone).
- Obywatel_obywatelka może czynić wszystko, co nie jest zabronione, natomiast organy władzy jedynie to, co prawo nakazuje.
- Istnieją jasne i uczciwe procedury pociągania do odpowiedzialności funkcjonariuszy publicznych za naruszenie prawa lub nadużycie swoich uprawnień.
- Istnieją wolne i niezależne media.

Rządy prawa mogą wydawać się abstrakcyjną koncepcją, jednak są one częścią naszego codziennego życia. Trudno w to uwierzyć?

Wyobraź sobie, że jesteś osobą zaangażowaną w działania aktywistyczne na rzecz czystego środowiska w swojej lokalnej społeczności. Chcesz zorganizować protest przeciwko wycince drzew w twoim mieście, ale władze miasta w sposób nieuzasadniony zakazują ci organizacji zgromadzenia. Chcesz zainteresować tą sprawą lokalną gazetę, ale okazuje się, że jest ona wspierana finansowo przez tych, którym zależy na wycince drzew. Dziennikarze i dziennikarki milczą. Mimo zakazu organizujesz protest i zostajesz zatrzymany_a. Jesteś przetrzymywany_a przez kilkanaście godzin bez jedzenia i leków, których potrzebujesz, a policjant odmawia ci prawa do kontaktu z prawnikiem i rodziną.

Wyobraź sobie, że jesteś nauczycielką, której zakazuje się podejmowania tematu praw człowieka podczas zajęć lekcyjnych. Gdy rozmawiasz z uczniami i uczennicami o sytuacji osób LGBTQIA w Polsce, jesteś oskarżana o „propagowanie” homoseksualności i grozi ci postępowanie dyscyplinarne.

Wyobraź sobie, że chodzisz do liceum. Działasz w szkolnej grupie na rzecz praw kobiet. Gdy władza przyjmuje prawo, które narusza prawa kobiet, postanawiasz dołączyć do strajku organizowanego w wielu miastach Polski. Na swoim profilu w mediach społecznościowych informujesz o strajku w twoim mieście i zapraszasz swoich znajomych do udziału. Następnego dnia

przychodzi do ciebie policjant i straszy cię, że będziesz mieć problemy w szkole i sprawę w sądzie o demoralizację.

Wyobraź sobie, że jesteś sędzią i wydajesz wyrok, który nie podoba się rządowi. Zostajesz zdegradowany, a gdy mówisz o tym mediom, wszczyna się wobec ciebie postępowanie dyscyplinarne.

W takich sytuacjach właśnie przejawia się brak gwarancji rządów prawa. Każdego dnia możemy potrzebować ochrony w postaci kluczowych elementów praworządności, takich jak wolność słowa i zgromadzeń, wolne media, niezależne sądy czy prawo do sprawiedliwego procesu.

PRAWORZĄDNOŚĆ W POLSCE

W ostatnich latach wobec polskiego rządu pojawiały się liczne zarzuty naruszania podstawowych zasad praworządności. Organizacje społeczeństwa obywatelskiego, samorządy prawnicze czy Rzecznik Praw Obywatelskich zwracały uwagę na przyjmowane prawa lub stosowane przez działających w imieniu państwa praktyki, które mogły poważnie ograniczyć niezależność sądow-

nictwa, wolność słowa, wolność zgromadzeń, prawa mniejszości czy wolność mediów. Działania podejmowane były również na poziomie organizacji międzyrządowych, np. przez Komisję Europejską w ramach mechanizmu ochrony praworządności.

WYZWANIA DLA PRAW CZŁOWIEKA I PRAWORZĄDNOŚCI, Z KTÓRYMI MIERZY SIĘ WSPÓŁCZESNY ŚWIAT

1. ZAPEWNIENIE BEZPIECZEŃSTWA I PRZESTRZENI DO DZIAŁANIA DLA OBROŃCÓW I OBROŃCZYŃ PRAW CZŁOWIEKA

W czasie, gdy obserwujemy wciąż rosnące zagrożenia dla praw człowieka, jest coś co może napawać nadzieją. To przybierający na sile ruch osób, które nie pozostają obojętne wobec naruszeń praw człowieka – nagłaśniają je i sprzeciwiają się im. Osoby te nazywamy obrońcami i obrończyniami praw człowieka. Działania

ją one, indywidualnie lub w grupie, na rzecz obrony i/lub rozpowszechniania praw człowieka, nie stosując i nie nawołując przy tym do nienawiści, dyskryminacji czy przemocy.

Obrońcy i obrończynie praw człowieka to osoby, które widzą niesprawiedliwość i reagują na nią. Może być nią aktywistka organizacji działającej na rzecz osób z niepełnosprawnościami w twoim mieście, twój sąsiad, który organizuje i uczestniczy w protestach przeciwko degradacji środowiska, dziennikarz lokalnej gazety, prawniczka, pracownik służby zdrowia czy nauczycielka prowadząca lekcje o prawach człowieka. Obrońcy i obrończynie praw człowieka podejmują różne działania w obronie praw człowieka. Niektóre mogą wydawać się niewielkie, np. uczennica, która zakłada w swojej szkole Szkolną Grupę Praw Człowieka. Inne działania mogą być prowadzone na większą skalę, np. aktywista, który organizuje masowe protesty przeciwko projektowi prawa, który negatywnie wpłynie na prawa człowieka.

Działania obrońców i obrończyni praw człowieka często wiążą się z krytyką i sprzeciwem wobec działań rządów. Z tego powodu nie są mile widziane ani przez rządzących, ani przez osoby i grupy osób, które postrzegają działania obrońców i obrończyni praw człowieka jako zagrożenie dla własnych wartości czy interesów.

W rezultacie obrońcy i obrończynie praw człowieka doświadczają represji o różnym nasileniu. W Polsce w ostatnich latach były to ataki słowne i fizyczne, praktyki mające na celu zastraszanie, oczernianie i stygmatyzację, a nawet zarzuty karne i postępowania sądowe.

W innych krajach skala nadużyć ze strony państwa może być nawet większa. Każdego roku Amnesty International dokumentuje liczne przypadki arbitralnego pozbawiania wolności, zabójstw i tzw. wymuszonych zaginięć obrońców i obrończyni praw człowieka.

To wszystko powoduje, że przestrzeń dla działań osób działających aktywistycznie na rzecz praw człowieka niebezpiecznie się zamyka, a zapewnienie bezpieczeństwa obrońcom i obrończyniom praw człowieka stało się jednym z największych wyzwań.

O tę przestrzeń i bezpieczeństwo niezmiennie upomina się Amnesty International, wzywając rządy państw do publicznego uznania istotnej roli, którą odgrywają obrońcy i obrończynie praw człowieka i zapewnienia im możliwości działania w środowisku wolnym od strachu, przemocy, nękania i dyskryminacji.

Poznaj Noana, Mai i Elę:

NOAN SEREIBOTH

Noan Sereiboth jest blogerem politycznym i reprezentantem aktywnej politycznie młodzieży w Kambodży. Regularnie pisał teksty na „Politikoffee” – stronie internetowej zachęcającej młodych ludzi do debaty o aktualnych sprawach politycznych i społecznych. Z powodu represji, strona zawiesiła funkcjonowanie w listopadzie 2017 roku. Noan jest bardzo aktywny na Twitterze i Facebooku, dzieli się swoimi opiniami na temat wydarzeń w Kambodży.

Źródło: archiwum własne

MAI KHOI

Mai Khoi jest szczerą do bólu piosenkarką nazywaną „wietnamską Lady Gagą”. Jest prodemokratyczną aktywistką w kraju, w którym polityczna opozycja i krytycy nie są tolerowani. Władze atakują ją za wypowiedzi na temat seksualności, praw osób LGBTQIA, przemocy wobec kobiet. Została eksmitowana z domu, była śledzona, zastraszana i arbitralnie aresztowana. „Nie ma tutaj wolności wyrazu, nie w pełnym tego słowa znaczeniu. Nie możesz śpiewać, grać na gitarze na ulicy czy zorganizować prywatnego pokazu w swoim domu bez uprzedniej zgody władz”.

Źródło: <https://www.youtube.com/watch?v=1uoZ5Dp6cG0>

ELA PODLEŚNA

Elżbieta Podleśna to aktywistka i obrończyni praw człowieka, od wielu lat przeciwstawiająca się nienawiści i dyskryminacji. W listopadzie 2017 roku była jedną z 14 kobiet, które zostały zaatakowane, kiedy próbowały zaprotestować przeciwko nienawiści i rozwinęły transparent z napisem „Faszyzm Stop”. Postawiono jej zarzuty zakłócania legalnego zgromadzenia (po dwóch latach została uniewinniona), a sprawcy ataku nie ponieśli żadnych konsekwencji. W 2019 roku postawiono jej zarzut obrazy uczuć religijnych w związku z rozklejeniem plakatów przedstawiających Matkę Boską z aureolą w kolorach tęczy (będącej też symbolem ruchu osób LGBTIQ).

2. WYZWANIE: KRYZYS KLIMATYCZNY

Kryzys klimatyczny to dziś gorący temat. Media co chwilę bombardują nas informacjami o pobiciu kolejnych rekordów temperatury, pożarach na niespotykaną wcześniej skalę czy topnieniu lodowców. Z jednej strony żyjemy wygodniej niż nasi przodkowie – podróż z jednego końca świata na drugi zajmuje kilkanaście godzin, korzystamy z masy sprzętów domowych, znacznie ułatwiających nam życie, komunikujemy się na odległość. Z drugiej strony wszystko to odbywa się dzięki wykorzystywaniu naturalnych surowców, które zapewniają nam taną energię. Potrzebujemy coraz więcej arealów na uprawy, karczujemy więc kolejne lasy na pastwiska. Produkcja ton odpadów, które musimy gdzieś składować – nawet kosmos zaczyna być zaśmiecony. Trzeba jednak pamiętać, że żyjemy na skończonej planecie, to znaczy, że surowce i kolejne miejsca, które możemy eksploatować, mogą się w pewnym momencie skończyć. Co prawda część surowców jest odnawialna, ale wykorzystujemy je zbyt szybko, aby system mógł się odbudować. Obecnie zaczynamy odczuwać negatywne konsekwencje takiego sposobu życia. Kryzys, który nam grozi, wpływa też na prawa człowieka, do czego wielokrotnie odnosiły się międzynarodowe instytucje, np. Rada Praw Człowieka przy ONZ, w swoich rezolucjach.

Zgodnie z Art. 28. *Powszechnej deklaracji praw człowieka* „Każdy człowiek ma prawo do takiego porządku społecznego i międzynarodowego, w którym prawa i wolności zawarte w ni-

niejszej Deklaracji byłyby w pełni realizowane”. Kryzys klimatyczny narusza ten porządek, co będzie mieć wpływ na realizację prawa do życia, wolności i bezpieczeństwa, prawa do zdrowia, żywności, mieszkania, wody czy czystego środowiska.

KONSEKWENCJE KRYZYSU KLIMATYCZNEGO DLA PRAW CZŁOWIEKA:

- Prawo do życia – 400 tys. przedwczesnych zgonów rocznie wywołanych zmianami klimatu.
- Prawo do żywności – 20% wzrost poziomu globalnego głodu i niedożywienia do 2050 roku.
- Prawo do mieszkania – 26,4 miliona osób wewnętrznie przesiedlonych rocznie z powodu klęsk żywiołowych od 2008 roku.

- Prawo do wody i urządzeń sanitarnych – wraz ze wzrostem średniej temperatury powyżej 2 stopni miliard ludzi doświadczy poważnego ograniczenia zasobów wodnych.
- Prawo do zdrowia – 23% ludności w środkowej Afryce Subsaharyjskiej i 62% w środkowej Azji Południowej będzie narażona na zwiększone ryzyko śmierci i złego stanu zdrowia¹.

¹ <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/climate-change-and-health> (dostęp: 17 grudnia 2021).

Kryzys klimatyczny obnaża również strukturalne nierówności na różnych poziomach – lokalnym, krajowym czy międzynarodowym. Kraje mniej rozwinięte gospodarczo, które są odpowiedzialne za mniejszą emisję gazów cieplarnianych niż kraje wysoko uprzemysłowione, zmierzają się z poważniejszymi konsekwencjami zmian klimatu. Długotrwałe susze najbardziej dotkną region Afryki Subsaharyjskiej, a wzrastający poziom mórz i oceanów spowoduje

przymusową emigrację ludzi mieszkających na wyspach Oceanii. Kraje rozwijające się mają też mniejsze możliwości przeciwdziałania negatywnym zmianom i trudniej będzie im zapewnić ochronę i realizację praw człowieka, np. prawa do wody, mieszkania czy zdrowia. Z drugiej strony kryzys dotknie w różnym stopniu różne grupy społeczne – kobiety są bardziej narażone na negatywne konsekwencje – szacuje się, że stanowią 80% osób przesiedlonych

z powodu zmian klimatu. Osoby starsze, z niepełnosprawnościami czy posiadające niższy dochód również odczuwają skutki zmian klimatu i ograniczenia swoich praw bardziej, np. prawa do zdrowia.

Z tych powodów Amnesty International uważa, że kryzys klimatyczny to także kryzys praw człowieka. Dlatego wzywamy państwa do podjęcia działań, które zminimalizują wpływ kryzysu klimatycznego na prawa człowieka i zapewnienia ochrony osobom, które najbardziej doświadczają negatywnych konsekwencji tego kryzysu.

3. WYZWANIE: PRAWA CZŁOWIEKA W INTERNECIE

Aktywność w Internecie dotyczy obecnie praktycznie każdej sfery naszego życia, również praw człowieka. Nowe technologie rodzą nowe wyzwania związane z naszym bezpieczeństwem i możliwością realizacji naszych praw. Zagrożeniami dla nich jest np. masowa obserwacja/nadzór czy kwestia gromadzenia naszych danych. Państwa mają obowiązek poszanowania, ochrony i realizacji praw człowieka również w Internecie.

Prawa człowieka, które realizujemy w Internecie, a które są coraz bardziej zagrożone to m.in.:

- Wolność wypowiedzi – wiele firm coraz bardziej cenzuruje nasze wypowiedzi w Internecie. Jest to dużo łatwiejsze niż w świecie offline. Wystarczy jedno kliknięcie i nie możesz nic napisać. Co więcej, państwa często same cenzurują naszą aktywność w Internecie, np. w Chinach, ograniczając tym samym wolność wypowiedzi. Mogą też nawet czasowo wyłączyć Internet. W 2018

roku udokumentowano 196 przypadków wyłączenia Internetu w 68 krajach². Niektóre państwa ścigają też blogerów i blogerki krytykujących_e władze. Z kolei w Polsce niedawno mieliśmy do czynienia z zatrzymaniem 14-latką za udostępnianie w Internecie treści Ogólnopolskiego Strajku Kobiet.

- Prawo do prywatności – wiele państw stosuje masowy nadzór, śledząc naszą aktywność w Internecie i gromadząc dane. Masowy nadzór to monitorowanie komunikacji i działań dużej części lub całej populacji bez wystarczających dowodów popełnienia przestępstwa. Nie jest on oparty na uzasadnionym podejrzeniu i nie jest wymierzony w konkretne osoby lub grupy. Rządy mogą mieć uzasadnione powody, by monitorować to, co osoby robią w Internecie (tak samo jak mogą np. kazać kogoś śledzić poza Internetem) chociażby w celu zwalczania przestępczości lub ochrony bezpieczeństwa narodowego. Musi to być jednak nadzór ukierunkowany na konkretne osoby lub grupy i mieć wyraźne granice. Stosowanie masowego nadzoru stanowi naruszenie praw człowieka.
- Prawo do pokojowego gromadzenia się – protesty i różnego rodzaju zgromadzenia coraz częściej mają miejsce w Internecie (po raz pierwszy Internet został do tego wykorzystany na taką skalę podczas protestów w Tunezji i Egipcie w 2010 roku, podczas tak zwanej Arabskiej Wiosny). Wspomniane wcześniej wyłączenia Internetu mogą uniemożliwiać realizację tego prawa tak samo jak masowy nadzór.
- Prawo do informacji – coraz więcej informacji pozyskujemy z Internetu; cenzurowanie treści i ograniczanie dostępu do sieci mogą mieć też wpływ na realizację tego prawa. W lutym

² <https://www.accessnow.org/the-state-of-internet-shutdowns-in-2018/> (dostęp: 17 grudnia 2021).

2021 roku mieliśmy do czynienia z ogólnopolskim protestem mediów związanym z próbą nałożenia na nie nowego podatku. Czarny ekran i treść listu to wszystko, co można było zobaczyć tego dnia na wielu portalach internetowych. Protest był bardzo widoczny i odbił się szerokim echem na świecie. Sytuacja ta pokazuje, że Internet jest obecnie jednym z głównych kanałów informacyjnych, a więc ograniczenie dostępu do niego wpływa na nasze prawo do informacji.

- Prawo do bezpieczeństwa – mowa nienawiści, zastraszanie, groźby, wspieranie ekstremistycznych ideologii – z tym wszystkim również mamy do czynienia w Internecie, który znacznie ułatwia szerzenie niebezpiecznych treści. Państwa są zobowiązane do dbania o nasze bezpieczeństwo także w przestrzeni wirtualnej. Powinny podejmować działania mające na celu ograniczenie i eliminowanie mowy nienawiści i innych niebezpiecznych form wypowiedzi. Tym bardziej rządzący nie mogą sami inicjować ataków na osoby w sieci. Z taką sytuacją mieliśmy do czynienia np. w 2019 roku w Polsce, gdy grupa trolli atakujących sędziów była podburzana przez Wiceministra Sprawiedliwości (#kasta).

W sieci możemy korzystać z wielu praw człowieka, ale niestety ze względu na swoją specyfikę, stanowi ona też stosunkowo łatwe pole do nadużyć. Amnesty International wzywa do tego, żeby państwa spełniały swoje zobowiązania dotyczące poszanowania, ochrony i realizacji praw człowieka również w Internecie.

4. WYZWANIE: NASZE PRAWA I WOLNOŚCI W CZASIE PANDEMII

W listopadzie 2019 roku rozpoczęła się epidemia zakaźnej choroby COVID-19. W marcu 2020 roku Światowa Organizacja Zdrowia (WHO) ogłosiła stan pandemii. Państwa są odpowiedzialne za to, jak reagują na COVID-19. Reakcja władzy może naruszać prawa człowieka na dwa sposoby. Pierwszym z nich jest ograniczanie naszych praw i wolności w nieuzasadniony sposób pod pretekstem walki z pandemią. Drugi występuje, kiedy władza nie chroni ludzi przed możliwymi do uniknięcia szkodami związanymi z pandemią.

Wszystkie działania władz, które nakładają ograniczenia na prawa i wolności człowieka, powinny być oparte na odpowiedniej podstawie prawnej, być uzasadnione, konieczne i proporcjonalne. Rządy mogą wprowadzić na określony czas wyjątkowe środki w celu zapewnienia bezpieczeństwa publicznego i ochrony zdrowia. Niestety, podczas pandemii COVID-19 wiele państw wprowadzało ograniczenia, które pod tym względem budziły wątpliwości, np. całkowity zakaz zgromadzeń, zakaz przemieszczania się czy zakaz wchodzenia do lasów.

W ciągu trzech miesięcy 510 osób w Turcji zostało zatrzymanych w celu przesłuchania w związku z „udostępnianiem prowokacyjnych postów na temat koronawirusa” w mediach społecznościowych, co było wyraźnym naruszeniem ich prawa do wolności wypowiedzi³. W marcu 2020 roku specjalne oddziały wenezuelskiej policji

³ <https://amnesty.org.pl/covid-19-rzady-i-policja-musza-zaprzestac-wykorzystywania-pandemii-jako-pretekstu-do-naduzyc/> (dostęp: 17 grudnia 2021).

aresztowały dziennikarza Darvinsa Rojasa, gdy ujawnił informacje o COVID-19 w Wenezueli. Po 12 dniach w areszcie zwolniono go za kaucją. Oskarżono go o „popieranie nienawiści” i „podżeganie do popełniania przestępstwa”⁴. W czasach globalnego kryzysu zdrowotnego nasze prawo do pozyskiwania i otrzymywania rzetelnych informacji jest cenniejsze niż kiedykolwiek. W wielu krajach policja nadużywała swoich uprawnień, dopuszczając się zakrojonych na skalę masową zatrzymań, bijąc lub strzelając do osób naruszających ograniczenia uzasadniane ochroną zdrowia publicznego. Przykładowo w Republice Południowej Afryki policja wystrzeliła gumowe pociski w kierunku ludzi wąsających się po ulicach podczas pierwszego dnia lockdownu⁵.

Obecnie wyzwaniem, jakie stoi przed państwami, jest dostęp do szczepionki przeciw COVID-19. Badania przeprowadzone przez międzynarodową organizację Oxfam wykazały, że bogate narody (stanowiące zaledwie 13% światowej populacji) wykupiły już ponad połowę przyszłych szczepionek. W takiej sytuacji odmawia się milionom ludzi ich podstawowego prawa, jakim jest prawo do zdrowia. Równocześnie Światowa Organizacja Zdrowia szacuje, że aby osiągnąć odporność zbiorową musimy zaszczepić około 70% światowej populacji. Gromadzenie szczepionek dla nielicznych, uprzywilejowanych osób nie zakończy pandemii⁶. Państwa muszą współpracować, aby zapewnić każdej osobie dostęp do szczepionek. COVID-19 to globalny kryzys, który może być rozwiązany tylko

poprzez współpracę wszystkich krajów przy równoczesnym poszanowaniu praw człowieka.

Rządy powinny maksymalnie wykorzystać dostępne zasoby, by przeciwdziałać pandemii i zapewnić prawo do zdrowia wszystkim osobom. W ramach zwalczania epidemii nie ma miejsca na dyskryminację, cenzurę, arbitralne zatrzymania i naruszania praw człowieka.

Chcesz dowiedzieć się, jak jeszcze COVID-19 wpływa na twoje prawa i jakie są obowiązki państwa w zakresie ochrony naszych praw w trakcie pandemii?

Skorzystaj z interaktywnego kursu online na platformie Akademia Praw Człowieka Amnesty „Covid-19 i prawa człowieka” <https://academy.amnesty.org/learn/course/external/view/elearning/178/covid-19-prawa-czlowieka>.

4 <https://amnesty.org.pl/przesladowani-za-informowanie-o-pandemii-historie-dziennikarzy/> (dostęp: 17 grudnia 2021).

5 <https://amnesty.org.pl/covid-19-rzady-i-policja-musza-zaprzestac-wykorzystywania-pandemii-jako-pretekstu-do-naduzyc/> (dostęp: 17 grudnia 2021).

6 <https://amnesty.org.pl/uczciwa-szczepionka-przeciwko-covid-19/> (dostęp: 17 grudnia 2021).

AMNESTY
INTERNATIONAL

ĆWICZENIA

ĆWICZENIE 1.

KOLAŻ PRAW CZŁOWIEKA

CELE

- Analiza definicji praw człowieka.
- Refleksja nad cechami praw człowieka.
- Rozwijanie umiejętności pracy w grupie.

CZAS 60 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kolorowe balony, piłeczki lub inne przedmioty do podziału na grupy;
- kolorowe czasopisma i gazety, kartki, flamastry;
- opis cech praw człowieka (po jednym egzemplarzu dla każdej grupy) – Załącznik 1.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Przywitaj grupę i powiedz, że tematem warsztatów będą prawa człowieka. Zapytaj osoby uczestniczące o ich pierwsze skojarzenia z pojęciem „prawa człowieka”. Kluczowe wyrazy, stwierdzenia zapisuj na tablicy lub na flipcharcie. Podsumuj tę część ćwiczenia, prezentując definicję praw człowieka znajdującą się w części merytorycznej materiału oraz rolę państwa w kontekście poszanowania, ochrony i realizacji praw człowieka. (10 minut)
2. Następnie podziel osoby uczestniczące na pięć grup. Możesz w tym celu wykorzystać różnokolorowe balony, piłeczki lub karteczki. Osoby losują przedmiot i tworzą grupę z osobami, które wylosowały przedmiot o tym samym kolorze.
3. Daj każdej grupie opis wszystkich pięciu cech charakteryzujących prawa człowieka (Załącznik 1.):
  - współzależność, niepodzielność i integralność;
  - powszechność i uniwersalność;
  - przyrodzony charakter;
  - nienaruszalność i niezbywalność;
  - równość i zakaz dyskryminacji.

Zadaniem każdej grupy jest zapoznanie się ze wszystkimi pięcioma cechami praw człowieka i wspólne zaprezentowanie pozostałym osobom jednej z nich, wskazanej przez ciebie, za pomocą artystycznych środków wyrazu. Może to być komiks, kolaż złożony ze zdjęć i innych wycinków z gazet, scenka bądź rzeźba zbudowana z ludzkich ciał.

Daj osobom uczestniczącym swobodę w wyborze formy przekazu, podkreśl jednak, że podczas prezentacji danej cechy nie może paść jej nazwa. (25 minut)

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Gdy osoby uczestniczące skończą pracę nad kolażami/scenkami/obrazkami, poproś każdą grupę o ich zaprezentowanie. Po prezentacji każdej z grup zapytaj pozostałe osoby, którą cechę praw człowieka przedstawiono. Przedyskutujcie wspólnie:

- Które elementy definicji praw człowieka zostały zaprezentowane przez grupy?
- Którą z cech praw człowieka było pokazać najłatwiej, a którą najtrudniej?
- Jakie metafory wykorzystywały grupy, by zaprezentować poszczególne cechy praw człowieka?

- Czy któraś z cech praw człowieka jest waszym zdaniem ważniejsza od innych?

Podsumuj ćwiczenie, zwracając uwagę, że uchwalona w 1948 roku *Powszechna deklaracja praw człowieka* była pierwszym w dziejach ludzkości formalnie przyjętym i ogłoszonym przez wspólnotę międzynarodową dokumentem, w którym prawa człowieka sformułowano w sposób, który spełnia wymogi ich współzależności i niepodzielności, powszechności i uniwersalności, przyrodzonego charakteru, niezbywalności i nienaruszalności, a także równości i zakazu dyskryminacji. Przyjęcie *Powszechnej deklaracji* było punktem wyjścia do ustanowienia bazujących na jej zapisach prawnie wiążących traktatów i umów. Zostały one przyjęte zarówno w ramach powszechnego systemu ochrony praw człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych, jak i na poziomie regionalnym w ramach systemu Rady Europy, międzyamerykańskiego i afrykańskiego systemu ochrony praw człowieka.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. CECHY PRAW CZŁOWIEKA

WSPÓLZALEŻNOŚĆ, NIEPODZIELNOŚĆ I INTEGRALNOŚĆ

Wszystkim ludziom przysługują wszystkie prawa człowieka. Zagwarantowanie jednego z praw człowieka ułatwia zagwarantowanie pozostałych. Podobnie, pozbawienie jednego z praw człowieka wpływa negatywnie na realizację pozostałych. Jak ta zasada działa w praktyce? Przykład 1. Jeśli przysługujące wszystkim prawo do nauki jest w pełni realizowane, znacznie łatwiej jest nam korzystać z wolności posiadania własnych opinii i poszukiwania, otrzymywania i przekazywania informacji o istotnych dla nas sprawach. Przykład 2. Jeśli państwo zabrania nam pokojowo protestować (czy to w formie demonstracji ulicznej czy też w ramach akcji online), naruszając tym samym przysługującą człowiekowi wolność pokojowych zgromadzeń, nie jesteśmy w stanie w pełni korzystać z wolności wyrażania swoich opinii.

POWSZECHNOŚĆ I UNIWERSALNOŚĆ

Prawa człowieka obowiązują na całej ziemi, a granice państwowe nie są granicami praw człowieka. Dane państwo nie musi być sygnatariuszem żadnej konwencji o ochronie praw człowieka, żeby osobom

zamieszkującym na jego terenie przysługiwały prawa człowieka. Niezależnie od tego, w jakim państwie żyjesz, w jakiej kulturze czy wierze cię wychowano, przysługują ci prawa człowieka. Niektóre zwyczaje czy komunikaty, które przekazują nam kultura i tradycja, mogą pozostawać w sprzeczności z poszanowaniem praw człowieka. Poszanowanie praw i wolności każdego z nas powinno być jednak najważniejsze. Nie oznacza to, że promowanie praw człowieka zakłada walkę z kulturą i tradycją – chodzi jedynie o sprzeciwianie się takim przekonaniom i wartościom, które prowadzą do naruszeń praw człowieka, dyskryminacji i przemocy.

PRZYRODZONY CHARAKTER

Wszystkie prawa człowieka przysługują nam od momentu urodzenia. Nie można ich nadać, zdobyć, kupić czy odziedziczyć. Nie trzeba też osiągnąć pełnoletniości, by móc z nich korzystać. Wręcz przeciwnie! Dzieci, które, ze względu na swoją niedojrzałość fizyczną i umysłową, są szczególnie narażone na naruszenia praw człowieka, wymagają więc szczególnej opieki. Dlatego właśnie Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło w 1989 roku *Konwencję o prawach dziecka*.

NIENARUSZALNOŚĆ I NIEZBYWALNOŚĆ

Prawa człowieka istnieją niezależnie od władzy i nie mogą być przez nią dowolnie regulowane. Rząd danego państwa nie może gwarantować wybranych przez siebie praw człowieka, naruszając

inne. Niektóre z praw człowieka mogą zostać ograniczone w uzasadnionych i przewidzianych w prawie przypadkach, o czym szerzej piszemy w części dotyczącej praw względnych i absolutnych. Nikt nie ma prawa pozbawiać innej osoby jej praw. Jest też druga strona medalu – żadna osoba nie może się zrzec praw człowieka, utracić ich czy wymienić, niezależnie od sytuacji.

RÓWNOŚĆ I ZAKAZ DYSKRYMINACJI

Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem godności i praw. Wszystkim nam przysługują prawa i wolności w takim samym zakresie, bez względu na narodowość, pochodzenie etniczne bądź społeczne, kolor skóry, płeć, tożsamość płciową, wyznanie bądź jego brak oraz inne cechy.

ĆWICZENIE 2.

TRÓJKĄT DIALOGU O PRAWACH CZŁOWIEKA

CELE

- Pogłębienie wiedzy na temat roli praw człowieka w naszym codziennym życiu.
- Refleksja nad sytuacjami, w których uzasadnione jest ograniczenie praw człowieka.
- Rozwój kompetencji prowadzenia dialogu o różnych perspektywach, punktach widzenia i doświadczeniach osób uczestniczących w warsztatach w obszarze praw człowieka.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki z tekstem „TAK”, „NIE”, „MOŻE”;

- zestaw pytań prezentujących dylematy praw człowieka (Załącznik 1.).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Połóż na podłodze sali kartki z tekstem „TAK”, „NIE”, „MOŻE” tak, żeby tworzyły trójkąt.
2. Powiedz, że będziesz odczytywać pytania dotyczące praw człowieka. Zadaniem osób uczestniczących jest odpowiedzieć na dane pytanie, podchodząc do kartki, której napis najbardziej odzwierciedla ich opinię. W rezultacie powstaną trzy grupy „TAK”, „NIE”, „MOŻE”.
3. Po tym, jak wszystkie osoby zajmą odpowiednie miejsce, mają kilka minut na przedyskutowanie w małych grupach (grupa na „TAK”, na „NIE” i „MOŻE”) argumentów, które zdecydowały o ich odpowiedzi na zadane pytanie.
4. Następnie poproś chętną osobę z grupy „MOŻE” o zadanie pytania osobom z grup „TAK” i „NIE”. Następnie osoba, która odpowiedziała na pytanie, zadaje pytania osobom z pozostałych dwóch grup. Czas dialogu nad jednym pytaniem dostosuj do waszych możliwości, nie powinien on być jednak zbyt krótki – nie musisz w ćwiczeniu wykorzystywać wszystkich pytań zawartych w Załączniku 1.
5. Po zakończeniu dialogu zapytaj osoby uczestniczące, czy przytoczone argumenty skłoniły je do zmiany zdania i czy chcą zmienić miejsce, w którym stoją.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Przedyskutuj z grupą następujące pytania:

- Czy wybranie odpowiedniej pozycji w sali było łatwe czy trudne?
- Jakie emocje czuliście_czułyście, słysząc argumenty osób, które wybrały inną odpowiedź?
- W jakich sytuacjach można ograniczyć prawa człowieka?
- Czy są jakieś prawa, których waszym zdaniem w żadnych okolicznościach nie można ograniczyć? Dlaczego?

Podsumuj zajęcia, zwracając uwagę osób uczestniczących, że wiele zagadnień związanych z prawami człowieka może być różnie postrzeganych i budzić rozmaite emocje. Po II wojnie światowej społeczność międzynarodowa, za pomocą dialogu i w duchu poszanowania różnorodności, opracowała standardy ochrony praw człowieka wszystkich ludzi. Standardy te określają także sytuacje i warunki, które muszą

być spełnione, by państwo mogło ograniczyć prawa człowieka. Ingerencja państwa w prawa człowieka musi być jednak przewidziana w prawie, dążyć do osiągnięcia uzasadnionego celu oraz być konieczna i proporcjonalna. Są jednak prawa, których nie można ograniczać bez względu na okoliczności – są to m.in. wolność od tortur oraz wolność od niewolnictwa.

UWAGI DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Celem tego ćwiczenia jest poznanie różnych punktów widzenia, perspektyw i podejścia do dylematów związanych z prawami człowieka, a nie przekonanie danej osoby do swojej wizji świata. Zwróć na to uwagę, facylitując dialog. Pamiętaj natomiast, żeby przy podsumowaniu odwoływać się do praw absolutnych, których w żadnym wypadku nie można ograniczyć.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. PYTANIA

- Czy jakkolwiek sytuacja może usprawiedliwić stosowanie tortur przez państwo?
- Czy wolność wyrażania swojego zdania jest ważniejsza od prawa do pracy?
- Czy państwo może ograniczyć wolność zgromadzeń?
- Czy policja ma prawo inwigilować obywateli, żeby uzyskać informacje, które umożliwią schwytanie sprawcy przestępstwa?
- Czy międzynarodowe korporacje technologiczne, takie jak Facebook, Google, Microsoft są odpowiedzialne za naruszania praw człowieka?

ĆWICZENIE 3.

PO CO NAM PRAWORZĄDNOŚĆ?

CELE

- Zrozumienie czym jest praworządność i poznanie zasad, na których się opiera.
- Zrozumienie związku między praworządnością z prawami człowieka.
- Refleksja nad znaczeniem praworządności w życiu codziennym każdego człowieka.

CZAS 90 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- materiał do pracy w grupach: *Opis przypadków* (Załącznik 1.);
- uproszczona wersja *Powszechnej deklaracji praw człowieka* (Załącznik 2.);

- czyste kartki (potrzebne do pracy w grupach);
- sprzęt do wyświetlenia filmu (opcjonalnie).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

ZWIĄZEK MIĘDZY PRAWAMI CZŁOWIEKA A PRAWORZĄDNOŚCIĄ? (50 MINUT)

1. Przywitaj osoby uczestniczące i powiedz, że podczas dzisiejszych zajęć będziecie zajmować się praworządnością. Zapytaj, czy osoby uczestniczące znają to słowo. Co ono oznacza? W jakich okolicznościach i od kogo słyszały o praworządności? Odpowiedzi zapisuj na flipcharcie lub na tablicy interaktywnej (w przypadku zajęć online).
2. Wyjaśnij, że praworządność to pojęcie, które oznacza rządy prawa; stan, w którym prawo stoi ponad władzę. Praworządne państwo kieruje się zasadami, które chronią osoby przed nieograniczonymi działaniami sprawujących władzę.
3. Podziel osoby uczestniczące na 4 grupy. Rozdaj każdej grupie opis jednego z przypadków (Załącznik 1.) oraz skróconą wersję *Powszechnej deklaracji praw człowieka* (Załącznik 2.). Poproś o zapoznanie się z opisem, dyskusję w grupie i odpowiedź na następujące pytania:
  - Które prawa człowieka zostały naruszone w opisanej sytuacji?
  - Jak myślicie, dlaczego doszło do opisanej sytuacji?
  - Jakich zabezpieczeń ze strony państwa zabrakło?
  - Co powinno zrobić państwo, aby taka sytuacja nie miała miejsca?

Przeznacz 30 minut na tę część ćwiczenia.

4. Po zakończonej pracy poproś każdą z grup o zaprezentowanie omawianego przypadku. Zatrzymaj się przy każdej historii, podkreślając prawa człowieka i gwarancje, które zostały naruszone w danej sytuacji.

Przypadek 1. Podkreśl wagę wolnych i niezależnych mediów. Aby wykonywać rzetelnie swoją pracę, dziennikarze i dziennikarki nie mogą w żaden sposób zależeć od osób sprawujących władzę czy innych grup interesu. Mają prawo wykonywać swoją pracę w sposób wolny od strachu przed represjami i innymi negatywnymi konsekwencjami.

Każda osoba ma prawo do informacji. W omawianym przypadku państwo miało obowiązek informować (oraz nie utrudniać informowania) o skali zagrożenia pandemią, o podjętych przez rząd działaniach oraz zalecanych zachowaniach profilaktycznych. Nie było podstaw do zatrzymania dziennikarza, stawiane mu zarzuty były bezpodstawne. Dziennikarz powinien mieć zapewniony kontakt z prawnikiem i rodziną, jedzenie i leki, których potrzebuje.

Przypadek 2. Podkreśl wagę zasady zaufania do państwa, która została naruszona. Obywatele i obywatelki stracili_straciły zaufanie do państwa, wielu z nich uważało, że wybory prezydenckie zostały sfałszowane. Wyszli_wyszły zaprotestować. Państwo ma obowiązek zagwarantować wolność zgromadzeń i ułatwiać uczestniczenie w nich. Funkcjonariusze mają prawo użyć siły tylko wtedy, kiedy to jest absolutnie konieczne i w jak najmniejszym zakresie. Użycie siły powinno być traktowane jako środek ostateczny. Nikt nie może

być zatrzymany bez podstawy prawnej i uzasadnienia. Osobom zatrzymanym niezwłocznie powinny zostać postawione zarzuty, zapewniony kontakt z prawnikiem i rodziną. Nikt nie może być poddawany torturom i innemu nieludzkiemu i okrutnemu traktowaniu.

Przypadek 3. Podkreśl obowiązek policji do zabezpieczania zgromadzeń. Policja ma obowiązek chronić osoby uczestniczące w zgromadzeniu przed przemocą ze strony innych protestujących. Ma obowiązek zareagować w sytuacji, gdy osoby uczestniczące w zgromadzeniu lub osoby postronne łamią prawo (np. stosują przemoc, mowę nienawiści, wykorzystują materiały pirotechniczne, posiadają przedmioty niebezpieczne) i podjąć działania w celu wykluczenia ze zgromadzenia i/lub pociągnięcia do odpowiedzialności osób winnych naruszeniom. Podkreśl znaczenie niezależnej prokuratury i prawa do sprawiedliwego sądu.

Przypadek 4. Podkreśl obowiązek państwa do stworzenia ram prawnych, które będą skutecznie chroniły osoby LGBTQIA przed przemocą i dyskryminacją. Każda osoba, która doświadczyła naruszeń, powinna mieć możliwość dochodzenia swoich praw. Osoby winne naruszeń powinny zostać pociągnięte do odpowiedzialności.

Podkreśl rolę osób sprawujących władzę zarówno na poziomie krajowym, jak i lokalnym. To przyjmowane regulacje i stosowane praktyki wprost przekładają się na to, czy społeczeństwo jest otwarte i przyjazne osobom LGBTQIA. Zaznacz, że niedopuszczalne są nienawistne i dehumanizujące osoby LGBTQIA wypowiedzi osób sprawujących funkcje publiczne. Stanowią one formę przyzwolenia na zachowania przemocowe i stygmatyzujące osoby LGBTQIA.

Podkreśl rolę edukacji w tym zakresie zarówno w systemie edukacji formalnej, jak i nieformalnej. Państwo powinno nie tylko nie utrudniać prowadzenia edukacji antydyskryminacyjnej, ale zobowiązać jednostki edukacyjne do jej rzetelnego prowadzenia i wspierać je w tym zakresie.

Na podsumowanie tej części ćwiczenia możesz wyświetlić film o praworządności (dostępny w wersji angielskiej): <https://youtu.be/5D2-HA7cyoY>.

5. Zapisz na tablicy (lub wirtualnej tablicy) następujące zdanie:

Państwo praworządne to takie, w którym...

Połącz osoby uczestniczące w pary i poproś, aby dokończyły to zdanie. Daj im 10 minut na przedyskutowanie zagadnienia. Po tym czasie zapisz wszystkie odpowiedzi na tablicy. Jeśli po pracy w parach nie pojawią się wszystkie zasady praworządności, wymień pozostałe, zadając pytania „Czy uważacie, że to ważna zasada praworządności?”.

Upewnij się, że na tablicy pojawiły się zasady:

- Wszystkie osoby są równe wobec prawa i nikt nie stoi ponad prawem.
- Istnieje jasny podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sędziowską.
- Prawa zapisane są w odpowiednich dokumentach (w Polsce jest to Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej i ustawy).
- Na straży przestrzegania praw stoją niezależne sądy (oddzielo-

ne od władzy ustawodawczej i wykonawczej) oraz powołane do tego urzędy i instytucje.

- Prawo stanowione jest przez przedstawicieli państwa w sposób otwarty, przejrzysty i bez zbędnego pośpiechu.
- Działania organów władzy publicznej mogą być przedmiotem otwartej i swobodnej krytyki ze strony obywateli_obywatelek.
- Sądy są niezależne, a sędziowie niezawisli. Każda osoba ma prawo do sprawiedliwego procesu.
- Każda osoba jest uznawana za niewinną do czasu udowodnienia jej winy.
- Organy władzy publicznej działają na podstawie i w granicach prawa (ich działania nie są nieograniczone).
- Obywatel_obywatelka może czynić wszystko, co nie jest zabronione, natomiast organy władzy jedynie to, co prawo nakazuje.
- Istnieją jasne i uczciwe procedury pociągania do odpowiedzialności funkcjonariuszy publicznych za naruszenie prawa lub nadużycie swoich uprawnień.
- Istnieją wolne i niezależne media.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jak pracowało wam się w grupach? Czy trudno było znaleźć odpowiedzi na pytania?

- Co was zdziwiło, zaskoczyło czy poruszyło w opisach przypadku, nad którym pracowaliście_pracowałyście?
- Które z zasad praworządności, które zostały spisane pod koniec ćwiczenia, nie zostały zrealizowane w omawianych przez was przypadkach?
- Czy gdyby zasady te były przestrzegane, doszłoby do opisanych przez was naruszeń praw człowieka? Dlaczego tak/nie?
- Czy, waszym zdaniem, Polska jest krajem praworządnym?
- Dlaczego praworządność jest niezbędna do ochrony praw człowieka?

Podkreśl, że prawa człowieka i praworządność to dwie strony tej samej zasady. Nie możemy mówić o rządach prawa, jeśli prawa człowieka nie są chronione i vice versa – prawa człowieka nie mogą być chronione w społeczeństwach bez silnych rządów prawa.

ZADANIE DODATKOWE

Poproś osoby uczestniczące, aby zajrzały na stronę dowolnego portalu informacyjnego. Przeczytaj główne doniesienia. Co mówią nam o realizacji zasad praworządności? Jakich zasad praworządności dotyczą? Czy mogą mieć wpływ na prawa człowieka?

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. OPIS PRZYPADKÓW

Przypadek 1. Ataki na dziennikarzy i dziennikarki informujących o pandemii COVID-19

Kiedy w 2020 roku państwa na całym świecie mierzyły się z pandemią, rządy części z nich zamiast skupić się na ratowaniu życia, zdrowia i dobrostanu ludzi, prześladowały tych, którzy informowali o skali pandemii, sposobach zabezpieczania się przed zarażeniem czy nieuzasadnionych restrykcjach wymierzonych w obywateli_obywatelki. Zapoznajcie się z historią jednej tych osób.

5 marca 2020 roku dziennikarz Mamane Kaka Touda opublikował w mediach społecznościowych informacje na temat zakażenia koronawirusem, do którego miało dojść na oddziale ratunkowym szpitala w stolicy Nigru. Aresztowano go tego samego dnia. Został oskarżony o rozpowszechnianie informacji, które zakłócają porządek publiczny. Jeszcze tego samego dnia szpital wydał oświadczenie, że nie doszło do żadnego zarażenia.

Touda został zamknięty w małej celi. Ze względu na swój stan zdrowia wymagał natychmiastowej pomocy medycznej, miał trudności z poruszaniem się i zawroty głowy. Cierpiał z powodu bólu stopy spowodowanego wypadkiem samochodowym. Strażnicy

więzienia odmawiali mu kontaktu z rodziną oraz jedzenia dostarczanego przez rodzinę.

Po ponad 20 dniach dziennikarz Mamane Kaka Touda został zwolniony z aresztu. Wymierzono mu karę trzymiesięcznego pozbawienia wolności w zawieszeniu.

Przypadek 2. Protesty na Białorusi po wyborach prezydenckich w 2020 roku

W sierpniu 2020 roku na Białorusi odbyły się wybory prezydenckie. W trakcie wyborów doszło do licznych naruszeń, m.in. nie zezwolono na obecność niezależnych obserwatorów. Według danych Centralnej Komisji Wyborczej zwycięzcą wyborów został Aleksander Łukaszenka z wynikiem 80,1%, podczas gdy Swietłana Cichanowska (jego kontrkandydatka) miała otrzymać jedynie 10,1% głosów. Wyniki przedstawione przez niezależne organizacje pokazały zupełnie odwrotną proporcję głosów, wskazując na zwycięstwo Cichanowskiej. Część Białorusinów była przekonana, że wybory zostały sfałszowane.

W Mińsku rozpoczęły się masowe demonstracje. Zatrzymano tysiące osób, a setki protestujących odniosło obrażenia w wyniku brutalnych działań milicji i wojska. Zatrzymani opisywali, że byli torturowani bądź poddawani innym formom znęcania się w areszcie, w tym rozbierani do naga, bici oraz zastraszani gwałtem. Białoruska władza przetrzymywała w odosobnieniu wielu działaczy i wiele działaczek opozycyjnych, często w bardzo złych warunkach,

bez możliwości zasięgnięcia pomocy prawnej czy kontaktu z bliskimi. Dziennikarze i dziennikarki relacjonujący policyjne represje podczas protestów byli zatrzymywani, bici i atakowani gumowymi kulami przez funkcjonariuszy. Policjanci niszczyli także ich kamery i usuwali nagrania.

Przypadek 3. Polska: Atak na 14 kobiet, które zaprotestowały przeciwko faszyzmowi

Marsz Niepodległości w Warszawie to coroczne wydarzenie organizowane dla uczczenia rocznicy odzyskania niepodległości przez Polskę. Marsz ten przyciąga między innymi grupy skrajnie prawicowe i nacjonalistyczne. W 2017 roku niektórzy z demonstrantów odpalali flary, rzucali petardy, wykrzykiwali i nieśli napisane na transparentach ksenofobiczne hasła, np. „Europa będzie biała albo bezludna”. Policja nie zareagowała na żadne z tych zachowań. Podczas tego Marszu 14 odważnych kobiet postanowiło zaprotestować przeciwko nienawiści i rozwinęły transparent z napisem „Faszyzm Stop”. W chwilę po jego rozwinięciu zostały zaatakowane przez osoby uczestniczące w Marszu. Materiał filmowy z zajścia pokazuje ludzi kopiących, plujących i wyzywających je. Po kopnięciu w głowę jedna z kobiet straciła przytomność i wymagała pomocy medycznej. Kobiety ukarano grzywną za zakłócanie legalnego zgromadzenia, podczas gdy atakujący je mężczyźni nie ponieśli żadnych konsekwencji (prokuratura dwukrotnie umorzyła postępowanie przeciwko nim, wskazując na „brak interesu społecznego” oraz „brak możliwości zidentyfikowania sprawców” pomimo obszer-

nych materiałów filmowych ze zdarzenia). Po dwóch latach kobiety zostały uniewinnione.

Przypadek 4. Prawa osób LGBTQIA

Osoby LGBTQIA w wielu krajach mierzą się z narastającą przemocą i stygmatyzacją zarówno ze strony społeczeństwa, jak i osób sprawujących władzę, które same stosują lub przyzwalają na mowę nienawiści i dehumanizujący język.

Prawo krajowe nie chroni osób LGBTQIA przed przemocą i dyskryminacją. W Polsce kodeks karny nie rozpoznaje przestępstw z nienawiści i nawoływania do nienawiści ze względu na orientację seksualną i tożsamość płciową. Osoby transpłciowe muszą pozwać swoich rodziców i przechodzić upokarzające procedury, by uzyskać prawne uznanie swojej płci. Osoby tej samej płci nie mogą zalegalizować swojego związku.

Osoby LGBTQIA oraz aktywiści i aktywistki działający na rzecz ich praw w ostatnich latach byli niejednokrotnie nękanymi (online i offline), szykanowanymi w mediach publicznych, oczernianymi i zastraszani. Niektórym stawiane są bezpodstawne zarzuty. Zgromadzenia na rzecz równości i praw osób LGBTQIA często spotykają się z agresywnymi kontrademonstracjami. Jednocześnie liczne gminy, powiaty i samorządy wojewódzkie przyjęły tzw. „uchwały przeciwko ideologii LGBT w „obronie rodziny [lub] praw katolików”, wysyłając jasny sygnał do społeczeństwa – osoby LGBTQIA nie są u nas mile widziane.

ZAŁĄCZNIK 2. UPROSZCZONA WERSJA *POWSZECHNEJ* *DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA*

1. Wszyscy ludzie są wolni i wszyscy powinni być traktowani w taki sam sposób.
2. Wszyscy ludzie są równi, niezależnie od różnic w kolorze skóry, płci, religii, języka.
3. Każdy człowiek ma prawo do życia w wolności i bezpieczeństwie.
4. Nikt nie ma prawa traktować cię jak niewolnika, a ty nie możesz nikogo uczynić swoim niewolnikiem.
5. Nikt nie ma prawa cię krzywdzić ani torturować.
6. Każdy człowiek ma prawo być równym z innymi wobec prawa.
7. Prawo jest takie samo dla każdego człowieka, powinno być stosowane w ten sam sposób wobec wszystkich.
8. Każdy człowiek ma prawo domagać się pomocy prawnej, gdy jego prawa nie są przestrzegane.
9. Nikt nie ma prawa do bezprawnego uwięzienia cię albo wydalenia cię z twojego kraju.
10. Każdy człowiek ma prawo do sprawiedliwego i publicznego procesu.
11. Każdy człowiek powinien być uważany za niewinnego do momentu udowodnienia mu winy.
12. Nikt nie może wejść do twojego domu, otwierać twoich listów albo niepokoić ciebie i twojej rodziny bez powodu. Każdy człowiek ma prawo domagać się pomocy, gdy te prawa są łamane.
13. Każdy człowiek ma prawo do swobodnego podróżowania.
14. Każdy człowiek ma prawo udać się do innego kraju i domagać się ochrony, jeżeli jest prześladowany albo grozi mu prześladowanie.
15. Każdy człowiek ma prawo do posiadania obywatelstwa. Nikt nie ma prawa powstrzymać cię przed przeniesieniem się do innego kraju, jeżeli tego chcesz.
16. Każdy człowiek ma prawo zawrzeć związek małżeński i założyć rodzinę.
17. Każdy człowiek ma prawo do posiadania własności i swojego dobytku.
18. Każdy człowiek ma prawo do praktykowania i przestrzegania wszystkich aspektów swojej religii oraz do zmiany religii, jeżeli tylko chce.
19. Każdy człowiek ma prawo do mówienia, co myśli, i do przekazywania oraz otrzymywania informacji.
20. Każdy człowiek ma prawo do brania udziału w pokojowych zgromadzeniach i do wstępowania do stowarzyszeń.
21. Każdy człowiek ma prawo do uczestnictwa w rządzeniu swoim krajem.
22. Każdy człowiek ma prawo do ochrony socjalnej i do możliwości rozwijania swoich umiejętności.
23. Każdy człowiek ma prawo pracować za uczciwe wynagrodzenie w bezpiecznych warunkach i przynależać do związków zawodowych.

24. Każdy człowiek ma prawo do odpoczynku i przyjemności.
25. Każdy człowiek ma prawo do odpowiedniego standardu życia i do opieki medycznej, gdy jest chory.
26. Każdy człowiek ma prawo uczęszczać do szkoły.
27. Każdy człowiek ma prawo do brania udziału w życiu kulturalnym społeczeństwa.
28. Każdy człowiek musi przestrzegać porządku społecznego, który jest konieczny do korzystania z wszystkich tych praw.
29. Każdy człowiek musi szanować prawa innych oraz dobra społeczne i publiczne.
30. Nikt nie ma prawa usunąć żadnego prawa z tej deklaracji.

ĆWICZENIE 4.

PRAWA CZŁOWIEKA W INTERNECIE

CELE

- Zrozumienie, w jaki sposób realizujemy nasze prawa człowieka w Internecie.
- Refleksja nad tym, w jaki sposób te prawa mogą być naruszane.
- Pogłębienie wiedzy o tym, jak można się chronić przed naruszeniami i co powinno w tej sprawie zrobić państwo i prywatne firmy.

CZAS 60 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- wydrukowana uproszczona wersja *Powszechnej deklaracji praw człowieka* (egzemplarz na grupę);
- przykłady naruszeń praw człowieka w Internecie (Załącznik 1.).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz osobom uczestniczącym, że tematem zajęć będą prawa człowieka w Internecie. Wyjaśnij, że przeczytasz kilka zdań dotyczących aktywności w Internecie. Jeśli osoby uważają, że przeczytane stwierdzenie ich dotyczy, wstają. Przeczytaj poniższe twierdzenia:
  - Dzielę się na portalach społecznościowych moimi zdjęciami, filmami i prywatnymi opiniami na różne tematy.
  - Dzielę się w Internecie tym, co teraz oglądam, robię itd.
  - Oznaczam się w różnych miejscach i na wydarzeniach publicznych, informuję, że wezmę w nich udział.
  - Sprawdzam w Internecie wiadomości, wchodząc na portale informacyjne.
  - Udostępniam na portalach społecznościowych treści społeczne, dotyczące bieżących wydarzeń lub/i nakładam na zdjęcie profilowe nakładki, wyrażające moje poparcie lub sprzeciw wobec czegoś.
2. Podziel osoby na grupy tak, aby osoby wykonujące daną czynność (z punktu 1. instrukcji) w Internecie pracowały razem. Następnie poproś je, aby wyobraziły sobie zagrożenia związane z tym, w jaki sposób korzystają z Internetu. Co by się stało, gdyby ktoś ograniczył ich aktywność w Internecie? W jaki sposób ktoś mógłby wykorzystać ich aktywność do swoich celów? Które prawa człowieka zostałyby w ten sposób ograniczone lub naruszone? Rozdaj każdej grupie egzemplarz *Powszechnej deklaracji praw człowieka*.

3. Poproś osoby uczestniczące o podzielenie się swoimi przemyśleniami na forum. Zbierz wszystkie prawa człowieka, które pojawiły się w trakcie dyskusji. Zwróć zwłaszcza uwagę na prawo do informacji, prawo do prywatności i wolność wypowiedzi oraz wolność zgromadzeń.
4. Powiedz, że do naruszeń praw człowieka w Internecie dochodzi równie często jak poza nim. Państwa mają obowiązek zapewnić nam realizację i ochronę naszych praw również w sieci. Tymczasem na całym świecie niektóre rządy i firmy używają zaawansowanych technologii do szpiegowania, monitorowania, nękania i wyciszania krytycznych głosów. Podaj przykłady z Załącznika 1.
5. Zapytaj osoby uczestniczące, co można zrobić, aby zminimalizować zagrożenie (w kontekście wyzwań, które pojawiły się w trakcie dyskusji i przykładów). Podziel tablicę na dwie części. Na jednej zapisuj, co mogą zrobić osoby (np. lepiej chronić swoje dane, uważać, jakie treści publikują w Internecie), na drugiej co powinny zrobić państwa i firmy (np. państwa nie śledzić masowo ludzi, a firmy nie handlować naszymi danymi).

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jakie uczucia towarzyszyły wam podczas tego ćwiczenia?
- Czego dowiedzieliście_dowiedziałyście się o sobie i o innych podczas tego ćwiczenia? Czy coś było dla was zaskakujące? Jeśli tak, to dlaczego?
- Jak chronicie swoją prywatność w sieci? Jak robią to wasi rówieśnicy_rówieśniczki?
- Czy w Internecie można powiedzieć wszystko, bez żadnych ograniczeń?
- Jak świadomie i bezpiecznie korzystać z Internetu?
- Jak możecie wykorzystać Internet do ochrony praw człowieka?

Podsumuj ćwiczenie, zwracając uwagę na to, że w sieci możemy korzystać z wielu praw człowieka, ale ze względu na swoją specyfikę, łatwo je naruszyć. Należy zatem się chronić i świadomie korzystać z Internetu. Można też wspierać działania aktywistów_aktywistek i organizacji, które walczą o przestrzeganie praw człowieka także w sieci, np. Amnesty International. Możesz też zachęcić osoby do wzięcia udziału w kursie online na platformie Akademia Praw Człowieka Amnesty (w języku angielskim), dostępnym pod linkiem: <https://academy.amnesty.org/learn/course/144/Digital%2520Security%2520and%2520Human%2520Rights>.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. PRZYKŁADY NARUSZEŃ PRAW CZŁOWIEKA ZWIĄZANYCH Z DZIAŁANAMI W INTERNECIE

- W listopadzie 2020 roku polska Policja zatrzymała 14-latkę za udostępnienie w Internecie wpisu o Strajku Kobiet. Policja zarzuciła mu, że w ten sposób nawoływał do nielegalnej manifestacji i że był jej współorganizatorem. Groziło mu za to do 8 lat pozbawienia wolności (4 lata w zakładzie poprawczym i 4 lata więzienia). Sąd odmówił wszczęcia postępowania.
- W 2018 roku udokumentowano 196 przypadków wyłączenia Internetu w 68 krajach.
- W marcu 2017 roku Privacy International ujawniło, że Krajowa Agencja Wywiadu w Kenii ma bezpośredni dostęp do sieci telekomunikacyjnych, co umożliwia przechwytywanie zarówno danych komunikacyjnych, jak i treści, bez uprzedniego powiadomienia lub upoważnienia sądowego oraz bez udziału dostawcy telekomunikacyjnego lub dostawcy usług internetowych, który jest właścicielem sieci lub ją obsługuje.
- W 2016 roku Cambridge Analytica, firma która zajmowała się konsultingiem politycznym, pozyskała nielegalnie dane kilkudziesięciu milionów użytkowników Facebooka. Były one wykorzystywane do profilowania użytkowników pod kątem preferencji wyborczych i wpływania na ich polityczne decyzje.
- W lutym 2014 roku „New York Times” poinformował, że australijska agencja wywiadowcza DSD zinfiltrowała indonezyjską firmę telefonii komórkowej i ukradła prawie 1,8 miliona kluczy szyfrujących używanych do ochrony komunikacji.
- W 2013 roku Edward Snowden ujawnił masową inwigilację na bezprecedensową skalę, jakiej dopuszczał się rząd Stanów Zjednoczonych. Snowden ujawnił m.in. informacje o programie PRISM, który umożliwił władzom masowe podsłuchiwanie rozmów Amerykanów i obywateli innych krajów, prowadzonych poprzez telefon i Internet. Według Snowdena PRISM umożliwia Agencji Bezpieczeństwa Narodowego przeglądanie poczty elektronicznej, dostęp do czatów i wideoczatów oraz czerpanie informacji z serwisów społecznościowych.
- W lipcu 2021 roku organizacje zrzeszone pod nazwą Projekt Pegasus ujawniły przypadki szpiegowania przez rządy dziennikarzy, polityków opozycji, aktywistów, biznesmenów i innych osób przy użyciu prywatnego oprogramowania szpiegowskiego Pegasus. Oprogramowanie zostało opracowane przez izraelską firmę NSO Group, zajmującą się technologią i bronią cybernetyczną. Raport Pegasus Project ujawnił, że lista inwigilowanych osób zawierała czołowych polityków opozycji, działaczy praw człowieka, dziennikarzy, prawników i innych dysydentów politycznych, m.in. Prezydenta Francji Emanuela Macrona. Do inwigilacji dochodziło w kilkunastu państwach świata, w tym w Polsce. Na celowniku polskich służb znalazły m.in. prokurator Ewa Wrzosek oraz senator i szef sztabu wyborczego Platformy Obywatelskiej w wyborach parlamentarnych w 2019 roku Krzysztof Brejza. Polski rząd zaprzecza tym doniesieniom, a Senat powołał specjalną komisję do zbadania sprawy.

ĆWICZENIE 5.

ZMIANY KLIMATU A PRAWA CZŁOWIEKA

CELE

- Refleksja nad zmianami klimatu.
- Zrozumienie wpływu zmian klimatu na prawa człowieka.
- Analiza przykładów działań oraz dobrych praktyk służących ograniczeniu zmian klimatu.

CZAS 75 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- materiał *Skutki zmian klimatu oraz wybrane prawa człowieka* (Załącznik 1.) – zestaw dla każdej grupy;
- wybrane artykuły *Powszechnej deklaracji praw człowieka* (Załącznik 2.);

- kartki papieru wraz z mazakami do rysowania dla każdej osoby;
- tablica/duży arkusz papieru.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Poinformuj osoby uczestniczące, że tematem zajęć będą zmiany klimatu i ich wpływ na prawa człowieka. Wyjaśnij, że zaczniecie od indywidualnego ćwiczenia, aby usystematyzować waszą wiedzę i wizję zmian klimatu:

Każda osoba ma za zadanie stworzyć rysunek przedstawiający własne skojarzenie bądź symbol zmian klimatu (rysunek powinien zawierać jak najmniej słów).

Rysunek ma na celu przedstawienie wyobrażeń oraz wiedzy dotyczących zmian klimatu. Czas przeznaczony na to zadanie to 10 minut.

2. Po wykonaniu zadania wszystkie osoby kładą swoje rysunki na środku sali bądź przypinają na ścianie, aby każdy mógł zobaczyć dzieła wszystkich osób.
3. Zapytaj osoby uczestniczące, czy widzą jakieś podobieństwa w rysunkach, czy jest coś co się powtarza, czy coś ich zaskoczyło.
4. Następnym etapem ćwiczenia jest praca w grupach i analiza wpływu konkretnych skutków zmian klimatu na wybrane prawa człowieka. Podziel osoby uczestniczące na cztery grupy. Każdej grupie rozdaj materiał *Skutki zmian klimatu* (Załącznik 1.) oraz wybrany artykuł *Powszechnej deklaracji praw człowieka* (Załącznik 2.) – dla każdej grupy inny. Zadaniem każdej grupy

jest zastanowienie się, które ze skutków zmian klimatu mają bezpośredni lub pośredni wpływ na wybrane prawo człowieka.

Grupa powinna przedyskutować swoje pomysły i przygotować omówienie poszczególnych zależności (na to zadanie grupy mają 15 minut).

5. Następnie grupa prezentuje swoje prawo człowieka na forum i wyjaśnia zależności między nim, a wybranymi skutkami zmian klimatu.
6. Ostatnim krokiem jest zastanowienie się, co możemy zrobić, aby zapobiec katastrofie klimatycznej. Podziel tablicę lub duży arkusz papieru na trzy części i zaproś osoby do burzy pomysłów. Wspólnie zastanówcie się nad przykładami działań mających na celu zatrzymanie zmian klimatu w trzech obszarach:
  - Co możemy robić sami i same każdego dnia?
  - Co możemy zrobić w szkole/dla szkoły?
  - Co możemy zrobić w naszym kraju?

Spisuj pomysły na tablicy lub arkuszu papieru.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jakie emocje towarzyszyły wam podczas ćwiczenia? Jak się teraz czujecie?
- Czy dowiedziałeś_dowiedziałaś się czegoś nowego?
- Czy zmiany klimatu to kryzys praw człowieka? Dlaczego?
- Kto jest odpowiedzialny za przestrzeganie praw człowieka?
- Jak myślisz, jakie kroki powinny podejmować państwa, aby zatrzymać ocieplenie klimatu? Czy uważasz, że je podejmują?
- Czy chciałbyś_chciałabyś wprowadzić w życie pomysły zebrane w ostatnim ćwiczeniu? Jeśli tak to które?

W zależności od udzielonych odpowiedzi, możecie wspólnie przygotować akcję szkolną, iść na protest, podpisać petycję, zrobić indywidualne plany zmiany trybu życia, by sprzyjał on ochronie planety przed globalnym ociepleniem.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. SKUTKI ZMIAN KLIMATU

- Silniejsze burze i wichury.
- Częstsze powodzie.
- Erozja regionów nadmorskich i nizinnych.
- Intensywniejsze fale upałów.
- Wydłużony okres suszy.
- Częstsze pożary lasów.
- Gwałtowne uderzenia mrozu.
- Podnoszenie się poziomu mórz i oceanów.
- Migracje klimatyczne.
- Łatwiejsze rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych.
- Pogarszanie się jakości wody lub zmniejszenia zasobów wodnych w niektórych regionach.
- Pada tyle samo, a wyparowuje więcej, więc bilans wodny jest ujemny – wysusza się gleba, spada poziom wód gruntowych, wysychają mokradła, rozlewiska, rzeki i jeziora.

ZAŁĄCZNIK 2. WYBRANE ARTYKUŁY *POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA*

GRUPA 1.

Artykuł 3. Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swojej osoby.

Artykuł 7. Wszyscy są równi wobec prawa i są uprawnieni, bez jakiegokolwiek dyskryminacji, do jednakowej ochrony prawnej. Wszyscy są uprawnieni do jednakowej ochrony przed jakiegokolwiek dyskryminacją, będącą pogwałceniem niniejszej Deklaracji i przed jakimkolwiek podżeganiem do takiej dyskryminacji.

GRUPA 2.

Artykuł 13. 1. Każdy człowiek ma prawo swobodnego poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania w granicach każdego państwa. 2. Każdy człowiek ma prawo do opuszczania jakiegokolwiek kraju, łącznie ze swym własnym i do powrotu do swojego kraju.

Artykuł 14. 1. Każdy człowiek w razie prześladowania ma prawo ubiegać się o azyl i korzystać z niego w innych krajach. 2. Nie można powoływać się na to prawo w przypadku ścigania wszczętego rzeczywiście z powodu popełnienia przestępstwa niepolitycznego lub czynu sprzecznego z celami i zasadami Organizacji Narodów Zjednoczonych.

GRUPA 3.

Artykuł 22. Każdy człowiek jako członek społeczeństwa ma prawo do zabezpieczenia społecznego i jest upoważniony, dzięki wysiłkowi narodowemu i współpracy międzynarodowej oraz stosowanie do organizacji i zasobów danego państwa, do korzystania z praw ekonomicznych, socjalnych i kulturalnych, nieodzownych dla jego godności i swobodnego rozwoju swojej osobowości.

GRUPA 4.

Artykuł 25. 1. Każdy człowiek ma prawo do poziomu życia zapewniającego zdrowie i dobrobyt jemu i jego rodzinie włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, opiekę lekarską i niezbędne świadczenia socjalne oraz prawo do zabezpieczenia na wypadek bezrobocia, choroby, niezdolności do pracy, wdowieństwa, starości lub utraty środków do życia w sposób od niego niezależny. 2. Macierzyństwo i dzieciństwo upoważniają do specjalnej opieki i pomocy. Wszystkie dzieci zarówno małżeńskie, jak i pozamałżeńskie będą korzystać z jednakowej pomocy społecznej.

AMNESTY
INTERNATIONAL

ROZDZIAŁ 2

NIEZALEŻNOŚĆ SĄDOWNICTWA I NIEZAWISŁOŚĆ SĘDZIÓW

DARIUSZ GRZEMNY

Jest wiele metod rozwiązywania sporów – od zwykłej rozmowy, przez negocjacje i mediacje aż do drogi sądowej. Oczywiście nie wszystkie spory, z którymi mamy w życiu do czynienia, skończą się w sądzie. Wniesienie sprawy do sądu to raczej ostateczność, sytuacja, w której nie ma już innej drogi jak tylko orzeczenie sądu. Trzeba jednak pamiętać, iż sądy nie służą tylko rozwiązywaniu sporów, ich rola jest znacznie szersza i ważniejsza – stoją one bowiem na straży praworządności w kraju. Dbają o to, aby prawo działało, było egzekwowane, a sprawcy_sprawczynie czynów zabronionych ponieśli_poniosły odpowiednią karę. Sądy zatem orzekają w sprawach, które dotyczą prawa karnego, cywilnego, administracyjnego itd. Abyśmy się jednak nie bali_bały o sprawiedliwy wyrok sądu, sądy muszą być niezależne od jakichkolwiek nacisków, a sędziowie niezawisli.

PO CO NAM (NIEZALEŻNE) SĄDY?

Większość z nas być może nigdy nie miała do czynienia z sądem albo liczy na to, iż nie będzie miała. Jest to jednak mało prawdopodobne. Gdy kupujemy mieszkanie, często musimy założyć hipotekę, a tę zakłada sąd. Musimy zatem wystąpić z wnioskiem do sądu, aby taką hipotekę ustanowić na naszej nieruchomości. Sądy rozpatrują wszystkie sprawy spadkowe. Co prawda notariusz może za nas przygotować wniosek do sądu związany z nabytym spadkiem i nawet go wysłać do sądu, ale zawsze robi to w naszym imieniu

(musimy na to wyrazić zgodę). Gdy doświadczymy jakiejś krzywdy, np. ktoś nas okradnie czy pobije, chcemy, aby osoba, która dokonała tego czynu, poniosła konsekwencje (ponieważ złamała prawo). Do tego służą właśnie sądy.

Sądy są ważne, ponieważ pomagają chronić nasze konstytucyjne prawa do równej ochrony i sprawiedliwego procesu. Każda osoba ma bowiem prawo do sprawiedliwego i rzetelnego procesu sądowego – to jedno z podstawowych praw człowieka. Jeśli sprawa, która nas dotyczy, znajdzie się w sądzie, zwykle chcemy, aby ogłoszony przez sąd wyrok był sprawiedliwy, aby nas wysłuchano, aby sąd wziął pod uwagę wszystkie fakty i okoliczności zanim wyda wyrok. Jeśli to nas oskarża się o popełnienie czynu zabronionego, mamy prawo to tego, aby być uznanymi za osoby niewinne do momentu skazującego wyroku sądu (jeśli taki nastąpi). Jeśli wyrok, który nas dotyczy uważamy za niesprawiedliwy lub krzywdzący, chcemy mieć prawo odwołania się od niego i do ponownego rozpatrzenia naszej sprawy przez inny sąd. To wszystko jest możliwe tylko wtedy, gdy sądy są niezależne, a sędziowie niezawisli.

Niezależność sądów bardzo często uwiera polityków, którzy czasem chcą mieć wpływ na całokształt funkcjonowania państwa, w tym na sposób wybierania sędziów, na dyscyplinowanie ich czy nawet na wydawane wyroki, szczególnie te, które dotyczą przedstawicieli_předstawiciellek władzy. Zasada niezależności sądów i niezawisłości sędziowskiej jest to zatem bardzo ważna. Podobnie jak zasada trójpodziału i równowagi władzy.

NA CZYM POLEGA TRÓJPODZIAŁ WŁADZY?

Zasada trójpodziału władzy nie jest niczym nowym, bo sformułowana została już w Oświeceniu, choć później była wielokrotnie modyfikowana i rozwijana. To obecnie najpowszechniejszy na świecie sposób sprawowania władzy, kluczowy dla ustroju demokratycznego państwa. Zasada ta ma na celu zapobieganie przejęciu władzy w państwie przez jeden ośrodek władzy, np. rząd.

Według teorii trójpodziału władzy, władzę w państwie dzielimy na:

- **władzę ustawodawczą**, która tworzy prawo;
- **władzę wykonawczą**, która stosuje prawo stanowiące przez władzę ustawodawczą;
- **władzę sądowniczą**, która orzeka w sprawach z zakresu prawa karnego, prawa cywilnego i prawa administracyjnego, a także kontroluje zgodność działań innych organów państwa z prawem i konstytucją.

W Polsce zasada ta jest jasno wyrażona w Art. 10. Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (z 2 kwietnia 1997 roku):

1. Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej.
2. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

Wszystkie władze powinny zatem być w równowadze (żadna z nich

nie może dominować nad pozostałymi), wzajemnie się wspierać, oddziaływać na siebie oraz hamować i kontrolować. Aby to wszystko było możliwe, każda z władz posiada wyodrębnione organy państwowe, a osoby wchodzące w skład danej władzy nie mogą jednocześnie pełnić funkcji w innej z władz, np. sędzia nie może być jednocześnie posłem_posłanką.

WŁADZA SĄDOWNICZA W POLSCE

Zasady działania sądów w Polsce reguluje Konstytucja RP w rozdziale VIII. Zapisano w nim, iż wymiar sprawiedliwości w Polsce sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne i sądy wojskowe. W rozdziale tym oraz w innych częściach Konstytucji RP znajdziemy wiele regulacji, które określają sposób organizacji i działania władzy sądowniczej w Polsce, np.:

Zasada dwuinstancyjności (Art. 176.): W każdej sprawie prowadzonej przez sąd musi istnieć możliwość odwołania się do sądu wyższej instancji w celu zbadania orzeczenia, które zostało wydane przez sąd pierwszej instancji. Dzięki tej zasadzie mamy prawo zaskarżenia orzeczenia wydanego przez sąd, jeśli uważamy, że było ono niesprawiedliwe lub wydane z naruszeniem procedur. Proces taki nazywamy wniesieniem apelacji.

Udział obywateli w sprawowaniu wymiaru sprawiedliwości (Art. 182.): W tym wypadku mówimy o zasadzie kolegialności sądów, czyli o udziale tzw. ławników, którzy wchodzą w składy orzekające sądów pierwszej instancji (w sądach drugiej instancji orzeczenia

wydają tylko sędziowie). Ławnikiem może zostać każdy obywatel lub każda obywatelka RP, który_a spełnia kilka warunków: ma co najmniej średnie wykształcenie, pracuje lub mieszka w obszarze działania danego sądu co najmniej przez rok oraz odznacza się nieskazitelnym charakterem. Wyboru ławników na 4-letnią kadencję dokonuje rada gminy.

Jawność rozprawy (Art. 45.): Zgodnie z tą zasadą rozprawy prowadzone przez sądy są jawne, zatem każda osoba może wejść na salę rozpraw i przyglądać się przebiegowi rozprawy. Konstytucja mówi jednak, iż sąd może ograniczyć jawność rozprawy ze względu na „moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny”. Należy jednak pamiętać, iż nawet w takim przypadku, wyrok musi być ogłoszony publicznie, o czym mówi, Art. 45. ust. 2. Konstytucji RP.

Sądy są **niezależne**. Żadna władza/osoba/instytucja/organizacja/firma nie może w żaden sposób wpływać na przebieg procesu oraz na wydanie orzeczenia. Niezależność sądów ma szczególne znaczenie w sprawach, gdy obywatele_obywatelki występują przeciwko władzy państwowej (np. emeryci odwołujący się od niekorzystnych decyzji ZUS albo osoby, które zostały niesłusznie obciążone karami nałożonymi przez urząd państwowy, np. urząd skarbowy) albo to władza występuje przeciwko obywatelowi_obywatelce (np. oskarżenie dot. popełnienia czynu zabronionego). W takich sytuacjach jedynie całkowicie niezależny od władzy wykonawczej sąd może należycie spełnić swoje zadanie.

Sędziowie w swojej pracy są **niezawisli** (Art. 178. ust. 1. Konstytucji) i podlegają tylko ustawom i Konstytucji RP, prowadząc sprawy i wydając orzeczenia zgodnie z własnym sumieniem, wskazaniem wiedzy i doświadczeniem życiowym. Oznacza to, iż w procesie orzekania sędzia nie podlega żadnym naciskom ze strony innych władz/instytucji/firm/osób czy organizacji, a sposób prowadzenia sprawy i wydany wyrok są zgodne z obowiązującym prawem. Sędzia nie może się bać, że z ogłoszonego przez niego_nią wyroku będzie niezadowolona władza (np. rząd), że ktoś wyrzuci go_ją z pracy albo że będzie go_ją straszyl przeniesieniem na drugi koniec kraju. Konstytucja RP daje kilka gwarancji niezawisłości sędziowskiej:

- Godne warunki pracy i wynagrodzenie (Art. 178. ust. 2.).
- Sędzia nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności, która jest niegodna pełnionego przez niego_nią urzędu (Art. 178. ust. 3.).
- Nieusuwalność – sędzia może być pozbawiony urzędu w wyjątkowych sytuacjach, tylko na mocy orzeczenia legalnie działającego sądu (Art. 180.). Sędziowie są powoływani na czas nieoznaczony.
- Sędzia może być przeniesiony_przeniesiona do innego sądu za własną zgodą lub na podstawie orzeczenia legalnie działającego sądu (Art. 180. ust. 2.). Podobnie sprawa wygląda w przypadku zawieszenia sędziego.
- Immunitet sędziowski – sędzia nie może być pociągnięty_pociągnięta do odpowiedzialności karnej ani pozbawiony wolności bez zgody legalnie działającego sądu (Art. 181.).

Niezawistość sędziowska nie jest dana sędziom dla ich wygody albo po to, by orzekać według własnego widzimisię. Nie jest ona przywilejem, bo nie służy samym sędziom, ale osobom, które muszą przed sądem stanąć. Nie chcemy bowiem, aby ktokolwiek wywierał presję na sędziów w naszej sprawie.

Zgodnie z Konstytucją RP, na straży niezależności sądów i niezawisłości sędziów stoi Krajowa Rada Sądownictwa tzw. KRS (Art. 186.), która składa się z Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, Ministra Sprawiedliwości, Prezesa Naczelnego Sądu Administracyjnego i osoby powołanej przez Prezydenta Rzeczypospolitej, piętnastu członków wybranych spośród sędziów Sądu Najwyższego, sądów powszechnych, sądów administracyjnych i sądów wojskowych, czterech członków wybranych przez Sejm spośród posłów oraz dwóch członków wybranych przez Senat spośród senatorów. W czasie pisania tej publikacji legalność Krajowej Rady Sądownictwa jest kwestionowana, ponieważ w marcu 2018 roku o wyborze 15 jej członków-sędziów zdecydowali po raz pierwszy nie sędziowie, a posłowie PiS i Kukiz'15. Z tego też powodu, Rada nazywana bywa upolitycznioną KRS, nową KRS lub neo-KRS. Kwestionowana jest także legalność wybranych przez tę KRS sędziów⁷.

Konstytucja RP mówi także o roli i funkcji **Trybunału Konstytucyjnego**. Instytucja ta powołana jest np. do tego, aby orzekać o zgodności ustaw i umów międzynarodowych z Konstytucją RP, zgodności ustaw z ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi,

zgodności przepisów prawa wydawanych przez centralne organy państwowe z Konstytucją RP, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi i ustawami oraz o zgodności z Konstytucją RP celów lub działalności partii politycznych (Art. 188.). Orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne (Art. 190. ust. 1.). Trybunał Konstytucyjny składa się z 15 sędziów wybieranych indywidualnie przez Sejm na 9 lat spośród osób wyróżniających się wiedzą prawniczą (Art. 194. ust. 1.).

Podobnie jak w przypadku KRS w momencie powstawania tej publikacji skład i działania Trybunału Konstytucyjnego budzą wiele kontrowersji. W skład Trybunału wchodzi tzw. sędziowie dublerzy, powołani przez parlament, w którym większość ma partia rządząca, na miejsce sędziów powołanych przez poprzedni parlament (ci nigdy nie zaczęli pełnić funkcji sędziów). W składzie sędziowskim znajdują się również osoby, które pełniły mandat poselski w poprzedniej kadencji Sejmu (i należały do klubu poselskiego partii rządzącej). Wiele się mówi i pisze o tym, iż Trybunał wydaje wyroki na zamówienie partii rządzącej, która wykorzystuje go do rozstrzygnięcia niewygodnych dla niej spraw. Trybunał zatem używany jest jako organ stanowienia prawa, do czego nie ma kompetencji. Wyroki Trybunału wzbudzają niepokoje społeczne, np. orzeczenie o niezgodności z Konstytucją RP niektórych zapisów Ustawy o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży, które doprowadziło do kilkutygodniowych protestów na ulicach polskich miast.

⁷ <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1109122,nowi-czlonkowie-krs.html> (dostęp: 17 grudnia 2021).

A CO Z PROKURATURĄ?

Celem działań prokuratury, podobnie jak w przypadku sądów, jest stanie na straży praworządności w kraju. Zadaniem prokuratury jest czuwanie nad ściganiem przestępstw, poprzez:

- prowadzenie i nadzorowanie postępowania przygotowawczego, np. zbieranie dowodów;
- udział w postępowaniu sądowym, w szczególności w roli oskarżyciela publicznego;
- koordynowanie działalności w zakresie ścigania przestępstw, prowadzonej przez inne organy państwowe (np. przez policję);
- sprawowanie nadzoru nad prawidłowością wykonania postanowień, np. o tymczasowym aresztowaniu.

Aby należycie wykonywać swoje zadania, prokuratorzy powinni być odporni na naciski z zewnątrz, szczególnie pochodzące od przedstawicieli władzy ustawodawczej i wykonawczej. Powinni zatem być niezależni. Dlatego np. Konstytucja RP zabrania prokuratorom pełnienia mandatu poselskiego (Art. 103. ust. 2.). Niestety, w momencie powstawania tej publikacji te zapisy Konstytucji RP nie są przestrzegane. Prokurator generalny jest jednocześnie aktywnym posłem oraz pełni funkcję Ministra Sprawiedliwości. Poza tym prokuratorzy, którzy starają się być w swojej pracy niezależni, są często odsuwani od spraw albo przenoszeni do innych prokuratur w kraju, czasami kilkaset kilometrów od domu.

PRAWO DO SĄDU

Jak wcześniej wspomniano, prawo do sądu jest jednym z podstawowych praw człowieka. Każdy i każda z nas musi mieć możliwość dochodzenia sprawiedliwości. Na to prawo składa się wiele praw, które zapisano w międzynarodowych dokumentach praw człowieka.

1. PRAWO DO WOLNOŚCI OSOBISTEJ

Każdy ma prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Nikt nie może być samowolnie aresztowany lub zatrzymany. Nikt nie może być pozbawiony wolności inaczej jak tylko na zasadach i w trybie ustalonym przez ustawę.

Art. 9. p.1. *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*

2. PRAWO DO DOMNIEMANIA NIEWINNOŚCI

Każdego oskarżonego o popełnienie czynu zagrożonego karą uważa się za niewinnego do czasu udowodnienia mu winy zgodnie z ustawą.

Art. 6. p. 2. *Europejskiej konwencji praw człowieka*

3. PRAWO DO INFORMACJI O POWODACH ZATRZYMANIA I POSTAWIONYCH ZARZUTACH ORAZ ODWOŁANIA SIĘ DO SĄDU W CELU OKREŚLENIA LEGALNOŚCI ZATRZYMANIA

Osobę aresztowaną należy poinformować w chwili aresztowania o przyczynach aresztowania i w krótkim czasie powiadomić o wysuwanych przeciwko niej zarzutach.

Art. 9. p.2. *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*

Każdy pozbawiony wolności przez aresztowanie lub zatrzymanie ma prawo odwołania się do sądu w celu niezwłocznego orzeczenia przez sąd o legalności zatrzymania i zarządzenia zwolnienia, jeżeli to zatrzymanie okaże się bezprawne.

Art. 9. p. 4. *Międzynarodowego aktu praw obywatelskich i politycznych*

Każdy, kto został bezprawnie aresztowany lub zatrzymany, ma prawo do odszkodowania, którego może dochodzić w drodze sądowej.

Art. 9. p. 5. *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*

4. PRAWO DO NIEWZŁOCZNEGO POSTAWIENIA PRZED SĄDEM

Osoba aresztowana lub zatrzymana pod zarzutem dokonania przestępstwa powinna być w krótkim czasie postawiona przed sędzią lub przed inną osobą ustawowo uprawnioną do sprawowania wła-

dy sądowej i powinna być osądzona w rozsądnym terminie lub zwolniona. Nie powinno stanowić ogólnej zasady, że osoby oczekujące na rozprawę mają być zatrzymane w areszcie, lecz zwolnienie ich może być uzależnione od gwarancji zapewniających ich stawienie się na rozprawę, w każdej innej fazie postępowania sądowego oraz – w razie potrzeby – w celu wykonania wyroku.

Art. 9. p. 3. *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*

5. PRAWO DO RZETELNEGO PROCESU SĄDOWEGO

Każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek publiczny lub bezpieczeństwo państwowe w społeczeństwie demokratycznym, gdy wymaga tego dobro małoletnich lub gdy służy to ochronie życia prywatnego stron albo też w okolicznościach szczególnych, w granicach uznanych przez sąd za bezwzględnie konieczne, kiedy jawność mogłaby przynieść szkodę interesom wymiaru sprawiedliwości.

Art. 6. p. 1. *Europejskiej konwencji praw człowieka*

6. PRAWO DO GODNEGO I HUMANITARNEGO TRAKTOWANIA OSOBY POZBAWIONEJ WOLNOŚCI

Każda osoba pozbawiona wolności będzie traktowana w sposób humanitarny i z poszanowaniem przyrodzonej godności człowieka.

Art. 10. p.1. *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*

7. PRAWO DO OBRONY PODCZAS PRZYGOTOWANIA DO ROZPRAWY I PODCZAS NIEJ

Każdy oskarżony o popełnienie czynu zagrożonego karą ma między innymi prawo do:

- posiadania odpowiedniego czasu i możliwości do przygotowania obrony;
- bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony, do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości.

Art. 6. p. 3. *Europejskiej konwencji praw człowieka*

To oczywiście tylko niektóre prawa człowieka, które składają się na prawo każdej osoby do sądu. Wizyta w sądzie, czy to w roli osoby oskarżonej, poszkodowanej, czy w roli świadka_ świadkini to często stresujące doświadczenie. Dlatego ważne jest, aby mieć świadomość własnych praw w tej sytuacji i domagać się, aby były one przestrzegane. Jak piszą autorzy i autorki „Podręcznika sprawiedliwego procesu” Amnesty International: „Kiedy ktoś staje jako oskarżony przed sądem, musi skonfrontować się z machiną państwową. To, w jaki sposób jest traktowana osoba oskarżona o popełnienie przestępstwa, pokazuje, w jakim stopniu państwo szanuje prawa człowieka i praworządność”.

W CZYM JEST PROBLEM?

W historii świata władza wielokrotnie wpływała (lub chciała wpływać) na organy władzy sądowniczej. Sędziowie byli przenoszeni, odsuwani od spraw, a czasem nawet mordowani. Prawo było zmieniane w taki sposób, aby chroniło władzę a nie obywateli_obywatelki. Osoby skazane przez legalnie działający sąd były uniewinnione przez organ mający takie kompetencje, tylko dlatego, że były powiązane z władzą.

Zgodnie z Konstytucją RP Polska jest krajem prawa urzeczywistniającym zasady sprawiedliwości społecznej, jest dobrem wspólnym wszystkich obywateli i obywaterek. Naszym zadaniem jest zadbanie o to, aby zapisy Konstytucji RP były przestrzegane przez wszystkie osoby oraz organy władzy państwowej. Każde odstępstwo od zasad zapisanych w Konstytucji RP zbliża nas do granicy, za

którą nasze prawa to tylko nic nieznaczące zapisy, a demokracja i nasza wolność to tylko ułuda.

Przeczytajcie historie sędziów, którzy walczą o niezależność sądownictwa w Polsce, na stronie: <https://amnesty.org.pl/historie-sedziow-niezlomnych/>.

AMNESTY
INTERNATIONAL

ĆWICZENIA

ĆWICZENIE 1.

ZRÓBMY SOBIE BANER

CELE

- Zrozumienie znaczenia niezależności sądów i niezawisłości sędziów.
- Refleksja nad stanem praworządności w Polsce.
- Zachęcanie do podjęcia działań w obronie praworządności.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- duże arkusze papieru, kolorowe mazaki, pisaki, kredki;
- w wersji online: dostęp do narzędzi internetowych pozwalających na tworzenie grafiki, np. Canva (bezpłatne oprogramowanie).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Spytaj osoby uczestniczące, jak rozumieją pojęcia: niezależność sądów i niezawisłość sędziów. Zapisz odpowiedzi na flipcharcie lub tablicy wirtualnej, jeśli prowadzisz zajęcia online. Możesz wykorzystać materiały z rozdziału teoretycznego, w którym pojęcia te zostały wyjaśnione.
2. Powiedz osobom biorącym udział w ćwiczeniu, aby wyobraziły sobie, że przygotowują się do wzięcia udziału w demonstracji w obronie praworządności w Polsce, a w szczególności prawa do niezależnego sądownictwa i w obronie niezawisłości sędziów. Demonstracja odbędzie się w centralnym miejscu ich miejscowości. Możesz tutaj omówić przykłady ataków na sędziów i sądy ze strony władzy.
3. Podziel grupę na mniejsze zespoły (ok. 5-6 osób) i poproś każdy zespół o przygotowanie baneru, który grupa poniesie w czasie demonstracji. Na banerze powinien znaleźć się slogan oraz jakieś elementy wizualne (grafiki). Zanim osoby w grupach przystąpią do pracy, powinny przedyskutować następujące pytania:
  - Jakim tematem się zajmiemy? Czego chcemy bronić? Czemu się sprzeciwiamy? Za czym się opowiadamy?
  - Jakie wartości chcemy promować?
  - Do kogo będzie skierowany slogan na naszym banerze?
4. Po pracy w grupach zbież grupę ponownie razem i poproś o przedstawienie rezultatów. Możesz stworzyć galerię banerów. Po tej części ćwiczenia, przejdź do omówienia.

UWAGA: Ćwiczenie może wywołać wiele emocji, a nawet konfliktów, spowodowanych różnymi postawami młodych ludzi, dotyczącymi praworządności w Polsce. Jeśli się pojawią, należy się nimi zająć podczas omówienia ćwiczenia i zwrócić uwagę na to, iż możemy się w wielu sprawach nie zgadzać, ale to nie znaczy, że nie możemy ze sobą rozmawiać, dyskutować. Na banerach mogą pojawić się hasła wulgarne. Nie ograniczaj raczej swobody wypowiedzi młodych ludzi. Jeśli to się stanie, możesz o tym porozmawiać z nimi podczas omówienia ćwiczenia i zwrócić uwagę na wartość pozytywnego przekazu.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jak pracowało wam się w grupach? Czy były jakieś elementy tego ćwiczenia, które sprawiały wam trudność? Co to było?

- Jak zdecydowaliście_decydowałyście o formie i treści waszych banerów? Czy pojawiły się jakieś nieporozumienia lub konflikty? Jak sobie z nimi radziliście_radziłyście?
- Czy jesteście zadowoleni_zadowolone z efektów waszej pracy? Dlaczego tak/nie?
- Czy treści pojawiające się na banerach są podobne, czy bardzo różne?
- Dlaczego niezależne i bezstronne sądy są ważne dla praworządności i demokracji? Dlaczego ważne jest, aby sędziowie byli niezwiśli w swojej pracy?
- Dlaczego to jest ważne dla osób, które są oskarżone lub biorą udział w postępowaniach sądowych w innej roli?
- Czy, według was, Polska jest krajem praworządnym? Dlaczego tak/nie?
- Co możecie zrobić, aby chronić praworządność i przeciwstawić się niesprawiedliwości?
- Jak możecie wspierać osoby (np. sędziów) doświadczające represji ze strony władzy?

ĆWICZENIE 2.

MANIFEST PRAWORZĄDNOŚCI

CELE

- Zrozumienie zasady podziału i równowagi władzy.
- Zrozumienie roli i funkcji sądów, władzy wykonawczej i ustawodawczej w Polsce.
- Refleksja nad stanem praworządności w Polsce.

CZAS 90 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki i długopisy;
- w wersji online: współdzielony dokument lub tablica online.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Spytaj osoby uczestniczące, czy rozumieją zasadę podziału i równowagi władzy (tzw. trójpodział władzy). Możesz przeczytać Art. 10. Konstytucji RP, który tę zasadę wyjaśnia:

Ustrój Rzeczypospolitej Polskiej opiera się na podziale i równowadze władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej. Władzę ustawodawczą sprawują Sejm i Senat, władzę wykonawczą Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej i Rada Ministrów, a władzę sądowniczą sądy i trybunały.

2. Powiedz osobom uczestniczącym, iż będą teraz pracować w czterech grupach: władza wykonawcza, władza ustawodawcza, władza sądownicza i obywatele_obywatelki. Podziel osoby na równe liczebnie cztery grupy.
3. Zadaniem każdej grupy będzie opracowanie listy maksymalnie pięciu funkcji, jakie dana grupa pełni w państwie, np. władza ustawodawcza: stanowienie prawa obowiązującego w Polsce, wybór Rzecznika Praw Obywatelskich; władza wykonawcza: realizacja polityki rządu, uchwalanie projektu budżetu państwa i kierowanie jego wykonaniem; władza sądownicza: rozstrzygnięcie sporów itp. Poproś o zapisanie tych funkcji na kartkach.
4. Następnie poproś osoby uczestniczące o przedyskutowanie i napisanie na kartkach, przy każdej z funkcji, czego potrzebują od innych grup (od innych władz lub obywateli_obywaterek), aby móc sprawować swoje funkcje rzetelnie, sprawiedliwie i sprawnie. Potrzeby mogą być pozytywne (Potrzebujemy...) lub negatywne (Nie potrzebujemy...; Nie chcemy, aby...).

5. Zbierz wszystkie grupy razem i powiedz, że w następnej części ćwiczenia zostaną podzieleni na cztery zespoły. Każdy zespół będzie się składał z osób z każdej wcześniejszej grupy, czyli w każdym zespole będą osoby z władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej, władzy sądowniczej i grupy obywateli_obywatelek.
6. Zadaniem każdego zespołu będzie opracowanie fragmentu Manifestu Praworządności. Manifest powinien być odpowiedzią na pytanie: Czego chcemy i co możemy zrobić, aby Polska była krajem praworządnym?

Zespół 1. opracowuje fragment manifestu, skupiając się na roli władzy ustawodawczej, zespół 2. na władzy wykonawczej, zespół 3. na władzy sądowniczej, a zespół 4. na obywatelach_obywatelach. Powiedz zespołom, aby skupiły się tylko na najważniejszych sprawach i przygotowały maksymalnie 3 punkty manifestu. Wszystkie osoby uczestniczące w pracach zespołu powinny się na te punkty zgodzić.

7. Po pracy w zespołach zbierz wszystkie osoby w jednej sali i poproś o przedstawienie punktów manifestu. Jeśli jakieś punkty się powtarzają (ponieważ zostały też zaproponowane przez pozostałe zespoły), usuń je z listy. Zapisz wszystkie punkty manifestu razem w jednym miejscu (na flipcharcie lub tablicy online), a następnie przejdź do omówienia ćwiczenia.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zacznij omówienie ćwiczenia od sprawdzenia, jak osoby uczestniczące czują się po jego zakończeniu (czy są zadowolone z rezultatów), a następnie przedyskutujcie zagadnienia związane ze stanem praworządności w Polsce. Możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jak się czujecie po zakończeniu ćwiczenia? Czy jesteście zadowoleni_zadowolone z rezultatów ćwiczenia?
- Które z elementów ćwiczenia były dla was najtrudniejsze? Dlaczego?
- Czy zapisy Manifestu Praworządności są dla was realne do spełnienia?
- Co możecie zrobić jako obywatele_obywatelki, aby doprowadzić do ich spełnienia?
- Jakie problemy związane z praworządnością obserwujecie w Polsce? Jakie wyzwania dot. niezawisłości i bezstronności sądów widzicie? Jak można się im przeciwstawiać?
- Jak obywatele_obywatelki mogą monitorować i kontrolować działania władz?

ĆWICZENIE 3.

WOLNE SĄDY W PAŃSTWIE X

CELE

- Zrozumienie zasad praworządności i ich wpływu na codzienne życie obywateli_obywatelek.
- Zrozumienie roli sądów w demokratycznym i praworządnym państwie.
- Ćwiczenie umiejętności współpracy.

CZAS 120 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- karty z rolami (Załącznik 1.).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Spytaj osoby uczestniczące, do czego potrzebne są sądy w demokratycznym państwie. Zapisz odpowiedzi na flipcharcie lub tablicy wirtualnej.
2. Powiedz osobom uczestniczącym, iż wezmą udział w ćwiczeniu symulacyjnym. Odczytaj opis sytuacji, która będzie przedmiotem ćwiczenia.

PAŃSTWO X

Sytuacja związana z sądownictwem w państwie X jest bardzo skomplikowana. W Sądzie Konstytucyjnym zasiadają sędziowie, którzy według wielu znawców prawa konstytucyjnego zostali do niego powołani niezgodnie z prawem. Sąd Konstytucyjny wydaje orzeczenia, które najczęściej są na rękę partii rządzącej. Naczelna Rada Sądów, która ma z mocy prawa być organem niezależnym powołującym sędziów, składa się z osób, które same należą do partii rządzącej. Sędziowie i prokuratorzy, którzy wydają wyroki niezgodne z „życzeniami partii rządzącej”, są nękanymi – ich sprawami zajmuje się Rada ds. Dyscypliny, która rozpatruje sprawy dot. zawieszenia sędziów czy odebrania im immunitetu. Sprawy niektórych sędziów są kierowane do sądów karnych. Działalność Rady ds. Dyscypliny została zawieszona postanowieniem Trybunału Międzynarodowego. Mimo tego orzeczenia nadal pełni swoje zadania, a partia rządząca nie ma zamiaru mu się podporządkować, choć prawo międzynarodowe ma pierwszeństwo nad prawem krajowym.

Rzecznik tegoż Trybunału oświadczył jednoznacznie, że Rada ds. Dyscypliny i cały system karania sędziów są sprzeczne z prawem międzynarodowym. Państwo X już kilka razy przegrało w innych trybunałach międzynarodowych. Poza tym, sądy krajowe w precdensowych wyrokach podważyły ważność wyboru nowych sędziów Sądu Konstytucyjnego.

W tej sytuacji zdecydowano się zwołać spotkanie przedstawicieli_przedstawielek grup politycznych, stowarzyszeń sędziowskich i prokuratorskich oraz niezależnych ekspertów_ekspertek i organizacji pozarządowych, aby przedyskutować propozycję przedstawioną przez Partię Praworządną.

PROPOZYCJA PARTII PRAWORZĄDNEJ

My, przedstawiciele partii praworządnej, mając na uwadze sytuację związaną z sądownictwem w naszym państwie i kierując się poszanowaniem praworządności i demokracji, proponujemy, aby:

- Natychmiast wykonać wszystkie orzeczenia trybunałów międzynarodowych dot. sądownictwa w państwie X.
- Zadbać o respektowanie zasady trójpodziału i równowagi władzy.
- Opracować nowe prawo dot. sądów powszechnych z uwzględnieniem szerokich konsultacji społecznych.
- Zadbać o bezpieczeństwo sędziów i prokuratorów poszkodowanych w procedurach dyscyplinarnych.

Nasz kraj jest w potrzasku. Sądy nie są niezależne, a sędziowie i prokuratorzy są ścigani, ponieważ nie podporządkowują się życzeniom partii rządzącej. Musimy się temu aktywnie przeciwstawić! Nasza wolność jest zagrożona!

3. Podziel osoby uczestniczące na osiem grup. Każda z grup otrzyma kartkę z opisem roli. Wybierz jedną lub dwie osoby, która poprowadzą spotkanie. Opowiedz, jak będzie wyglądała symulacja:
  - Część 1. Przedstawienie stanowiska partii (po 2 minuty).
  - Część 2. Przedstawienie stanowiska stowarzyszeń (po 2 minuty).
  - Część 3. Przedstawienie stanowiska grupy ekspertów_ekspertek (3 minuty).
  - Część 4. Przerwa (do wykorzystania do lobbowania i nawiązania kontaktów).
  - Część 5. Dyskusja ogólna (20 minut).
  - Część 6. Przedstawienie zdań końcowych (po 1 minucie).
  - Część 7. Głosowanie tajne i ogłoszenie wyników głosowania (5 minut). Uwaga: Głosują tylko partie, stowarzyszenia i osoby prowadzący; nie głosują eksperci_ekspertki.
4. Powiedz grupom, że będą miały 20 minut na przygotowanie się do wygłoszenia stanowiska. Po tym czasie rozpocznij symulację zgodnie z przedstawionym powyżej planem.
5. Po zakończeniu symulacji wyprowadź osoby z ról i przejdź do omówienia ćwiczenia

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Przeprowadź omówienie ćwiczenia w dwóch etapach:

Etap 1. W małych grupach zgodnie z podziałem podczas ćwiczenia. Grupy ekspertów_ekspertek możesz połączyć razem, a osoby prowadzące dołączyć do Partii Praworządnej. W grupach osoby uczestniczące powinny podzielić się odpowiedziami na następujące pytania:

- Jak się czuliście_czułyście podczas ćwiczenia? Czy emocje te zmieniały się w trakcie ćwiczenia? Jak?
- Jak zbudowaliście_zbudowałyście swoje role?
- Czy jesteście zadowoleni_zadowolone z rezultatów głosowania?

Etap 2. Poproś wszystkie osoby o podzielenie się refleksjami z omówienia ćwiczenia w etapie 1. Kontynuuj omówienie, zadając grupie następujące pytania:

- Czy sytuacja opisana w ćwiczeniu przypomina wam zdarzenia z Polski?
- Z jakimi innymi problemami dot. sądownictwa mamy do czynienia w Polsce?
- Czy można je jakoś rozwiązać? Jaka jest rola obywateli_obywatelek w tym procesie?
- Czy należy przestrzegać prawa, które jest niesprawiedliwe i niezgodne z prawem międzynarodowym?
- Co możecie zrobić, aby zadbać o praworządność w Polsce?

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. KARTY Z ROLAMI

OSOBA PROWADZĄCA

Jesteś osobą prowadzącą spotkanie. Martwią cię zmiany wprowadzone przez partię rządzącą i uważasz, iż reputacja twojego państwa na arenie międzynarodowej jest mocno nadszarpnięta. Zależy ci na tym, aby to spotkanie było przykładem konstruktywnej debaty. Trzymaj się ram czasowych przeznaczonych na spotkanie.

PARTIA PRAWORZĄDNA

To wasza partia wystąpiła z propozycją i bardzo wam zależy, aby wszystkie wasze postulaty zostały spełnione. Nie chcecie iść na żadne ustępstwa, ponieważ tylko spełnienie waszych postulatów gwarantuje praworządność i demokrację w państwie X.

PARTIA RZĄDZĄCA

Nie zgadzacie się z postulatami Partii Praworządnej. Uważacie, że zmiany, do których doprowadziliście_doprowadziliście w sądownictwie były konieczne i tylko one zapewnią, iż kasta sędziów prze-

stanie istnieć, a wasze państwo stanie się naprawdę praworządne. Chcecie wprowadzić kolejne zmiany. Uważacie, że macie do tego legitymację społeczną, bo macie większość w Parlamencie. Tak zdecydowali obywatele i obywatelki!

PARTIA NA WIETRZE

Jest wam wszystko jedno. Jedyne o co wam chodzi to zapewnienie sobie przynajmniej kilku miejsc w Parlamencie. Nie ma u was dyscypliny partyjnej – każda osoba może głosować zgodnie z własnymi przekonaniem.

STOWARZYSZENIE SĘDZIÓW PAŃSTWA X

Zgadzacie się ze stanowiskiem Partii Praworządnej. Wielu z waszych kolegów i koleżanek jest nękanym, ponieważ przeciwstawili_przeciwstawiły się partii rządzącej i brali_brały udział w demonstracjach przeciwko wprowadzonemu prawu dotyczącemu sądów. Przyjęcie proponowanych przez partię Praworządną propozycji to dla was sprawa honoru, a nawet może być albo nie być.

STOWARZYSZENIE NOWYCH PROKURATORÓW PAŃSTWA X

Nie rozumiecie, o co całe zamieszanie. Przecież w państwie X obowiązuje prawo i należy go przestrzegać, jakiegokolwiek by było. Nie zgadzacie się z postulatami Partii Praworządnej. Uważacie, że to

wymyślone postulaty, a jedyne o co im chodzi, to zaburzenie porządku prawnego w państwie X i zachowanie miejsc w parlamencie.

STOWARZYSZENIE PRAWNIKÓW

Nie macie wyrobionej opinii na temat propozycji przedstawionych przez Partię Praworządną. Wolicie posłuchać najpierw argumentów innych osób obecnych na spotkaniu. Zagłosujecie zgodnie z własnym sumieniem.

GRUPA EKSPERTÓW_EKSPERTEK 1. (MAKSYMALNIE 3 OSOBY)

Wasze stanowisko jest jasne. Państwo X musi wywiązać się ze swoich zobowiązań międzynarodowych i wprowadzić w życie orze-

czenia sądów międzynarodowych. Uważacie, że bałagan prawny wprowadzony przez partię rządzącą wymaga gruntownej reformy systemu sądownictwa, który powinien być niezależny od władzy ustawodawczej i wykonawczej.

GRUPA EKSPERTÓW_EKSPERTEK 2. (MAKSYMALNIE 3 OSOBY)

Uważacie, że państwo X, aby zachować suwerenność, nie powinno dostosować się do orzeczeń sądów międzynarodowych. Zmiany w sądownictwie powinny iść dalej: sędziowie, którzy się im sprzeciwiają powinni ponosić konsekwencje prawne. Prawo jest po to, aby je przestrzegać.

ĆWICZENIE 4.

PO CO NAM SĄDY?

CELE

- Refleksja na temat roli sądów w praworządym i demokratycznym państwie.
- Zrozumienie znaczenia sądów w codziennym życiu.
- Rozwijanie umiejętności reagowania na przejawy niesprawiedliwości.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- papier i długopisy dla każdej osoby biorącej udział w ćwiczeniu.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz osobom uczestniczącym, że przeczytasz im krótką historię. Poproś, aby jej posłuchały uważnie.

Marek szedł rano do szkoły. Przechodząc przez ulicę, został mocno uderzony przez nadjeżdżający samochód. W wyniku wypadku doszło u niego do uszkodzenia rdzenia kręgowego. Marek prawdopodobnie już nigdy nie będzie chodził. Sprawcą wypadku był syn pośta partii rządzącej. Sąd postawił sprawcy zarzut nieumyślnego spowodowania trwałego uszczerbku na zdrowiu, co zagrożone jest karą od 6 miesięcy do 8 lat pozbawienia wolności. Sędzia wyznaczony do prowadzenia sprawy poskarżył się publicznie, że władza (partia rządząca) wywiera na niego nacisk, aby orzec niską karę w zawieszeniu. Po tej wypowiedzi nagle zmieniono skład sędziowski wyznaczony do prowadzenia sprawy, a sędzia został przeniesiony do innego sądu, znajdującego się 200 km od obecnego. Nowy sędzia powołany do prowadzenia sprawy, nie wyznaczył jeszcze terminu rozprawy. Rodzice Marka boją się, że partia rządząca wywiera naciski na sąd i że wyrok sądu będzie niesprawiedliwy.

2. Po przeczytaniu historii poproś osoby uczestniczące o wyobrażenie sobie, że Marek to osoba, którą znają. Poproś, aby zapisały na kartkach odpowiedzi na następujące pytania:
  - Jakie emocje by wam towarzyszyły?
  - Jak można wesprzeć osobę poszkodowaną?
  - Co innego zrobilibyście_zrobilibyście w tej sytuacji?

Uwaga: Ta część ćwiczenia może wybudzić dużo emocji wśród osób uczestniczących. Warto w tym momencie poświęcić trochę czasu na rozmowę z grupą. Możesz na przykład poprosić osoby uczestniczące o podzielenie się swoimi refleksjami – odpowiedziami – na zadane powyżej pytania, porozmawiać z nimi o tym, co wywołuje w nich konkretne emocje (np. złość), jak można sobie radzić w sytuacji, gdy człowiek czuje się bezsilny albo jakie mają zasoby, które pomogłyby im odnaleźć się w takiej sytuacji (zarówno wewnętrzne, jak i zewnętrzne).

3. Podziel grupę na mniejsze zespoły i poproś, aby osoby uczestniczące podzieliły się swoimi refleksjami z punktu 2. ćwiczenia. Następnie poproś grupy, aby przygotowały krótkie wystąpienie (max. 1 minuta), które wygłoszą podczas obiadu rodzinnego na temat „Po co nam sprawiedliwe sądy?”. Zamiast obiadu rodzinnego możesz zaproponować inną sytuację, np. godzinę wychowawczą, zebranie organizacji itp. Daj grupom Załącznik 1. o prawie do sądu, który może im pomóc w przygotowaniu wystąpienia.
4. Poproś grupy o wygłoszenie swoich wystąpień i przejdź do omówienia ćwiczenia.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Możesz omówić ćwiczenie, zadając osobom uczestniczącym następujące pytania:

- Jak wam się podobało to ćwiczenie? Jakie trudności pojawiły się w jego trakcie?
- Czy zaprezentowane mowy były adekwatne do sytuacji (np. obiad rodzinny)? Co was w nich zaskoczyło, zdziwiło?
- Dlaczego czasem trudno rozmawiać z rodziną czy przyjaciółmi na tematy drażliwe takie jak stan praworządności w Polsce?
- Czy zawsze musimy się ze wszystkimi zgadzać? Jak możemy wyrazić nasze, być może kontrowersyjne, stanowisko, okazując szacunek innym ludziom?
- Dlaczego sądy są ważne w życiu każdego człowieka?
- Jak możemy się przeciwstawiać przypadkom łamania zasad praworządności?

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. PRAWO DO SĄDU

Art. 45. Konstytucji RP – Prawo do sprawiedliwego procesu

1. Każdy ma prawo do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.
2. Wyłączenie jawności rozprawy może nastąpić ze względu na moralność, bezpieczeństwo państwa i porządek publiczny oraz ze względu na ochronę życia prywatnego stron lub inny ważny interes prywatny. Wyrok ogłaszany jest publicznie.

CO TO ZNACZY?

Każdy może zwrócić się do sądu, gdy poszukuje sprawiedliwości lub gdy odczuwa potrzebę ustalenia swojego statusu prawnego. Prawo do sądu oznacza, że o statusie jednostki decyduje ostatecznie sąd i nikt inny. Prawo do sądu jest również gwarancją praw i wolności jednostki, pod warunkiem, że sąd jest niezawisły i niezależny.

Z takiego ukształtowania Art. 45. wynika także zasada dostępności sądów. Powinno być to względnie łatwe (także w sprawach rozpoznawanych przez wyższe instancje), a wszelkie ograniczenia w tym zakresie muszą być zgodne z Art. 31. ust. 3. Konstytucji RP.

Prawo do niezawisłego i niezależnego sądu wynika także z dalszych szczegółowych rozwiązań konstytucyjnych (Art. 173., 178. oraz 186. Konstytucji RP). Sąd nie może sprzyjać żadnej ze stron procesowych, musi być bezstronny, także – a może szczególnie – w sprawach, w których jednostka procesuje się z państwem. Tak rozumiana bezstronność sędziów jest elementem ich niezależności i niezawisłości. Art. 45. charakteryzuje również sposób działania sądów – sprawy powinny być rozpatrywane sprawiedliwie, jawnie i bez nieuzasadnionej zwłoki.

Źródło: Rzecznik Praw Obywatelskich, <https://bit.ly/3IrfypU> (dostęp: 17.12.2021).

AMNESTY
INTERNATIONAL

ROZDZIAŁ 3
WOLNOŚĆ
SŁOWA
I WOLNOŚĆ
ZGROMADZEŃ

PIOTR SKRZYPCZAK

Kiedy myślimy o prawach człowieka, często jako jedne z pierwszych, pojawiają się nam w głowie dwie wolności: słowa i zgromadzeń. Obydwie należą do tak zwanej pierwszej generacji praw człowieka i są obecne już w najstarszych kodyfikacjach.

Obie wolności należą do kategorii praw politycznych. Dzięki nim możemy toczyć debaty, przekonywać się, namawiać, wyrażać swoje poparcie bądź sprzeciw. Bez nich niemożliwy byłby jakikolwiek ruch na rzecz zmian.

Zarówno wolność słowa (ekspresji), jak i wolność zgromadzeń są prawami negatywnymi. By korzystać z tych wolności władza jest nam niemal niepotrzebna – ma się wstrzymać od działania (stąd słowo negatywna), a my sami_samie będziemy wiedzieć, jak napętnić te wolności treścią. Jedyne, co władza ma zrobić, to zapewnić odpowiednią ochronę przed potencjalnymi atakami osób postronnych czy przeciwników.

Z punktu widzenia władzy obie normy są trudne. Wymagają od nich dbania o to, by ludzie mogli władzę krytykować, oceniać, gromadzić się i protestować przeciw niej.

W obydwu wolnościach możemy odnaleźć mnóstwo podobnych cech. I tu, i tu chodzi o ekspresję, chęć skonfrontowania własnej opinii z innymi, wyrażenie poparcia lub sprzeciwu. Podstawową jednak różnicą jest to, że wolność słowa dotyczy jednostki. Jednak, kiedy się ona łączy z innymi w grupę i chce wspólnie wyrazić swój głos, będziemy mieli do czynienia z wolnością zgromadzeń.

Inną różnicą jest to, że wolność wypowiedzi zazwyczaj jest spontaniczna, nie potrzebujemy absolutnie niczego, by z niej skorzystać. Samodzielnie decydujemy o treści, formie, miejscu i czasie, kiedy z niej skorzystamy. Zgromadzenie ma strukturę. Dotyczy grupy osób, posiada organizatora, a także określony czas, cel, miejsce bądź trasę przemarszu. Przed zorganizowaniem zgromadzenia prawo wymaga dokonania wcześniejszego zgłoszenia (nie uzyskania pozwolenia!).

Wyjątek od tej zasady stanowią zgromadzenia spontaniczne, czyli takie, które odbywają się „w związku z zaistniałym nagłym i niemożliwym do wcześniejszego przewidzenia wydarzeniem związanym ze sferą publiczną, którego odbycie w innym terminie byłoby niecelowe lub mało istotne z punktu widzenia debaty publicznej”⁸.

Pojęcie wolności nieodłącznie wiąże się z kwestią odpowiedzialności. Im więcej wolności, tym więcej odpowiedzialności. Jeśli chcemy pozbyć się ograniczeń, musimy wiedzieć, że to my poniesiemy konsekwencje, jeśli coś pójdzie nie tak. To nic złego. Każdy może popełniać błędy. Ważne, by poddawać je refleksji, wyciągać wnioski i świadomie podejmować dalsze decyzje.

Dlatego tak ważne, by uczyć się korzystania z wolności od dziecka. Idealnym do tego miejscem jest szkoła, która wzmacniając krok po kroku uczniów_uczennice w testowaniu wolności, może bezpiecznie przeprowadzić ich przez etap uczenia się jej. Daje

⁸ Prawo o zgromadzeniach, Ustawa z dnia 24 lipca 2015 r., Dz. U. 2015 poz. 1485, Rodz. 1, Art. 3, p. 2

możliwość poznania wpływu, jaki wypowiedziane swobodnie słowa mogą wywierać na innych oraz uczyć odpowiedzialności za sensowne korzystanie z wolności.

WOLNOŚĆ SŁOWA

Jeśli wierzysz w wolność słowa, to wierzysz w wolność głoszenia poglądów, które ci się nie podobają. Goebbels był zwolennikiem wolności wygłaszania poglądów, które mu się podobały. Stalin też. A jeśli ty jesteś za wolnością słowa, to znaczy to, że jesteś za wolnością wygłaszania dokładnie tych poglądów, których nienawidzisz.

Noam Chomsky

PO CO NAM WOLNOŚĆ SŁOWA?

Wolność wypowiedzi spełnia cztery cele, które można rozpisać w postaci akronimu APRR.

Autorefleksja – dzięki swobodnie wyrażanym opiniom, kształtujemy siebie, swój obraz, odróżniamy się od innych i pokazujemy swoją unikalność.

Prawda – dyskusja, podważanie opinii innych jest istotnym etapem dochodzenia do prawdy. Bez wolnej debaty, nie byłoby konfrontacji, która potwierdzi (lub obali) głoszone tezy.

Rząd – wolność słowa jest niezbędna, by nasz rząd był dobrym rządem. W końcu najpierw zabieramy głos, a dopiero potem głosujemy. Wolność słowa daje nam możliwość dopytywania się, podważania, sprawdzania, ujawniania tego, co dobre, a zwłaszcza tego, co złe w działaniach władz. Obawa przed tym, że o pewnych działaniach ludzie się dowiedzą i „zaczną gadać” jest często najdoskonalszym mechanizmem prewencji przeciw korupcji i nepotyzmowi.

Różnorodność – używając w społeczeństwie wolnego słowa, uczymy się siebie, poznajemy, dostrzegamy różnicowanie innych, a przez to doświadczamy większego zrozumienia i akceptacji otaczającego świata.

CZY ISTNIEJE JEDNO UJĘCIE WOLNOŚCI SŁOWA?

Nie. Wolność wypowiedzi to rzecz złożona, to wiązka praw. Składa się z kilku innych wolności, które się dopełniają, jednak korzysta się z nich w zupełnie inny sposób. Te wolności to:

- wolność wyrażania opinii,
- wolność posiadania poglądów,
- wolność poszukiwania, otrzymywania, przekazywania informacji,
- wolność mediów,
- zakaz cenzury prewencyjnej,
- wolność działalności twórczej, artystycznej i naukowej.

Każde z tych pojęć ma swoją specyfikę, raz dotyczy jednostki, która może skorzystać ze swojej wolności niemal w każdej chwili (wolność wyrażania opinii), innym razem dotyczy wielkich koncernów medialnych i ich prób uzyskania maksymalnej niezależności od decyzji władz państw, w których funkcjonują ich rozgłośnie, portale, redakcje czy stacje telewizyjne.

CZY WOLNOŚĆ SŁOWA JEST OGRANICZONA DO PAŃSTWA, W KTÓRYM SIĘ ZNAJDUJEMY?

Nie. Według standardów prawa międzynarodowego wolność słowa obowiązuje bez względu na granice. Niestety w praktyce, zwłaszcza w dobie rozwoju Internetu, mimo początkowego zachwytu nad łatwością pozyskiwania i rozpowszechniania informacji czy opinii,

następuje załamanie. Coraz więcej państw stara się wpływać na prywatnych właścicieli popularnych usług internetowych, by w odpowiedni sposób (zazwyczaj korzystny dla tej władzy) ograniczały dostęp do określonych treści. Powoduje to złudne poczucie dostępu do światowych zasobów.

CZY TZW. BAŃKI INTERNETOWE SĄ ZAGROŻENIEM DLA WOLNOŚCI SŁOWA?

Tak. W dodatku to zagrożenie jest szersze, bo dotyczy jakości całego naszego funkcjonowania w społeczeństwie. Jeśli nie mamy szansy poznać poglądów innych ludzi, skonfrontować się z nimi, to nie uda nam się przemyśleć, przetestować własnych opinii. Kiedy otaczamy się tak samo myślącymi osobami, nie nabywamy umiejętności poznawania świata, ograniczamy swój potencjał, zawężamy horyzonty. Kiedy przyjdzie czas próby, w którym można by wykorzystać oręż wolnego słowa, polegniemy. A wtedy, by się bronić, pozostaną argumenty z innego zasobnika, np. siły czy przemocy.

CZY WOLNOŚĆ SŁOWA DOTYCZY TYLKO PRAW JEDNOSTKI?

Nie. W tym przypadku możemy powiedzieć o dwóch wymiarach. Pierwszy to rzeczywiście wymiar indywidualny – nasze prawo do tego, by władza nie ingerowała w to co mówimy, a w przypadku naruszenia tej wolności, pomagała nam ją odzyskać.

Drugi wymiar to wymiar zbiorowy – fundament społeczeństwa demokratycznego i warunek jego rozwoju. To także wolność i plu-

ralizm mediów, które w państwie pełnią rolę tzw. publicznego psa wartowniczego, czyli niezwykle ważną funkcję kontrolną.

JAKA JEST ROLA WŁADZY W PRZYPADKU OBOWIĄZKU ZAGWARANTOWANIA LUDZIOM WOLNOŚCI WYPOWIEDZI?

Władza z jednej strony ma tzw. obowiązki negatywne – ma się wstrzymać od ingerencji w to, co ludzie mówią, w jaki sposób używają swojej wolności. Z drugiej strony ma tzw. pozytywny obowiązek polegający na zagwarantowaniu np. mediom nieskrępowanego korzystania z wolności wypowiedzi poprzez ustanowienie odpowiednich regulacji prawnych.

CZY WOLNOŚĆ SŁOWA TO TYLKO... SŁOWA?

Nie. W przypadku wolności wypowiedzi mamy do czynienia w wieloma formami ekspresji: wypowiedź ustna, krzyk, śpiew, wypowiedź pisemna, hasło, wiersz, esej, książka, obraz, plakat, transparent, symbol, zdjęcie, dźwięk, piosenka, muzyka, sygnał, postawa, ubiór, fryzura, ozdoba, wypowiedź symboliczna np. zablokowanie polowania czy budowy autostrady, spalenie portretu, instalacja artystyczna, performance itd.

Nie ma odgórnie narzuconej listy form ekspresji – w końcu mówimy o... wolności.

CZY WOLNA WYPOWIEDŹ POWINNA MIEĆ ZAWSZE NEUTRALNY CHARAKTER?

Nie. Wolność słowa dotyczy także treści trudnych, kontrowersyjnych, budzących emocje. Słowa są dla wielu osób walczących o swoje wartości jedynym orężem, więc używają ich z pełną mocą.

Ograniczenia dotyczą jedynie takich słów, które zagrażają czyjemuś życiu, zdrowiu, bezpieczeństwu. Przykładem może być obowiązek władzy do reagowania na mowę nienawiści, która w bezpośredni sposób prowadzi do nieodwracalnych szkód psychicznych bądź fizycznych. Władza powinna podjąć działania zmierzające do ustania przemocy (w tym przypadku przemocy werbalnej czy symbolicznej).

CZY KAŻDA OSOBA NA ŚWIECIE POWINNA MÓC KORZYSTAĆ Z WOLNOŚCI SŁOWA W TEN SAM SPOSÓB?

Oczywiście. Jednak, podobnie jak w korzystaniu z innych praw człowieka, praktyka różnych części świata, a nawet poszczególnych państw, mocno się od siebie różni.

Co więcej wpływ na korzystanie z indywidualnej wolności słowa ma także nasza sytuacja osobista (np. wykształcenie), miejsce w którym żyjemy, narzędzia, z których korzystamy (szybki, nieograniczony dostęp do Internetu lub jego brak), media (zróżnicowane i wolne bądź scentralizowane i poddawane cenzurze).

CZY WOLNOŚĆ SŁOWA MA JAKIEŚ OGRANICZENIA?

Tak, choć to często zależy od części świata, w której jesteśmy. Przykładowo granice tego, co można głosić publicznie są inne w Europie i w Stanach Zjednoczonych. Europa, pomna swoich historycznych doświadczeń z czasów dwóch wielkich totalitaryzmów, wprowadza większą ingerencję w słowa nawołujące do używania przemocy, szerzące nienawiść. W Stanach Zjednoczonych, dominuje pogląd, że „wolne słowo obroni się samo”.

CO TO JEST MOWA NIENAWIŚCI?

Mowa nienawiści to nawoływanie do dyskryminacji i przemocy na tle narodowościowym, rasowym, etnicznym, religijnym, związanym z płcią, tożsamością płciową, orientacją seksualną, niepełnosprawnością czy wiekiem, w tym szerzenie poglądów rasistowskich czy nazistowskich. Używanie mowy nienawiści wg międzynarodowych standardów praw człowieka powinno być eliminowane z życia społecznego (np. poprzez zakazy prawne i efektywne ściganie, a także, a raczej przede wszystkim, poprzez właściwą edukację).

CO TO JEST POLITYCZNA POPRAWNOŚĆ?

Polityczna poprawność to sposób używania języka w dyskursie publicznym, którego deklarowanym celem jest zachowanie szacunku oraz tolerancji wobec członków mniejszości, w szczególności wobec grup dyskryminowanych. Mówiąc prościej, polityczna poprawność to grzeczność.

CZY KTOŚ MOŻE NARZUCIĆ NAM UŻYWANIE KONKRETNÝCH SŁÓW CZY ZWROTÓW?

Nie. Czasami jednak z szacunku dla innych staramy się używać języka bardziej wrażliwego, który nie korzysta ze stereotypów czy uprzedzeń, i bazuje na formach, których życzą sobie osoby, o których mówimy. Jednak nigdy nie jest to siłowe, prawne zmuszanie, a jedynie sugestia. Wszystko po to, aby z szacunkiem odnosić się do innych osób.

WOLNOŚĆ ZGROMADZEŃ

Wolność zgromadzeń, podobnie jak wolność słowa, służy wyrażaniu stanowisk i opinii. Różni się tym, że odbywa się to zbiorowo, łącząc ludzi podzielających te same lub podobne poglądy, chcących zmanifestować swój sprzeciw lub poparcie.

Wolność zgromadzeń to wolność, więc nie ma tu określonego schematu zachowań, tematu czy formy, co ani jak możemy manifestować. Granicą jest nasza wyobraźnia oraz prawa innych osób.

Wolność zgromadzeń pełni w państwie funkcję **mechanizmu wczesnego ostrzegania**. To sytuacja, kiedy na ulice wychodzą tysiące ludzi, by wyrazić swój głos w danej sprawie, najczęściej dotyczący planowanych przez władze zmian w prawie. Wtedy politycy, których pozycja zależy w końcu od poparcia społecznego, biorą taki głos pod uwagę, licząc, że będzie to dla nich opłacalne podczas kolejnych wyborów.

Wyjście na ulice, by wprost wykrzyczeć swój sprzeciw, jest dla zdecydowanej większości osób trudnym wyzwaniem. To nie jest coś, co robi się z przyjemnością. To ostateczność. W społeczeństwach demokratycznych publiczny protest jest jednym z najsilniejszych, legalnych sposobów pokazania swojej niezgody. Dlatego też wolność zgromadzeń jest tak szczególnie chroniona przed interwencją władzy.

CZY WOLNOŚĆ ZGROMADZEŃ MOŻNA OGRANICZAĆ?

Tak. Nawet tak krótki i ogólny dokument jak *Powszechna deklaracja praw człowieka* głosi: „Każdy ma prawo do swobodnego, pokojowego zgromadzania się”, co nakłada warunek mówiący o tym, że zgromadzenie ma być pokojowe.

W dokumentach bardziej rozbudowanych zazwyczaj pojawiają się tzw. klauzule limitacyjne, wprowadzające możliwość ograniczania praw człowieka. Nie inaczej jest w przypadku omawianej wolności. Zazwyczaj wymogiem jest wcześniejsze zapisanie ograniczenia w ustawie oraz dodanie, że celem ograniczenia musi być np. ochrona innych praw człowieka, bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności.

Uznaje się prawo do spokojnego zgromadzania się. Na wykonywanie tego prawa nie mogą być nałożone ograniczenia inne niż ustalone zgodnie z ustawą i konieczne w demokratycznym społeczeństwie w interesie bezpieczeństwa państwowego lub publicznego, porządku publicznego bądź dla ochrony zdrowia lub moralności publicznej albo praw i wolności innych osób.

Art. 21. *Międzynarodowego paktu praw obywatelskich i politycznych*

CZY KAŻDA GRUPA OSÓB MOŻE KORZYSTAĆ Z WOLNOŚCI ZGROMADZEŃ?

Niezupełnie. Jak większość praw, także ta wolność podlega ograniczeniom.

Patrząc na najważniejsze dokumenty prawa międzynarodowego, pierwszy warunek zawarty jest już zazwyczaj w samym zdaniu wprowadzającym tę wolność. Zgromadzenie musi być pokojowe.

Niespełnienie przez organizatorów tego warunku powoduje, że przestaje mieć ono charakter legalny, a władza powinna interweniować, by chronić życie, zdrowie czy mienie osób narażonych na negatywne skutki działań zgromadzonych. Takie zgrupowanie nazwane będzie nielegalnym zbiegowiskiem.

By pokazać swój pokojowy, a jednocześnie bezkompromisowy przekaz, wiele zgromadzeń przybiera formę, którą trudno uznać za agresywną czy niebezpieczną, np. polegającą na tym, że zgromadzone osoby w ciszy siadają przed budynkiem władz. Trudno uznać siedzący w milczeniu tłum za zagrażający czyjemuś bezpieczeństwu.

Pokojowy wymiar zgromadzenia nie dotyczy jednak jedynie samego zachowania się osób w nim uczestniczących. Podobna zasada dotyczy też celu, hasła i treści głoszonych podczas zgromadzenia. Nie będzie zgodne z prawem zgromadzenie powstałe w celu nawoływania do nienawiści czy szczucia przeciwko innej grupie.

CZY ZATEM NIE MOŻNA PODCZAS ZGROMADZENIA WYRAŻAĆ POGLĄDÓW OSTRYCH CZY KONTROWERSYJNYCH?

Można. Taki przekaz jest jedną z cech charakteryzujących większość zgromadzeń. Wszak ludzie wychodzą na ulice zazwyczaj wtedy, gdy wszelkie inne próby wyrażenia swojej opinii czy wpływu na daną sytuację nie przyniosły oczekiwanego skutku.

CO ZROBIĆ W SYTUACJI, GDY REAKCJĄ NA NASZE ZGROMADZENIE BĘDZIE ZGROMADZENIE NASZYCH PRZECIWNİKÓW?

Czasami władze twierdzą, że dobrym rozwiązaniem jest zakazanie jednej z dwóch grup zebrania się w tym samym miejscu i czasie. Tłumaczą to tym, że dzięki temu można uniknąć zbyt wielu emocji.

Jednak to pogląd odrzucony przez orzecznictwo międzynarodowych autorytetów. Ludzie wychodzą na ulice także po to, by publicznie wykrzyknąć swój sprzeciw, by wyrazić skrajne emocje, by skonfrontować swój pogląd z grupą przeciwną. Zadaniem władz w takiej sytuacji jest umożliwienie im tego w bezpieczny sposób. W praktyce polega to na oddzieleniu tych zgromadzeń bezpiecznym kordonem, pozwalając jednak na to by obie grupy się widziały i słyszały.

CZY KAŻDA GRUPA OSÓB JEST ZGROMADZENIEM?

Nie. By grupa została uznana za zgromadzenie, musi istnieć szczególna więź psychologiczna lub intelektualna łącząca przybyłe osoby, a ich celem jest wspólne wyrażenie jakiegoś poglądu.

Do zgromadzenia ma prawo dołączyć dowolna, nieograniczona grupa osób. Jednocześnie nie można nikogo zmusić do pozostania w zgromadzeniu.

Przykładem nadużycia władzy, a tym samym naruszenia praw człowieka, może być sytuacja, gdy policja nie pozwala osobie wyjść poza zgromadzenie.

CO Z POJEDYNCZYM PROWOKATOREM? CZY JEGO OBECNOŚĆ JEST PODSTAWĄ DO ROZWIĄZANIA ZGROMADZENIA?

Obecność na zgromadzeniu pojedynczych agresywnych osób nie sprawia, że całe zgromadzenie traci swój pokojowy charakter. Osoba przewodnicząca zgromadzeniu powinna wezwać takie

osoby do odpowiedniego zachowania się lub opuszczenia zgromadzenia. Można także zwrócić się o pomoc do służb porządkowych bądź policji.

KTO ODPOWIADA ZA BEZPIECZEŃSTWO PODCZAS ZGROMADZANIA?

Za porządek na (pokojowym) zgromadzeniu odpowiada organizator. Jednak z racji tego, że zgromadzenia są ze swej natury otwarte, za bezpieczeństwo zgromadzonych odpowiadają też władze publiczne.

Na większych zgromadzeniach organizatorzy powołują straż marszu, która może wezwać sprawiającą problemy osobę do poprawy zachowania bądź opuszczenia zgromadzenia. Może także zwrócić się o wsparcie do policji.

GDZIE MOŻE ODBYĆ SIĘ ZGROMADZENIE?

Właściwie wszędzie: na rynku, placu, ulicy, skwerze, w parku, przed siedzibą władz, ale także w prywatnej przestrzeni, do której są zaproszone protestujące osoby (oczywiście za zgodą właściciela).

ILE OSÓB STANOWI ZGROMADZENIE?

Wystarczą dwie osoby. W przypadku jednej osoby, która ma ochotę wyrazić swój głos, będziemy mówić o korzystaniu z wolności słowa.

CZY NA ZGROMADZENIU TRZEBA UJAWNIAĆ SWOJE DANE, POKAZYWAĆ TWARZ?

Nie, wolność zgromadzeń obejmuje prawo nieujawniania swojej tożsamości czy twarzy. Oczywiście nie dotyczy to sytuacji, kiedy policja z racji prowadzonych działań chce nas wylegitymować.

Anonimowość, z oczywistych powodów nie dotyczy organizatora_organizatorki zgromadzenia.

JAKIE SĄ RODZAJE ZGROMADZEŃ?

Stacjonarne – zgromadzenie, podczas którego osoby uczestniczące przez cały czas znajdują się w jednym miejscu.

Marsz – zgromadzenie, które rusza z jednego miejsca z zamiarem dotarcia do innego.

Spontaniczne – to sytuacja, kiedy osoba lub grupa osób wychodzi w przestrzeń, by wyrazić swój głos (np. sprzeciw), a po chwili dołączają do niej kolejne, zwołując się np. za pomocą portali społecznościowych. Takie zgromadzenia są zazwyczaj reakcją na aktualne wydarzenia, więc nie ma możliwości wcześniejszego zgłoszenia.

CZY MOŻNA ZORGANIZOWAĆ ZGROMADZENIE NA DOWOLNY TEMAT? CZY WŁADZA MOŻE SIĘ NIE ZGODZIĆ?

Z założenia nie musimy pytać władzy o pozwolenie na organizację zgromadzenia. Jedynie informujemy o takim zamiarze. W końcu to nasza wolność. Jednak ustalając cel zgromadzenia, musimy pa-

miętać, że nie może ono naruszać praw innych osób, nawoływać do przemocy i nienawiści. Nie może także naruszać podstawowych zasad i wartości społeczeństwa demokratycznego.

CZY WŁADZA MOŻE ZAPROPONOWAĆ ORGANIZATOROM INNE MIEJSCE NIŻ TO, KTÓRE WYBRALI NA SWOJE ZGROMADZENIE?

Może zaproponować rozmowę na ten temat, jednak organizator nie ma obowiązku na taką propozycję przystać. Często zgromadzenia są organizowane w miejscach związanych z tematem wystąpienia, np. pod siedzibami władz poddawanych krytyce (przez lata w Warszawie miejscem regularnych zgromadzeń był placyk przed ambasadą Chińskiej Republiki Ludowej). Inaczej będzie, jeśli miejsce jest już zajęte przez inną grupę, z którą organizator nie chce się konfrontować (przypadkowo w tym samym miejscu ktoś wcześniej zaplanował bożonarodzeniowy koncert). Wtedy organizator może z życzliwością przyjąć sugestie władzy i zmienić miejsce (bądź czas) zgromadzenia.

Warto dodać, że częste zgromadzenia pod siedzibą danego urzędu mogą być uciążliwe dla okolicznych mieszkańców. Pojawiały się nawet głosy, by wyznaczyć pod Warszawą specjalne miejsce do demonstrowania. Najlepiej z dala od ludzi. Byłby wtedy spokój. Jednak wartość jaką w demokratycznym społeczeństwie jest prawo do wykrzyczenia swojego gniewu jest zdecydowanie ważniejsza niż bezwzględny spokój okolicznych mieszkańców.

CZY WŁADZA MOŻE NARZUCIĆ CZAS ZGROMADZENIA?

Nie, gdyż często zdarza się, że data jest nieprzypadkowa. Zgromadzenie jest wywołane jakąś rocznicą, ważną datą czy aktualną debatą polityczną prowadzoną w parlamencie. Wtedy zgromadzone osoby chcą być na miejscu dokładnie w czasie podejmowania decyzji, a nie kilka godzin po jej ogłoszeniu.

Wolność zgromadzeń, podobnie jak wolność słowa, nie musi być ani miła, ani wygodna dla władz. Wszelkie próby manipulacji, zbytnich uregulowań, stawiania warunków, zbytnich obostrzeń jest po prostu naruszeniem praw człowieka.

CZY MOŻNA ZORGANIZOWAĆ ZGROMADZENIE MAJĄCE NA CELU OSTRĄ KRYTYKĘ ROZDZIAŁU II KONSTYTUCJI RP (DOTYCZĄCEGO PRAW I WOLNOŚCI CZŁOWIEKA I OBYWATELA_KI)?

Oczywiście. Konstytucja RP jest dokumentem powstałym z wolnej dyskusji więc każdy ma prawo dyskutować o jej zapisach, także przekonując innych do jej zmian.

PO CO ZGŁASZA SIĘ ZGROMADZENIE, SKORO TO NASZA WOLNOŚĆ?

Zgłoszenie, zawiadomienie czy notyfikacja jest po to, by władze mogły poznać cel, miejsce i czas zgromadzenia i odpowiednio się do tych informacji odnieść: zapewnić bezpieczeństwo oraz sprawdzić, czy nie są planowane działania naruszające prawa innych osób. Zawiadomienie o planowanym zgromadzeniu nie jest prośbą o zgodę.

W większość demokratycznych państw (w tym w Polsce) organizator nie czeka na zgodę, a jedynie informuje.

CZY WŁADZA MOŻE ZAKAZAĆ ZGROMADZENIA?

Tak, ale jedynie w skrajnych przypadkach, kiedy istnieje realne podejrzenie zagrożenia życia, zdrowia czy naruszenia mienia. Wtedy władza wydaje decyzję o zakazie zgromadzenia. Jednak ważne jest to, że taka decyzja może być zaskarżona do sądu i to on decyduje, czy władza miała podstawy do ograniczenia praw człowieka.

CO ZROBIĆ, JEŚLI POWODEM NASZEGO ZGROMADZENIA JEST JAKIEŚ WYDARZENIE, KTÓREGO NIE DAŁO SIĘ PRZEWIDZIEĆ (A PRZEZ TO ZGŁOSIĆ GO ODPOWIEDNIM WŁADZOM)?

Możemy wtedy skorzystać z formuły zgromadzenia spontanicznego. Takiego zgromadzenia władza nie może uznać za nielegalne, a dodatkowo powinna zapewnić bezpieczeństwo.

KIEDY KOŃCZY SIĘ ZGROMADZENIE?

Najczęstszą sytuacją jest rozwiązanie zgromadzenia przez organizatora_organizatorkę. Kończy się zaplanowane wydarzenie i organizator_organizatorka ogłasza, że zgromadzenie uważa za rozwiązanie, a ludzie się rozchodzą.

Drugi, wyjątkowy przypadek, dotyczy zgromadzenia, które przestało mieć pokojowy charakter. Wtedy władze mogą, a nawet powinny, rozwiązać takie zgromadzenie.

W przypadku zgromadzeń spontanicznych decyzje o jego rozwiązaniu może wydać jedynie policja.

DODATKOWE MATERIAŁY

- *Przewodnik po podstawowych prawach i obowiązkach osób uczestniczących w zgromadzeniach publicznych* Stowarzyszenia Amnesty International: <https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2019/02/prawa-demonstrantow.pdf>.
- Jeśli chcesz dowiedzieć się więcej o wolności słowa i wolności zgromadzeń, weź udział w kursie e-learningowym „Prawo do protestu”, dostępnym na platformie Akademia Praw Człowieka Amnesty: <https://academy.amnesty.org/learn/course/external/view/elearning/226/Prawodoprotestu>.

ĆWICZENIA

ĆWICZENIE 1.

WAŻYĆ SŁOWA

CELE

- Refleksja nad mocą słów, których używamy.
- Refleksja o granicach wolności słowa.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- samoprzylepne etykiety lub gruba taśma malarska (dwa kawałki dla każdej osoby);
- tablica lub arkusz papieru z markerami;
- wydrukowane i porozcinane karteczki (Załącznik 1.).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz, że dziś będziecie rozmawiać o wolności słowa. Zapytaj, czy to dla osób uczestniczących jest ważna sprawa.
  - Czy lubicie mówić to, na co macie ochotę?
  - Czy kiedykolwiek zastanawialiście_zastanawiałyście się nad tym, czy są takie rzeczy, których mówić nie wolno?

Tę krótką rozmowę podsumuj stwierdzeniem, że w prawie są opisane stwierdzenia, symbole i znaki, których z uwagi na krzywdę innych osób nie wolno używać. Chodzi np. o nawoływanie do przemocy czy głoszenie radykalnych, opartych na nienawiści poglądów. Celem jest ochrona innych ludzi.

Zapytaj osoby uczestniczące, czy uważają, że poza wymienionymi wcześniej wyjątkami, wolno używać wszystkich słów, które przychodzą im na myśl.

2. Rozdaj każdej osobie dwie kartki, najlepiej samoprzylepne. Poproś, by na jednej napisały taką wersję swojego imienia bądź przezwiska, które same lubią i lubią, jeśli tak zwracają się do nich inne osoby. Niech na tej kartce pojawi się także uśmiechnięta buzia 😊. Na drugiej, niech napiszą taką wersję, której nie lubią. Tam niech wstawią buźkę smutną ☹.

Podkreśl, że obie wersje będą widoczne dla innych, więc jeśli się wstydzą jakiegoś słowa, to mogą wybrać inne, by nie sprawiało to im zbyt przykrości. Jeśli ktoś nie chce albo nie zna takiej formy, niech zostawi kartkę pustą.

Przykład: Aleksandra na pierwszej kartce pisze imię Ola, bo lubi tę formę, a na drugiej Olka, której wyjątkowo nie cierpi, a Zbigniew: lubi Zbyś, a nie lubi... Zbigniew.

3. Po chwili poproś osoby uczestniczące, by na koszulkach nakleiły sobie pierwszą kartkę. Poproś, by wszystkie osoby wstały i pochodziły po klasie, oglądając, co kto napisał. Poproś, by zwracały się do siebie, używając słowa z kartki, mówiąc np. Cześć Olu, co słysząc? Wszystko w porządku Zbysiu?

Kiedy zobaczysz, że większość osób już miała szansę porozmawiać ze sobą, poproś by wzięły drugą kartkę i również sobie przykleiły.

Poproś o zrobienie drugiej rundki, tym razem używając na przywitanie nielubianego słowa, np. Co słysząc Olka? Nic ciekawego Zbigniewie.

Po chwili poproś o powrót na miejsca.

4. Zapytaj, w której sytuacji lepiej się czuły – czy ważniejsza jest nasza chęć używania konkretnych słów, czy może warto pomyśleć o konsekwencjach?

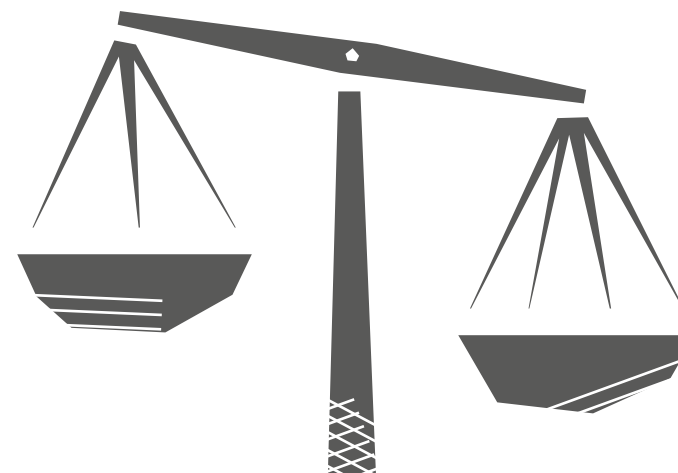
Dopytaj, czy używanie pewnych, dla nas neutralnych, określeń może być bolesne dla innych? Jak można wybrnąć z takiej sytuacji? Czy wartością jest absolutna wolność słowa?

Zadbaj o to, by padło stwierdzenie mówiące o tym, że ważniejsze jest to, co czuje osoba, która nosi dane imię i wskazuje innym lubianą przez siebie formę, niż opinia osoby stojącej obok.

Jeśli nie wiemy, jak się do kogoś zwrócić najlepiej zapytać wprost, np. Jak lubisz by się do ciebie zwracać?

5. Często w rozmowach używa się stwierdzenia „waż słowa”. Zapytaj osoby uczestniczące, czy znają to stwierdzenie. Co może ono oznaczać?

Na tablicy (lub wirtualnej tablicy, np. Jamboard) narysuj wagę szalkową. Może być bardzo schematyczna.

Nad wagą zapisz:

Po co używamy słów?

Po lewej stronie wagi umieść wyrażenie: działania pozytywne, po prawej: działania negatywne.

Rozdaj (pozwól wylosować) każdej osobie jedną, przygotowaną wcześniej karteczkę (ich zbiór znajduje się w Załączniku 1.).

Znajdą się tam słowa typu: wytłumacz mi, martwię się o ciebie, wiem lepiej, nienawidzę cię, wkurzasz mnie, chce poznać prawdę, powiem ci jak jest, głupek, kłamiesz, chce pokazać swoje talenty, podyskutujmy, nie odzywaj się itp.

Poproś, by każda osoba kolejno podeszła do tablicy i umieściła (przykleiła) karteczkę w odpowiedniej części wagi. Wspólnie sprawdzajcie, czy się zgadzacie z tą decyzją.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jak wam się podobało ćwiczenie? Jak zmieniały się wasze emocje podczas ćwiczenia?
- Których słów powinno być więcej w naszej komunikacji? Dlaczego?
- Czy są takie sytuacje, gdy nasze słowa wyrażają skrajne emocje? Czy możecie podać takie sytuacje, gdy uznałibyście je, nawet jeśli są ostre czy niegrzeczne, za słuszne?
- Czy wolność słowa może być uznana za narzędzie do osiągnięcia ważnych celów, pomocy innym, obrony pokrzywdzonych?
- Czy władza (także rodzice, nauczyciele, nauczycielki, dyrekcja szkoły, szefostwo portali społecznościowych) powinna w jakiś sposób ingerować w to, co ludzie mówią między sobą? Kiedy i jak?

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. STWIERDZENIA

Wydrukuj i wycinaj poniższe stwierdzenia, by każda osoba mogła wylosować jedno.

wytłumacz mi	martwię się o ciebie	porozmawiajmy	nienawidzę cię
wkurzasz mnie	chcę poznać prawdę	powiem ci, jak jest	głupek
kłamiesz	chce pokazać swoje talenty	podyskutujmy	nie odzywaj się
wiem lepiej	co ty możesz wiedzieć	nie wtrącaj się	milcz
powiedz, czy dobrze cię rozumiem?	mam inne zdanie	tylko głupek tak myśli	rozumiem
nie rozumiem	pomóż mi	cicho bądź	chcę poznać twoje zdanie

ĆWICZENIE 2.

CZY TYLKO SŁOWO?

CELE

- Poznanie różnych form pozwalających wyrazić swój głos, pogląd, opinię.
- Ośmielenie osób uczestniczących do praktycznego, codziennego korzystania z wolności ekspresji.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- wydrukowane i porozcinane formy ekspresji (Załącznik 1.);
- zestaw materiałów papierniczych (papier, nożyczki, markery);
- ewentualnie dostęp do komputera podłączonego do Internetu, projektora/telewizora z głośnikami.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz, że dzisiaj będziecie rozmawiać o wolności słowa. Poproś osoby uczestniczące, by wymieniły jak najwięcej zastosowań swoich słów – po co ich używamy. Zapytaj, po co człowiekowi wolność słowa. Co może przez to wyrazić? Jakie poglądy, stany, emocje?

Wymienione kategorie zapisz na tablicy.

Przykłady:

- opinia (np. na temat sytuacji międzynarodowej)
  - złość (np. na decyzję polityków_polityczek)
  - radość (np. z sukcesu swojego miasta)
  - poglądy polityczne (prawicowe, lewicowe, itp.)
  - poglądy inne niż polityczne (np. walka o lepsze środowisko)
  - wybory życiowe (np. weganizm)
  - sympatia (do osób, klubów, organizacji)
  - niechęć (np. do myśliwych)
  - przynależność do jakiejś grupy (np. harcerstwa)
  - informacje (np. prezentacja faktów dotyczących wypadków w naszym mieście)
  - komentarz (np. na temat gry lokalnej drużyny)
2. Następnie zapytaj, w jaki sposób człowiek może wyrazić zapisane na tablicy informacje?

Podkreśl, że wolność słowa, czy inaczej ekspresji, to nie tylko język, słowa, pismo. Wolność ekspresji oznacza wszelkie metody przekazywania informacji czy poglądów, poszukiwanie ich, otrzymywanie i rozpowszechnianie.

3. Podziel grupę na mniejsze zespoły. Poproś, by osoby w każdej mniejszej grupie zastanowiły się nad jakąś, zgodną z ich przekonaniami, zainteresowaniami lub nastrojem, kwestią (może to być pogląd polityczny, sympatia do kogoś, refleksja światopoglądowa itp.). To ma być konkretny, który ich łączy – sprawa ważna dla wszystkich osób w grupie.
4. Po chwili podejdź do każdej z grup i pozwól wylosować jedną kartkę (formę ekspresji). Znajdziesz je w Załączniku 1.

Poproś, by używając wylosowanej formy, przygotowali krótką prezentację, w której wykorzystają swój wcześniej uzgodniony pogląd i wylosowaną formę.

Może to być stworzenie jakiegoś komunikatu, przebranie się albo znalezienie w Internecie przykładu stworzonego przez kogoś innego (np. ciekawego filmiku, gazety itp.).

Na tę część ćwiczenia przeznacz 15 minut. Zachęć do kreatywnego podejścia do tematu. Jeśli potrzebne będzie skorzystanie z przyborów papierniczych, Internetu, projektora, nagłośnienia bądź przemeblowania na chwile sali, pozwól na to.

5. Poproś by przedstawiciele_prezentowali efekty swojej pracy. Zaznacz, by osoby nie mówiły wprost, o co chodzi. Pozwól reszcie grupy

odgadywać. Sprawdź, czy przekaz i forma zostały prawidłowo odczytane. Jeśli wystarczy czasu, przedstaw pozostałe, niewylosowane przez innych formy, zatrzymując się przy każdej z nich i wspólnie podając przykłady zastosowania.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Na koniec podsumuj ćwiczenie, mówiąc, że wolność słowa ma nieskończoną ilość zastosowań treści i form, bo to jest właśnie... wolność. Podkreśl, że nasze słowa, nasza ekspresja ma olbrzymią moc zmiany świata – zarówno na lepsze, jak i na gorsze. Warto sprawdzić, czy nasze słowa nie czynią krzywdy innym ludziom. To jedyna granica, której nie wolno przekraczać. Podczas dyskusji możesz zadać następujące pytania:

- Jak wam się pracowało w grupach? Czy łatwo wam było zdecydować się na wspólny temat? Jak o tym zdecydowano?
- Jak poszukiwaliście_poszukiwałyście formy wyrażenia waszego tematu?
- Czy ważne jest, aby mieć prawo wyrażania siebie, swoich poglądów, przekonań?
- Jakie, według was, są granice wolności słowa?
- Mówi się o tym, że słowa (ekspresja) mają moc zmieniania świata. Czy zgadzacie się z tym? Możecie podać jakieś przykłady?
- Jak korzystać z prawa wolności ekspresji, aby nie krzywdzić innych?

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. FORMY EKSPRESJI (DO WYDRUKOWANIA NA KARTCE I ROZCIĘCIA)

używanie symboli	wypowiedź ustna, okrzyk, hasło	napis (np. na murze)
muzyka, piosenka	plakat	scenka, happening, performance
film, klip, filmik, reklama	graffiti	ubiór
milczenie	fryzura, makijaż, tatuaż	przypinka
mem	krótki wpis na forum, post	flaga
dzieło sztuki	kształt, kolor, wystrój budynku	aktywność w sieci (np. ujawnienie dokumentów)
media (gazety, portale, telewizje, radia)	awatar	wiersz

ĆWICZENIE 3.

REPUBLIKA ALE

CELE

- Wskazanie roli władzy w korzystaniu z wolności zgromadzeń.
- Praktyczna próba zmierzenia się z wyzwaniami organizatorów_organizatorek zgromadzeń.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- przygotowany na arkuszu schemat notatki (w wersji online notatka jako współdzielony dokument).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz osobom uczestniczącym, że za chwilę przeczytasz opowieść o Republice Ale. Poproś, aby wszystkie osoby uważnie słuchały.

Za górami i lasami było państwo. Było to bardzo dobre państwo. Przynajmniej tak lubiło o sobie myśleć. Nazywało się Republika Ale.

Oficjalne dokumenty pełne były słów mówiących o tym, jak dobrze żyje się w Ale, jak ludzie mają mnóstwo praw i wolności. Wszędzie widać było hasła i plakaty zawierające te słowa. Ludzie byli dumni, że żyją w tak wolnościowym kraju.

W jednej ze szkół, po kolejnym apelu sławiącym wolność, grupa młodzieży postanowiła z niej skorzystać w praktyce. Widząc, że zbliża się wiosna, a zima nie chce odejść, wymyślili, że zorganizują wiec. Przyjdą w kolorowych przebraniach z wesołymi transparentami, by wspólnie odgonić złą pogodę i zaprosić do ich wspańskiego kraju wiosnę. Oczywiście wiedzieli, że to żart, jednak pomysł publicznej imprezy bardzo im się spodobał. Rozpisali dokładny plan.

Wiedzieli, że o swoim pomysle powinni dać znać dyrekcji szkoły. To miała być zwykła formalność. Ochoczo ruszyli do gabinetu dyrektorki. Władza, czyli pani dyrektor, oczywiście zgodziła się na zgromadzenie, ale powiedziała, że tak błaży, żartobliwy powód nie jest dobrym użyciem wolności. Zaproponowała, aby z niej skorzystać w lepszy sposób.

– Bardzo się cieszę, że chcecie zrobić swoje wydarzenie, ale lepiej będzie, jak nazwiecie je Zgromadzeniem ku czci Wielkiego Bohatera (który wstawił się oczywiście walką o wolność). Uczniowie i uczennice postanowili przemyśleć propozycję. Wyszli na korytarz i zaczęli się zastanawiać.

– Mamy już mnóstwo przygotowanych rzeczy! – powiedział Tobi.

– Tak bardzo się cieszę na tę imprezę i w sumie ten wielki Bohater wcale mi tak nie przeszkadza – dodała Nika.

Ostatecznie zdecydowali, że zrobią piknik nad okoliczną rzeką, a Wielki Bohater nie będzie im w sumie przeszkadzał. Trochę poprawili plan i poszli do dyrekcji. Pani dyrektor pochwaliła młodzież, że mądrze korzystają ze swoich wolności. Czytając o Wielkim Bohaterze, uśmiechała się dobrotliwie. Niestety pod koniec zmarszczyła brwi.

– Czy miejsce waszego zgromadzenia – łąka nad rzeką – będzie odpowiednim miejscem dla upamiętnienia Wielkiego

Bohatera? Uważam, że można wybrać lepszą lokalizację. By lepiej skorzystać z waszej wolności, proponuję główny plac miasteczka. Tak będzie godnie – powiedziała.

Młodzież poprosiła o chwilę do namysłu. Pomyśleli, porozmawiali i zmodyfikowali plan. Znow wychodząc z założenia, że za nimi już tyle przygotowań, więc szkoda by się wszystko zmarnowało.

– W sumie to może nawet i dobrze. Na głównym placu będzie nas lepiej widać, a może dołączą do zabawy inne dzieci? – zauważyła Nika.

Poprawili plan i wrócili do gabinetu. Pani dyrektor, czytając pismo, ucieszyła się. Podkreśliła, jak wspaniale wybrano bohatera dla zgromadzenia i jak doskonale wybrano miejsce. Kiedy już miała oddać im kartkę z planem, jej twarz znieruchomiła.

– Chwileczkę – powiedziała – Czy dobrze widzę, że chcecie się spotkać w czwartek po lekcjach? Czy to dobra pora? Nie za późno? To oczywiście wasza wolność, ale... zróbcie to w sobotę, o dwunastej, dokładnie w samo południe.

Pochwaliła młodzież za to, jak dojrzałe korzysta ze swej wolności. I znow odbyła się narada na korytarzu.

– Nie ma co walczyć z panią dyrektorem. Może ona ma rację. Sobota będzie ekstra – powiedział Tobi.

– No dobra, to poprawiam plan i wracamy.

I znowu pani dyrektor czytając kolejną wersję, wypowiedziała znaną już formułę.

– Cudownie korzystajcie ze swojej wolności! Ale jak można organizować tak wspaniałe wydarzenie tylko dla 15 osób! Takie coś powinno być świętem całej społeczności naszego miasteczka. Trzeba zaprosić wszystkich.

Młodzież szybko policzyła, ilu jest mieszkańców. Wyszło, że na placu powinno się zjawić przynajmniej dwa tysiące osób.

Tym razem nawet nie wyszli na korytarz. Jedno spojrzenie wystarczyło, by pokiwali głowami i zgodzili się na uwagę pani dyrektora.

Jednak gdy wychodzili z gabinetu, nie było widać w nich pierwotnego zapału i radości. Mimo to zabrali się za szykowanie wydarzenia.

W dzień zgromadzenia na placu zebrały się tłumy. Na środku ustawiono trybuny. Wszędzie widać było przedstawicieli władzy, którzy rozdawali własne, wcześniej przygotowane transparenty, sławiące Wielkiego Bohatera. Byli też odświętnie ubrani goście z innych miasteczek. Młodzież, która chciała choć odrobinę skorzystać z mikrofonu, by pogonić zimę i świętować wiosnę, została natychmiast przepędzona przez strażników.

– Nie przeszkadzajcie! Tu się odbywa Ważne Zgromadzenie! – krzyczał umięśniony facet w mundurze.

Przystanęli z brzegu tłumy i z dystansu spojrzeli na to co się dzieje. W głowach pojawiła im się myśl: „To nie jest nasze zgromadzenie... Wszystko jest nie tak! Nie chcemy już w nim uczestniczyć!”. Postanowili, że opuszczą plac i w ten sposób pokażą swoje niezadowolenie. Kiedy jednak doszli do granicy placu, drogę zagroził im policjant. Powiedział, że mają zostać na tym wspaniałym wydarzeniu i klaskać tak jak inni. W końcu to wielkie święto wolności...

2. Podziel grupę na mniejsze zespoły (3-5 osób). Powiedz, że za chwilę w grupach porozmawiają o tym, co zaszło w Państwie Ale. Dostaną do wypełnienia notatkę do dyrekcji, informującą o planowanym zgromadzeniu. Poproś osoby uczestniczące o napisanie na niej tego, co było w pierwotnym planie.

NOTATKA

Spróbujcie odtworzyć pierwotny plan zgromadzenia.

„Szanowna Pani Dyrektor,

Informujemy, że chcemy zrobić zgromadzenie, które...”

W treści notatki proszę umieścić informacje o następujących kwestiach:

- cel, temat zgromadzenia;
- miejsce;
- czas;
- liczba osób;
- przebieg (co się miało dzieć podczas wydarzenia);
- dobrowolność uczestnictwa.

Po chwili poproś, by osoby uczestniczące innym kolorem zrobiły na notatce dopiski dotyczące zmian, które bohaterowie_bohaterki wprowadzili_wprowadziły po rozmowach z panią dyrektor.

Poproś o wyobrażenie sobie, jak ostatecznie wyglądało „ich” zgromadzenie.

3. Rozmowa na forum.

Poproś, by grupy kolejno, po fragmencie, zaprezentowały efekty swojej pracy.

4. Podsumuj tę część zajęć, podając założenia wolności zgromadzeń.

Możesz zastosować rozpisany na tablicy schemat notatki i w odpowiednie rubryki wpisać kluczowe zasady dotyczące wolności zgromadzeń:

- cel – dowolny (może być poważny, i zabawny, i głupi, i smutny);
- miejsce – dowolne (las, park, plac, ulica, skwer itp.);
- czas – dowolny (ranek, wieczór, noc, długo, krótko);
- liczba osób – dowolna (więcej niż 1);
- przebieg – dowolny (taniec, marsz, protest, przemowy, milczenie, śpiewanie itp.);
- dobrowolność – pełna (zawsze można dołączyć, i zawsze można odejść);
- rola władz – pomoc (w zapewnieniu bezpieczeństwa, spokoju).

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Co dzieci chciały zrobić? Jaki był pomysł, plan, jakie panowały emocje?
- Jakie były trudne momenty? Na jakie ich decyzje miała wpływ pani dyrektor?
- Jak zakończyła się cała historia?
- Czy myślicie, że młodzież będzie jeszcze chciała poważnie potraktować hasła głoszone przez dorosłych?
- Czy chcielibyście_chciałybyście żyć w państwie Republika Ale? Czy to jest prawdziwe państwo wolności?
- Czy władza (w tym przypadku Pani Dyrektor) może mieć pozytywny wpływ na korzystanie z wolności zgromadzeń? W czym może pomóc?

MODYFIKACJE

1. Poproś, by osoby uczestniczące wróciły do swoich grup i spróbowały wymyślić swoje własne zgromadzenie. Zachęć, by było maksymalnie kreatywne.
2. Poproś chętne osoby, by krótko zaprezentowały swoje pomysły.
3. Wspólnie sprawdźcie, czy te plany są możliwe w prawdziwym państwie wolności?
4. Dodaj, że jedynym warunkiem stawianym organizatorom_kom jest pokojowy charakter zgromadzeń, a jedynym ograniczeniem jest bezpieczeństwo oraz ochrona praw innych ludzi (o tym w osobnym ćwiczeniu).

ĆWICZENIE 4.

PRZEPIS NA ZGROMADZENIE

CELE

- Poznanie części składowych procedury korzystania z wolności zgromadzeń.
- Refleksja nad wielością form, metod i środków służących wolności zgromadzeń.
- Próba zmierzenia się z tworzeniem swojego zgromadzenia.
- Analiza różnych rodzajów zgromadzeń.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- tablica/arkusz papieru;

- *Matryca zgromadzeń* – powielone dla każdej z grup dwie kartki z narzędziem do pracy (Załącznik 1.);
- nożyczki dla każdej z grup (ewentualnie pomoc z wycięciem).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zapytaj osoby uczestniczące, co kojarzy im się z pojęciem „wolność zgromadzeń”. Zapytaj, czy mogą podać jakiś przykład takiego wydarzenia. Być może któraś z osób uczestniczyła w jakimś zgromadzeniu. Może chce się podzielić swoimi doświadczeniami.

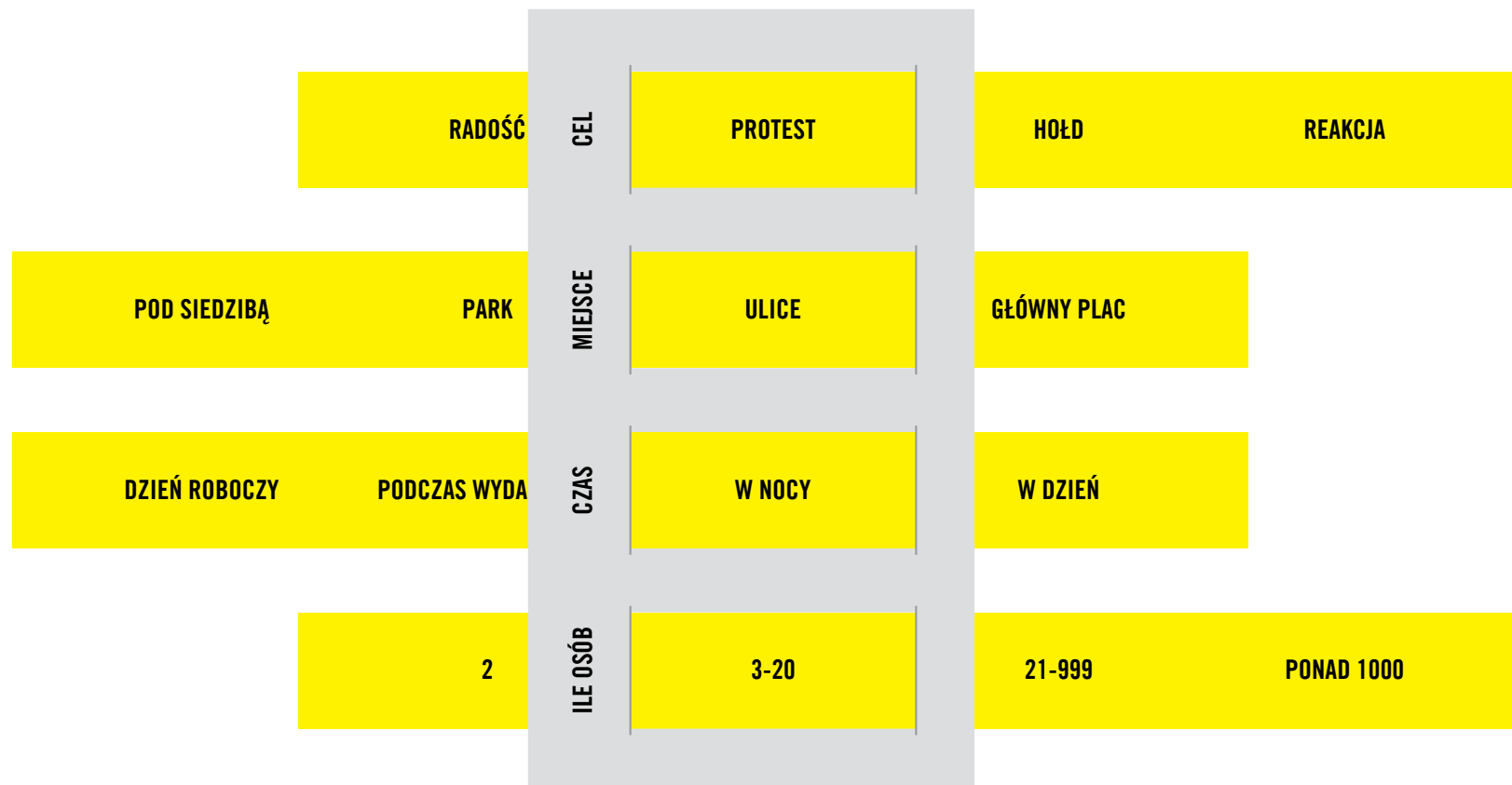
Zaznacz, że dzisiejsze zajęcia będą poświęcone różnym formom zgromadzeń.

Powiedz, że za chwilę w grupach będziecie planować swoje własne zgromadzenie.

Aby jednak było łatwiej, powiedz, że każda grupa dostanie zestaw pomocowy – matrycę zgromadzeń, czyli narzędzie otwierające głowy. Jeśli to możliwe daj każdej osobie własną matrycę.

Podziel osoby uczestniczące na kilka (maksymalnie 16) kilkusobowych grup (3-5 osobowych).

2. Pierwsze zadanie polegać będzie na złożeniu ruchomego zestawu (Załącznik 1.). Narzędzie składa się z dwóch przygotowanych wcześniej i wydrukowanych kartek A4, które osoby uczestniczące muszą samodzielnie wyciąć i złożyć.

Kiedy wszystkie grupy skończą wycinać i składać, zachęć ich do przetestowania różnych ustawień. Podkreśl, że każde ustawienie generuje schemat jakiegoś możliwego do przeprowadzenia zgromadzenia.

3. Kolejny krok to wybór swojego typu (możliwe jest stworzenie 16 różnych matryc). Poproś osoby uczestniczące, by przesuwając paski, spróbowały ustawić je tak, aby w środkowych okienkach pojawiła się jakaś atrakcyjna forma zgromadzenia. Niech to będzie coś, w czym chciałby uczestniczyć.

CEL	radość, celebrowanie	hołd, upamiętnienie	protest	reakcja na aktualne wydarzenie
MIEJSCE/FORMA	pod siedzibą	na głównym placu	przemarsz ulicami	w parku
CZAS/PORA	w dniu roboczym	podczas wydarzenia	w nocy	w dzień
LICZEBNOŚĆ	2	3 - 20	21 - 999	ponad 1000

Kiedy już każda grupa wybierze wszystkie elementy, poproś osoby, by wyobraziły sobie takie zgromadzenie. Niech w grupach zapiszą jego cel, miejsce i formę, kiedy mogłoby się ono odbyć (i dlaczego akurat wtedy) i ile osób chcieliby na nim zobaczyć. Może powstać barwna opowieść o ich wyobrażonym zgromadzeniu.

4. Kiedy grupy skończą pracę, poproś chętne osoby o zaprezentowanie wyników pracy.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podsumuj, mówiąc, że wolność zgromadzeń daje bardzo dużo możliwości. Nie ma jednego wzoru na zgromadzenie. To przestrzeń wolności, więc nikt nie ma prawa jej ograniczać. Można tworzyć małe, spontaniczne zgromadzenia, można organizować wielotysięczne marsze, smutne i radosne. W każdej sprawie i poważnej, i zabawnej. Wolność zgromadzeń ogranicza tylko to, by nie szkodzić innym.

Możesz także skorzystać z następujących pytań:

- Jak podobało wam się ćwiczenie? Czego nowego dowiedzieliście_dowiedziałyście się? Co was zaskoczyło?
- Jakie emocje towarzyszyły wam podczas ćwiczenia? Czym były one spowodowane?
- Dlaczego ludzie korzystają z wolności zgromadzeń? Dlaczego ważne jest, aby z tego prawa korzystać?
- O czym należy pamiętać podczas zgromadzenia?
- Jak zadbać o bezpieczeństwo własne i innych osób podczas zgromadzeń?

MODYFIKACJE

Możesz przygotować prezentację złożoną z różnych filmików, zdjęć, relacji ze zgromadzeń (podpowiedzi znajdują się w Załączniku 2.).

Narysuj na tablicy matrycę, a następnie zaprezentuj pierwszy materiał. Osoby uczestniczące w grupach, w których pracowały wcześniej, mają za zadanie ułożyć swoje matryce tak, by pasowały do danego zgromadzenia.

Gdy grupy będą gotowe, poproś je o odpowiedź. W razie różnych odpowiedzi, przedyskutujcie sporne elementy. Na dużej tabeli zaznacz, że dana forma została już omówiona. Przejdź do kolejnej.

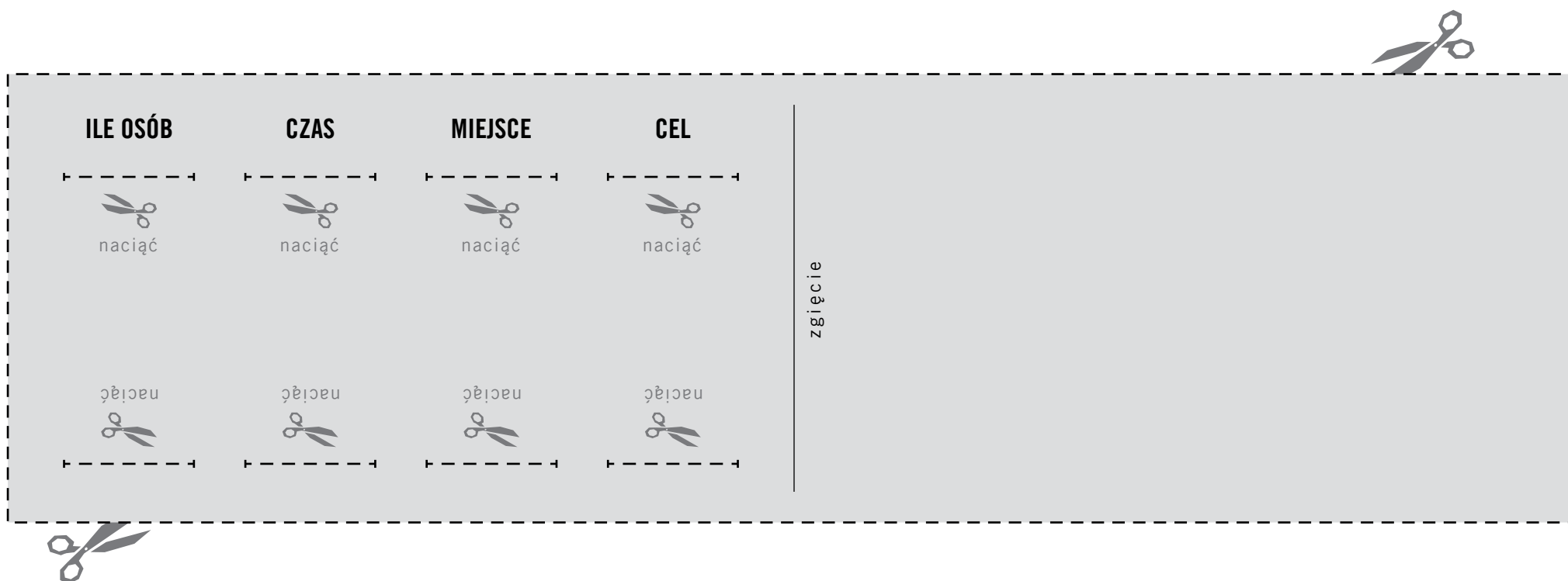
ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. MATRYCA ZGROMADZEŃ

Dwie wydrukowane i powielone kartki A4.

Szarą część należy wyciąć zgodnie z instrukcjami i złożyć na pół (tak aby gładka szara część znajdowała się z tyłu).

Pomarańczową część należy wyciąć zgodnie z instrukcjami. Powstałe w ten sposób cztery paski wkładamy do środka szarej części tak, aby w okienkach pojawiały się napisy.

RADOŚĆ	PROTEST	HOŁD	REAKCJA
POD SIEDZIBĄ	PARK	ULICE	GŁÓWNY PLAC
DZIEŃ ROBOCZY	PODCZAS WYDARZENIA	W NOCY	W DZIEŃ
2	3-20	21-999	PONAD 1000

ZAŁĄCZNIK 2. PRZYKŁADY RÓŻNYCH TYPÓW ZGRÓMADZEŃ

1. Rocznicą tragedii (kilka osób stoi ze świecami w miejscu, gdzie samospalenia dokonał Piotr Szczęsny) <https://bi.im-g.pl/im/f5/8c/15/z22593781V,Warszawa--miejsce--w-ktorym-Piotr-Szczesny-dokonal.jpg>
2. Marsz Niepodległości
3. Strajk Kobiet
4. Blokada wycinki drzew
5. Happening Greenpeace'u pod siedzibą Dyrekcji Lasów Państwowych
6. Spontaniczny protest przeciwko bombardowaniu Strefy Gazy
7. Blokada pasów ruchu
8. Miesięcznica smoleńska
9. Nocne czuwanie
10. Protest pod Sejmem
11. Taniec przeciwko przemocy
12. Ludzki łańcuch Amnesty
13. Bieg
14. Dzień milczenia
15. Kontrdemonstracja
16. Procesja

ROZDZIAŁ 4

MECHANIZMY
DYSKRYMINACJI
NA PRZYKŁADZIE
SYTUACJI OSÓB
LGBTQIA W POLSCE

MAŁGORZATA JONCZY-ADAMSKA

Sytuacja grup marginalizowanych w Polsce w chwili wydawania tego podręcznika jest bardzo trudna. Wiele osób należących do mniejszości doświadcza dyskryminacji i wykluczenia w różnych obszarach swojego życia – w szkole, życiu zawodowym, publicznym czy towarzyskim. Media donoszą o kolejnych atakach motywowanych uprzedzeniami, o przestępstwach z nienawiści – pobiciach osób pochodzących z Turcji czy innych krajów, atakach na gejów, lesbijki czy osoby transpłciowe, a także atakach na organizacje pozarządowe (i ich siedziby), zajmujące się tematyką równości i przeciwdziałania dyskryminacji.

POLSKA HOMOGENICZNA CZY RÓŻNORODNA?

W Polsce jak mantrę powtarza się tezę o rzekomej homogeniczności naszego społeczeństwa, o tym, że obywatelki i obywatele to osoby białe, katolickie, heteroseksualne. Takie myślenie to oczywiście zaklinanie rzeczywistości, ponieważ osoby mieszkające, żyjące w Polsce to społeczność cechująca się dużą różnorodnością. Mieszka tu ok. 2 milionów osób identyfikujących się jako LGB-TQIA⁹ (lesbijki, geje, osoby biseksualne, transpłciowe, interpłcio-

9 Szacunkowa liczba 2 milionów pochodzi z danych i publikacji Kampanii Przeciw Homofobii, m.in. Makuchowska M., Jakubczak C., Chaber A. (2017) *Tęcza pod lupą. Czyli wszystko, co chcecie wiedzieć o LGBT, ale boicie się zapytać*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii. s. 5. Jednocześnie wskazuje się, że populacja jest trudna do wyróżnienia ze względu na osoby niewyautowane czy nie identyfikujące się jako osoby LGBT np. mimo utrzymywania romantycznych relacji z osobami tej samej płci (por. *Definicja populacji i dobór próby*, Świder M., Winiewski M. (2017, red.). *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2015-2016*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii. s. 15).

we, aseksualne, queer). W 2020 roku ponad 460 tysięcy osób¹⁰ ubiegało się o ochronę międzynarodową, a kolejnych 465 tysięcy to osoby posiadające aktualne dokumenty zezwalające na pobyt w Polsce¹¹. Mieszkają tu też polscy muzułmanie (m.in. pochodzenia tatarskiego) oraz muzułmanie pochodzący z innych krajów (trudno znaleźć oficjalne dane, w różnych publikacjach pojawiają się szacunki ok. 25-30 tysięcy polskich muzułmanek i muzułmanów; w przypadku migrantek i migrantów nie gromadzi się danych z podziałem na wyznanie). Po zabójstwie George'a Floyda w USA mogliśmy też zobaczyć na ulicach silną grupę antyrasistowską oraz osoby należące do mniejszości ze względu na kolor skóry. Z jednej strony protestowano przeciwko brutalności policji, motywowanej uprzedzeniami, i w tym kontekście przypomniano śmierć Maxwella Itoyi w 2005 roku w Warszawie (Nigeryjczyk zastrzelony przez policjanta podczas interwencji w sprawie handlu ulicznego). Z drugiej – wskazywano na uprzedzenia dotyczące osoby o innym niż biały kolorze skóry, których symbolem stało się hasło „Stop calling me Murzyn”, niesione przez 10-latkę Biankę Nwolisa, córkę Polki i Nigeryjczyka – rodziny mieszkającej w Polsce od 20 lat.

10 Dane Urzędu ds. Cudzoziemców, <https://udsc.prowly.com/releases/statystyki-migracyjne> (dostęp: 21 lutego 2021).

11 Dane portalu migracje.gov.pl, prowadzonego przez Urząd ds. Cudzoziemców, <https://migracje.gov.pl/statystyki/zakres/polska/typ/dokumenty/widok/mapa/rok/2021/?x=0.2599&y=0.9637&level=1> (dostęp: 21 lutego 2021). Uwaga, niewielka część obu grup może dublować dane, ale to liczby dotyczące jedynie ochrony międzynarodowej (pobyt tolerowany, azyl) przyznanej w 2020 roku lub na przetomie 2020/2021 roku. Trudno jest jednoznacznie podać liczby. Z kolei Główny Urząd Statystyczny oszacował liczbę cudzoziemców w Polsce na 2 miliony 100 tysięcy osób (stan na 31 grudnia 2019 roku, podają za: <https://businessinsider.com.pl/twoje-pieniadze/praca/liczba-cudzoziemcow-w-polsce-to-ponad-dwa-miliony-gus-podal-dane/ydbgxy9>, [dostęp: 21 lutego 2021]). Zakład Ubezpieczeń Społecznych podaje, że wpłat do systemu dokonuje 725 tysięcy cudzoziemców (stan na 31 grudnia 2020 roku, podają za: <https://bezpprawnik.pl/imigracja-do-polski-2020/> [dostęp: 21 lutego 2021]).

To tylko przykłady, które pokazują, jak różnorodnym społeczeństwem jesteśmy, a do tego dochodzą przecież różnice związane z wiekiem, płcią, poziomem sprawności/niepełnosprawnością, pochodzeniem i miejscem zamieszkania (np. wieś/miasto), doświadczeniem czy wykształceniem.

MECHANIZMY DYSKRYMINACJI

W tej części rozdziału opisujemy mechanizmy prowadzące do dyskryminacji i wykluczenia oraz podstawowe pojęcia związane z tą tematyką. W przykładach odnosimy się do osób LGBTIQ, natomiast te mechanizmy są uniwersalne, funkcjonują w bardzo podobny sposób, zmienia się jedynie treść przekazów, na których się zasadzają.

W odniesieniu do mechanizmów mówimy o łańcuchu dyskryminacji, składającym się ze stereotypów, uprzedzeń i dyskryminacji. Kluczowym pojęciem w tym obszarze jest **stereotyp**. „Stereotypy to rozpowszechnione w danej grupie opinie, przekonania, reprezentacje czy schematy poznawcze, których obiektami są inne grupy społeczne czy kulturowe”¹². Jest to zatem zespół uproszczonych, nieprawdziwych przekonań, dotyczących osób należących do grupy wyróżnionej na podstawie jednej cechy (np. płci, wieku, orientacji psychoseksualnej, pochodzenia narodowego i etnicznego czy wyznania; czasem te cechy nakładają się na siebie, dlatego mamy

inne stereotypy dotyczące np. gejów i lesbijek, inne – kobiet młodych, kobiet niezamężnych). Stereotypy:

- Karmią się niewiedzą, ignorancją, stanowią dla nas „drogę na skrót”, powodują, że ograniczamy nasz wysiłek w poznaniu osób czy grup społecznych.
- Zacierają różnice indywidualne pomiędzy osobami należącymi do danej grupy, przypisują jakieś określone cechy wszystkim bez wyjątku. W efekcie bardzo trudno jest wyłamać się z tego ogólnego obrazu i zachowywać niezgodnie ze stereotypem.
- Najczęściej mają zabarwienie negatywne, chociaż zdarzają się takie, o których można by powiedzieć, że dotyczą jakiejś pozytywnej cechy. Istotny jest jednak sam mechanizm działania stereotypu – powoduje on, że osoby, które z naszej perspektywy nie posiadają danej cechy, są „dziwne”, „odstające”, „z innej planety”.
- Działają jak filtry poznawcze – to z powodu stereotypów łatwiej nam przyjąć informacje z nimi zgodne (a tym samym potwierdzić swój stereotyp), natomiast informacje niezgodne kwitujemy krótkim „a, to tylko wyjątek potwierdzający regułę”.
- Są przekazywane dzieciom w procesie socjalizacji z pokolenia na pokolenie poprzez modelowanie, naśladownictwo, książki i bajki dla dzieci, reklamy, filmy, seriale. To efekt słów kierowanych do dzieci przez dorosłych i inne dzieci, to efekt ukrytego programu nauczania, funkcjonującego w przedszkolu i szkole, podręczników. Warto podkreślić, że źródłem takich informacji jest także nieobecność jakichś grup w tych przestrzeniach – w wielu przekazach (medialnych, w szkole itp.) osoby LGBTIQ są pomijane, np. gdy mowa o rodzinie, to nie przedstawia się

¹² Cieślukowska D. (2010) *Postrzeganie społeczne*. W: Branka M., Cieślukowska D. (red.). *Edukacja antydyskryminacyjna. Podręcznik trenerski*. Kraków: Willa Decjusza. s. 77.

rodzin, które tworzone są przez np. osoby homoseksualne; gdy mówi się o związkach, zwykle są to związki tworzone przez osoby cisplciowie, które zawsze wiążą się z partnerką/partnerem płci innej niż ich własna.

W kontekście osób LGBTQIA szczególnie ważne są **stereotypy związane z płcią**, czyli założenia dotyczące tego, jakie cechy i zachowania są charakterystyczne (a zwykle pożądane) dla każdej płci. Ta stereotypowa kobiecość i męskość wzmacnia binarny podział (męskość-kobiecość), podczas gdy wiemy już, że dla wielu osób płęć, tożsamość płciowa (a także orientacja psychoseksualna) jest płynna i nie sprawdza się w odniesieniu do nich samych. To powoduje, że osoby LGBTQIA nie mają pełnej swobody w wyrażaniu siebie i swojej indywidualności¹³.

Oczywiście istnieje także mnóstwo stereotypów dotyczących osób o orientacji psychoseksualnej innej niż heteroseksualna, z których najłagodniejsze brzmią „wszyscy geje interesują się modą” albo „wszystkie lesbijki noszą krótkie włosy”. Niestety w Polsce pojawia się dużo mocniejszych określeń, zwłaszcza w naszym kontekście społeczno-politycznym, o którym piszemy poniżej.

Drugie ważne pojęcie to **uprzedzenie**, czyli negatywna postawa/nastawienie wobec różnych grup społecznych, wyróżnionych na podstawie jednej cechy. Uprzedzenia najczęściej powstają na bazie stereotypów, czyli myśli i przekonań na temat konkretnej grupy

– jeśli dodamy do tego emocje – nienawiść, strach, lęk, wstręt – powstaje uprzedzenie. Przejawy uprzedzeń wobec osób LGBTQIA widzimy w Polsce niemal na każdym kroku – to na przykład wszelkie nienawistne, poniżające komentarze, padające zarówno z ust osób publicznych, jak i zwykłych obywateli i obywateli.

Trzecim komponentem łańcucha jest **dyskryminacja**, czyli nierówne, gorsze traktowanie jakiejś osoby lub grupy, wyróżnionej na podstawie jednej cechy, kiedy w porównywalnej sytuacji inne osoby są traktowane lepiej. Warunkiem wystąpienia dyskryminacji jest zaistnienie pomiędzy osobami czy grupami relacji władzy – faktycznej lub symbolicznej. Oznacza to, że musimy mieć jakiś rodzaj przewagi, żeby mieć możliwość dopuszczenia się dyskryminacji. Najpopularniejszą jest przewaga liczebna, dlatego dyskryminacja najczęściej dotyka grup mniejszościowych (np. osób nieheteroseksualnych), ale władza może być też związana z naszym wiekiem, doświadczeniem, rolą zawodową albo dostępem do zasobów materialnych i niematerialnych. Przenosząc to na sytuację szkoły, do dyskryminacji może dochodzić w relacjach dyrektora – nauczycielki i nauczyciele; nauczycielka – uczennice i uczniowie; grupa uczennic i uczniów o silnej pozycji (np. pewnych siebie czy zamożnych) – uczennica – uczeń o słabszej pozycji (np. chłopiec nie mieszczący się w stereotypie „męskiego” czy „chłopięcego” chłopaka, osoba z nadwagą, osoba dotknięta ubóstwem). Pamiętajmy, że dyskryminacją może być zarówno zachowanie, jak i powstrzymanie się od zachowania (np. niewybieranie osoby do drużyny i niezapraszanie na urodziny).

Dyskryminacja najczęściej opiera się na stereotypach i uprzedzeniach, jest ich emanacją. Takim przykładem będą ataki na osoby

13 *Szanuj moje prawa, szanuj moją godność. Moduł 3 – Prawa seksualne i reprodukcyjne są prawami człowieka*, praca zbiorowa. Stowarzyszenie Amnesty International Polska, Warszawa 2015, s. 8. https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2018/01/AI_Prawa_seksualne_i_reprodukcyjne_modul_3_podrecznik.pdf (dostęp: 21 lutego 2021).

LGBTQIA, zarówno słowne, jak i fizyczne, lub odmawianie im dostępu do jakichś dóbr czy usług ze względu na orientację psychoseksualną lub tożsamość płciową. Dyskryminacja może mieć zatem wymiar indywidualny lub systemowy – jak niemożność zawarcia związku partnerskiego i małżeństwa przez pary jedнопłciowe. Czasem mówimy także o dyskryminacji pośredniej, do której dochodzi, kiedy pozornie neutralne przepisy czy zasady powodują, że jakieś osoby się w nich „nie mieszczą”, np. podczas studniówki oczekuje się, że poloneza zatańczą wyłącznie pary różnopłciowe albo, że na taką imprezę można przyjść z dziewczyną lub chłopakiem, ale ten przepis dotyczy wyłącznie par heteroseksualnych.

Może się jednak zdarzyć, że stereotypy i uprzedzenia pojawiają się wtórnie. Dobrym przykładem są tu dzieci, które w wyniku bycia w grupie rówieśniczej powtarzają np. epitety „ale z niego pedał” lub „ty cioto”, nie mając pojęcia, co to znaczy, wiedząc jedynie, że to określenie obraźliwe. Kiedy przychodzi moment napełnienia tego słowa znaczeniem, uprzedzenie jest już gotowe, a logika podpowiada takie wnioskowanie „skoro obrażamy się tym słowem, a ono dotyczy gejów, to bycie gejem musi być czymś złym”¹⁴.

Trzeba pamiętać, że dyskryminacja może też przyjąć formę **przemocy ze względu na płeć i tożsamość płciową**. Amnesty International definiuje przemoc ze względu na płeć jako prze-

moc, która dotyka określoną osobę z powodu jej płci społeczno-kulturowej, tego jak wyraża swoją płeć lub tożsamość płciową. Pojęcie to odnosi się głównie do przemocy wobec kobiet, ale nie zawęża się tylko do niej. Na przykład mężczyzna może zostać zaatakowany, ponieważ nie spełnia przyjętych norm męskości. Przemocy ze względu na tożsamość płciową może doświadczyć osoba transpłciowa¹⁵.

POLSKI KONTEKST SPOŁECZNO-POLITYCZNY

Kiedy mówimy o mechanizmach dyskryminacji, ogromnie ważny jest współczesny kontekst społeczno-polityczny, który wpływa na sytuację grup marginalizowanych w Polsce. Obecna władza¹⁶ wzmacnia stereotypy i uprzedzenia, wybierając różne grupy mniejszościowe na wrogów publicznych. Jeszcze kilka lat temu w Polsce straszono uchodźcami, a Jarosław Kaczyński powiedział nawet, że „To są kwestie związane z różnego rodzaju niebezpieczeństwami w tej sferze. Są już przecież objawy pojawienia się chorób bardzo niebezpiecznych i dawno niewidzianych w Europie: cholera na wyspach greckich, dyzenteria w Wiedniu, różnego rodzaju pasożyty, pierwotniaki, które nie są groźne w organizmach tych ludzi, mogą tutaj być groźne. To nie oznacza, żeby kogoś dyskryminować... Ale sprawdzić trzeba”¹⁷.

14 Jest świetny spot „Piaskownica”, dotyczący tego problemu, który możesz pokazać uczniom i uczniom. To reklama społeczna Departamentu ds. Kobiet, Rodziny i Przeciwdziałania Dyskryminacji Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej na „2007 - Europejski Rok Równych Szans dla Wszystkich”. <https://www.youtube.com/watch?v=KWcOqMkhFz0> (dostęp: 28 lutego 2021).

15 *Szanuj moje prawa, szanuj moją godność...* op. cit. s. 9.

16 Tekst powstaje w 2021 roku, kiedy u władzy jest Prawo i Sprawiedliwość, trwa druga kadencja rządu PiS (Zjednoczonej Prawicy) i druga kadencja prezydencka Andrzeja Dudy.

17 Cyt. za: <https://www.newsweek.pl/polska/jaroslaw-kaczynski-o-uchodzcach/89mwbx3>, wypowiedzi Jarosława Kaczyńskiego z 2015 i 2017 roku, por. Pacewicz, P. (2017). „Tu chodzi

Od kilku lat obserwujemy natomiast bezpardonowy atak na osoby należące do społeczności LGBTQIA, uruchomiony przez środowisko partii rządzącej. Szczególne nasilenie ataków towarzyszyło wyborom parlamentarnym w 2019 roku i ponownie przybrały na sile tuż przed wyborami prezydenckimi w 2020 roku. W mediach mogliśmy usłyszeć, że „Polska bez LGBT jest najpiękniejsza” (Joachim Brudziński, poseł, szef kampanii prezydenckiej), „LGBT to nie ludzie, to ideologia” (Jacek Żalek, poseł) lub „Skończmy słuchać tych idiotyzmów o jakichś prawach człowieka czy innej równości. (...) Ci ludzie nie są równi ludziom normalnym” (Przemysław Czarnek, poseł, a później Minister Edukacji i Nauki)¹⁸.

Tego typu wypowiedzi są dehumanizujące (odczłowieczające), odbierające godność i prawa człowieka ok. 2 milionom osób, które żyją, uczą się i pracują w polskim społeczeństwie. Trudno sobie wyobrazić inną 2-milionową grupę Polek i Polaków, która byłaby traktowana w podobny sposób¹⁹.

---

o zwykłe, codzienne bezpieczeństwo Polaków”. Kaczyński mówi o „uchodźcach”, ale narusza bezpieczeństwo „obcych”, którzy już w Polsce są. Dostęp: <https://oko.press/chodzi-o-zwykłe-codzienne-bezpieczenstwo-polakow-kaczyński-mówi-o-uchodźcach-narusza-bezpieczenstwo-obcych-ktorzy-juz-polsce-sa/> (dostęp: 14 lutego 2021).

- 18 Zestawienie dehumanizujących i wykluczających wypowiedzi przygotowali Jakub Szymczak i Piotr Pacewicz z portalu Okopress – zachęcamy do przejrzenia, może ono stanowić materiał do pracy z młodzieżą – przykładowe ćwiczenie w zakresie pracy z tego typu mową nienawiści zamieszczono w dalszej części rozdziału. Zwracamy także uwagę, że to zestawienie z lipca 2019 roku, kolejne dehumanizujące wypowiedzi pojawiały się także w jego drugiej połowie i w 2020 roku. <https://oko.press/homofobia-pis-jak-rozbudzali-nienawisc-do-lgbt-prezydent-prezes-ministrowie-poslowie-33-cytaty/> (dostęp: 17 stycznia 2021).
- 19 Choć w kontekście Czarnych Protestów i Strajków Kobiet wiele osób może powiedzieć, że w sposób poniżający i odbierający godność jest traktowana połowa społeczeństwa, czyli kobiety. Tu jednak dzieje się to pod przykrywką ochrony życia, oraz przekazów „my szanujemy kobiety”.

Organizacje zajmujące się prawami osób LGBTQIA zwracają uwagę, że ta ofensywa trwała także wcześniej, poniżej podajemy kilka znaczących wydarzeń w życiu publicznym, które sukcesywnie budowały klimat nagonki na osoby LGBTQIA. Dlatego to na tej grupie koncentrujemy się, omawiając mechanizmy dyskryminacji, stygmatyzacji i wykluczenia – ramy niniejszej publikacji nie pozwalają na szczegółowe omówienie sytuacji innych grup.

Chcemy także pokazać, z jak wielu stron następuje ten atak i dlaczego trzeba stawiać mu odpór i wspierać młodzież LGBTQIA.

- 2016 rok – Stowarzyszenie Rodzin Wielodzietnych Mazowsza przestało do 20 tysięcy szkół w Polsce list, którego celem było zastraszenie szkół i powstrzymanie prowadzenia edukacji antydyskryminacyjnej w szkołach. W liście napisano m.in., że „esencją EA [edukacji antydyskryminacyjnej] jest skrajny brak tolerancji i dyskryminacja większości rodziców za ich poglądy”, a „niszczenie psychiki, demoralizację i deprawację młodych ludzi nazywa się dobrem”²⁰. Wskazano także organizacje społeczne i konkretne osoby odpowiedzialne za prowadzenie EA – Fundację na rzecz Różnorodności Społecznej, Towarzystwo Edukacji Antydyskryminacyjnej, Kampanię Przeciw Homofobii oraz m.in. prof. Małgorzatę Fuszarę. Trwa proces sądowy o naruszenie dóbr osobistych²¹.

---

20 Podaję za stronę Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej, gdzie relacjonowany jest przebieg procesu o naruszenie dóbr osobistych, <https://tea.org.pl/miejsce-edukacji-antydyskryminacyjnej-jest-w-szkole-ruszyl-proces-sadowy/> (dostęp: 17 stycznia 2021).

21 Informacje o procesie można śledzić na stronie Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej, www.tea.org.pl oraz stronie Kampanii Przeciw Homofobii, www.kph.org.pl.

- 2018 rok – ówczesna Minister Edukacji Anna Zalewska zaleciła kuratoriom interwencje w szkołach w związku z tym, że ok. 200 szkół w Polsce zorganizowało Tęczowy Piątek.
- 2018 rok – Instytut Ordo Iuris uruchomił kampanię „Chrońmy dzieci”, w ramach której opracowano tzw. czarną listę organizacji prowadzących edukację równościową, uruchomiono stronę www dla rodziców, gdzie można sprawdzić, jakie organizacje kontaktują się ze szkołą dziecka i czy jest ono narażone na deprawację²².
- 2018 rok – Fundacja Pro Prawo do życia przygotowała treść oświadczenia dla rodziców przeciwko lekcjom o sytuacji osób LGBT w szkołach, nazywając je „antypedofilskim oświadczeniem”, mającym chronić dzieci przed edukacją seksualną wg standardów WHO i działalnością rzekomego „homoseksualnego lobby LGBT”²³. Wzór oświadczenia może być wykorzystany przez rodziców, którzy nie życzą sobie, żeby ich dziecko brało udział w tak przedstawianych zajęciach.
- 2018-2020 rok – w całej Polsce powstają „strefy wolne od LGBT” – uchwały rad ponad 100 gmin oraz sejmików pięciu województw. W chwili pisania publikacji już wiemy, że uchwały są uchylane przez sądy administracyjne, a ich podejmowanie skutkuje m.in. utratą dotacji z Unii Europejskiej. Warto zwrócić uwagę na akcję, którą organizuje aktywista LGBT Bart Staszewski, jeżdżąc po Polsce i robiąc symboliczne zdjęcia przy tabliczkach z nazwami gmin (kilka

gmin pozwało go z tego powodu, kolejne procesy są rozstrzygane na korzyść aktywisty²⁴).

- 2019 rok – „Gazeta Polska” wydaje numer z bezpłatną naklejką z napisem „Strefa wolna od LGBT” (wydanie jest poprzedzone intensywną kampanią promocyjną). W efekcie sprzedaż gazety jest bojkotowana przez różne podmioty, a sprawa trafia do sądu, który wydaje zakaz dystrybucji naklejki.
- 2020 rok – małopolska kuratorka oświaty Barbara Nowak publikuje „Apel Małopolskiego Kuratora Oświaty”, w którym prosi nauczycielki i nauczycieli oraz rodziców o ochronę młodzieży przed niszczącymi wpływami „ideologii gender”, „ideologii LGBT”, „agresywnych mężczyzn i kobiet”²⁵, sugerując np. że Strajk Kobiet używa symboliki niemieckich nazistów z okresu II wojny światowej (kuratorka jest znana również z wcześniejszych bardzo ostrych wypowiedzi na temat osób LGBTIQ).
- 2020 rok – projekt ustawy „Stop LGBT”, której inicjatorką jest Kaja Godek i jej fundacja Życie i Rodzina, zakazujący m.in. marszów równości, zostaje złożony do sejmu. W 2021 roku projekt został odrzucony ze względu na uchybienia proceduralne. Zapowiedziano ponowne zbieranie podpisów i złożenie projektu.

To tylko wybrane wydarzenia – takich przekazów jest znacznie więcej. Osoby LGBTQIA szykanuje się na każdym kroku, a ich obecność łączy się całkowicie bezpodstawnie z pedofilią czy deprawacją dzieci.

²² <http://www.chronmydzieci.info> (dostęp: 17 stycznia 2021).

²³ Artykuł na ten temat w serwisie fundacji, uzasadniający potrzebę składania oświadczenia u dyrektorów i dyrektorów szkół: <https://stronazycia.pl/oswiadczenie-dla-rodzicow-przeciwko-lekcjom-lgbt-w-szkolach/> (dostęp: 07.04.2021). Treść oświadczenia można znaleźć tutaj: <https://stronazycia.pl/stop-pedofilii/poradnik/oswiadczenie/> (dostęp: 7 kwietnia 2021).

²⁴ Więcej o całej akcji można przeczytać na stronie <https://strefywolneodlgbt.pl/news> oraz <https://atlasnienawisci.pl/> (dostęp: 22 stycznia 2021).

²⁵ <https://kuratorium.krakow.pl/apel-malopolskiego-kuratora-oswiaty/> (dostęp: 17 stycznia 2021).

JAK W TAKIM KONTEKŚCIE ŻYJE SIĘ OSOBOM LGBTQIA?

Osoby należące do społeczności LGBTQIA sygnalizują, że żyje im się w Polsce coraz gorzej. Atmosfera poniżenia, zastraszenia, wręcz zaszczucia, staje się trudna do wytrzymania i odbija się na zdrowiu psychicznym i fizycznym. Coraz więcej osób myśli o emigracji z Polski lub decyduje się na nią, bo chce wieść szczęśliwe życie, wolne od nienawiści i przemocy. Również działaczki i działacze organizacji pozarządowych zajmujących się równością mówią o dużym obciążeniu i wypaleniu.

Z jednej strony publikacje organizacji pozarządowych i ośrodków uniwersyteckich wyraźnie wskazują na stale rosnący poziom uprzedzeń i mowy nienawiści w społeczeństwie polskim²⁶.

Także dane instytucji publicznych, jak Policja i Prokuratura Krajowa, wskazują na stały przyrost postępowań prokuratorskich i przestępstw motywowanych nienawiścią z art. 257. KK (Prokuratura Krajowa, 2017; Policja Polska 2018).

Jednocześnie wiemy, m.in. z badań Towarzystwa Edukacji Antydyskryminacyjnej, Kampanii Przeciw Homofobii czy z informacji oraz działań Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę oraz kontaktów z nauczycielami_nauczycielkami, że osoby należące do mniejszości (albo którym taka przynależność jest przypisywana) regularnie doświadczają przemocy słownej i fizycznej w szkole i w cyberprzestrzeni,

26 KPH 2017; Fundacja im. S. Batorego i Centrum Badań nad Uprzedzeniami UW (CBU), 2017; CBU UW, 2018; Polski Sondaż Uprzedzeń 2017; Państwowy Instytut Badawczy NASK, 2016; Feminoteka 2014; IBE 2014, 2015.

co może przynosić szczególnie poważne skutki w dobie edukacji zdalnej spowodowanej pandemią.

Według badań Kampanii Przeciw Homofobii prawie połowa młodzieży identyfikującej się jako LGBT ma objawy depresji, a aż 69,4% młodzieży LGBT ma myśli samobójcze. W populacji osób dorosłych 28,4% osób LGBTI cierpi na depresję, podczas gdy dla ogółu społeczeństwa wskaźnik ten wynosi ok. 5-10%. Opinią publiczną co kilka miesięcy wstrząsają informacje o kolejnej śmierci samobójczej spowodowanej homofobią i transfobią polskiego społeczeństwa – Dominik z Bieżunia, Kacper z Górczyna, Milo z Warszawy, Michał z Malborka – to młodzi ludzie, których twarze znamy. Tych nieznanych prób samobójczych, czasem skutecznych, także spowodowanych homofobią i transfobią na pewno jest znacznie więcej.

JAK REAGOWAĆ, CO MOGĘ ZROBIĆ?

Najważniejsze to reagować. Zatrzymać mowę nienawiści i uprzedzenia.

Uczyć uczennice i uczniów, że obojętność wspiera sprawcę_sprawczynię dyskryminacji, że w obliczu przemocy nie da się pozostać neutralnym.

Pamiętajmy też, że często łatwiej jest reagować z pozycji świadka_świadkini – osoba, która doświadcza dyskryminacji i przemocy, może nie być w stanie się bronić – ze strachu, wstydu, bo

wpada w stan zamrożenia albo dlatego, że znajduje się w relacji władzy z osobą stosującą dyskryminację. Jeśli obawiamy się o swoje bezpieczeństwo, możemy wezwać pomoc, poprosić inne osoby o wsparcie.

Najważniejsze jest zatrzymanie dyskryminacji, wyrażenie sprzeciwu wobec niej i wsparcie osoby, która jej doświadcza. Nie marnujemy czasu na zajmowanie się sprawcą_sprawczynią, nie wdawajmy się dyskusje i wyzwiska²⁷.

Na zakończenie przedstawiamy ważne pojęcia dotyczące tej tematyki i apelujemy o działanie na rzecz społeczności LGBTQIA – bez nas, sojuszniczek_sojuszników stracą siły i nadzieję na zmianę. To naszą, większości, odpowiedzialnością jest zadbanie o grupy marginalizowane i wykluczane – bo przecież demokracja, którą się tak szcycimy, to rządy większości z poszanowaniem praw mniejszości.

27 Więcej wskazówek nt. reagowania na dyskryminację znajdziesz m.in. w poradniku: Podsiadło-Dacewicz I., Kochanowska K., Kulikowska A. (2016). *Jak radzić sobie z bullyingiem i dyskryminacją w szkole. Vademecum Szkoły Przyjaznej Prawom Człowieka*. Warszawa: Stowarzyszenie Amnesty International https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/publikacja_amnesty_amnesty_sppc.pdf (dostęp: 27 lutego 2021); a także materiałach edukacyjnych Warszawskiego Centrum Innowacji Edukacyjno-Spolecznych i Szkoleń, <https://www.wcies.edu.pl/wspolpraca-miedzynarodowa/sppc/materialy-edukacyjne> (dostęp: 27 lutego 2021).

WAŻNE POJĘCIA DOTYCZĄCE GRUPY LGBTI²⁸

LGBTI

Akronim LGBTI oznacza lesbijki, gejów, osoby biseksualne, transpłciowe i interpłciowe. Można się też spotkać ze skrótami LGBTA (gdzie A to symbol osób aseksualnych), LGBTQIA (gdzie Q oznacza osoby queer, a I osoby interpłciowe). Czasami do akronimu dodawany jest znak + (np. LGBT+), aby uwzględnić szerokie spektrum związane z tożsamością płciową, orientacją seksualną i ludzką seksualnością.

ORIENTACJA PSYCHOSEKSUALNA

Pociąg fizyczny i/lub emocjonalny (lub brak tego pociągu) względem osób danej płci. Orientacje seksualne obejmują orientację heteroseksualną, homoseksualną, biseksualną, aseksualną i panseksualną.

28 Definicje zostały zbudowane na podstawie trzech publikacji: (1) „*Szanuj moje prawa, szanuj moją godność. Moduł 3 – Prawa seksualne i reprodukcyjne są prawami człowieka*”, praca zbiorowa. Stowarzyszenie Amnesty International Polska, Warszawa 2015. https://amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2018/01/AI_Prawa_seksualne_i_reprodukcyjne_modul_3_podrecznik.pdf [dostęp: 21 lutego 2021], (2) Jabłońska Z., Knut P., (red.) (2012). *Prawa osób LGBT w Polsce. Raport z badań nad wdrażaniem Zalecenia CM/Rec (2010)5 Komitetu Ministrów Rady Europy dla Państw Członkowskich w zakresie środków zwalczania dyskryminacji opartej na orientacji seksualnej lub tożsamości płciowej*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii https://kph.org.pl/publikacje/prawa_osob_lgbt.pdf [dostęp: 21 lutego 2021]; (3) Świder M., Winiewski M. (red.) (2017). *Sytuacja społeczna osób LGBT w Polsce. Raport za lata 2015-2016*. Warszawa: Kampania Przeciw Homofobii. <https://kph.org.pl/wp-content/uploads/2017/11/Sytuacja-spoeczna-osob-LGBT-w-Polsce.pdf> (dostęp: 21 lutego 2021).

LESBIJKA

Kobieta, którą fizycznie i emocjonalnie pociągają inne kobiety. Określenie odnosi się do pociągu seksualnego wobec osób tej samej płci, zachowań seksualnych i homoseksualnej tożsamości kulturowej.

GEJ

Mężczyzna, którego fizycznie i emocjonalnie pociągają inni mężczyźni. Określenie odnosi się do pociągu seksualnego wobec osób tej samej płci, zachowań seksualnych i homoseksualnej tożsamości kulturowej.

OSOBA BISEKSUALNA

Osoba, którą pociągają fizycznie i emocjonalnie osoby więcej niż jednej płci.

OSOBA TRANSPŁCIOWA

Osoba, której tożsamość płciowa lub ekspresja płciowa nie zgadza się z typowymi oczekiwaniami dotyczącymi płci, do której została przypisana przy narodzinach. Nie wszystkie osoby transpłciowe utożsamiają się jako kobiety lub mężczyźni. Niektóre utożsamiają się z więcej niż jedną płcią, a inne z żadną. Niektóre osoby transpłciowe decydują się na tranzycję, będącą procesem przeży-

wania swojego życia w zgodzie ze swoją prawdziwą płcią. Istnieje wiele form tranzycji. Niektóre osoby mogą zacząć używać nowych zaimków osobowych, zmienić swoje imię, wystąpić o prawne uzgodnienie płci i/lub poddać się operacji korekty płci lub terapii hormonalnej. Bycie osobą transpłciową nie ma nic wspólnego z orientacją seksualną danej osoby. Osoba transpłciowa może być np. jednocześnie mężczyzną i gejem – lub kobietą i lesbijką.

OSOBA CISPŁCIOWA

Osoba, której płeć przypisana przy urodzeniu odpowiada jej tożsamości płciowej.

OSOBA ASEKSUALNA

Osoba nieodczuwająca pociągu seksualnego lub odczuwająca go w niewielkim stopniu.

OSOBA INTERPŁCIOWA

Osoba, której cechy płciowe różnią się od tego, co zazwyczaj jest postrzegane jako cechy żeńskie lub męskie (ciało, układ chromosomów). Interpłciowość może być określona z momencie urodzenia lub zaistnieć w innej fazie rozwoju człowieka (np. podczas dojrzewania). Interpłciowość dotyczy cech płciowych, a nie tożsamości.

NIEBINARNOŚĆ

Nazwa zbiorcza na wszystkie te tożsamości płciowe, które łączą wyjście poza binarny podział na dwie płcie.

OSOBA PANSEKSULANA

Osoby panseksualne odczuwają pociąg do osób bez względu na ich tożsamość płciową.

OSOBA QUEER

Osoba zaprzeczająca tradycyjnym kategoriom płci czy orientacji seksualnej i odmawiająca wpisywania się w nie. W praktyce oznacza to przekraczanie/kontestowanie przez nią istniejących norm seksualności, ekspresji seksualnej, płci i strategiczne nie-definiowanie lub niejednoznaczne definiowanie się w tych kategoriach. Pojęcie to funkcjonuje też jako parasolowe określenie dla nieheteroseksualnych i niecisplciowych tożsamości, także tych zdefiniowanych.

HETERONORMATYWNOŚĆ

Pojęcie odnoszące się do wszelkiego rodzaju instytucji społecznych, sposobów argumentowania i uzasadniania, które sprawiają, że orientacja heteroseksualna jest traktowana jako jedyna naturalna, spójna i uprzywilejowana. Zawiera ona również założenie,

że każda osoba jest heteroseksualna oraz że orientacja heteroseksualna jest idealna i przewyższa orientację homoseksualną czy biseksualną.

HOMOFOBIA

Negatywne postawy, uczucia i zachowania w stosunku do osób o nieheteronormatywnej orientacji seksualnej, a w szczególności do gejów, lesbijek, osób biseksualnych i transpłciowych. Przejawy homofobii obejmują: dyskryminację, kryminalizację, marginalizację, wykluczenie społeczne, a także przemoc ze względu na orientację seksualną.

TRANSFOBIA

Negatywne postawy, uczucia i zachowania w stosunku do osób transpłciowych. Przejawy transfobii obejmują, podobnie jak w przypadku homofobii, dyskryminację, kryminalizację, marginalizację, wykluczenie społeczne, a także przemoc ze względu na tożsamość płciową.

COMING-OUT/WYOUTOWANIE SIĘ

To informowanie otoczenia o swojej orientacji seksualnej czy tożsamości płciowej, powiedzenie komuś, że jest się osobą LGBTIQ. Po polsku używamy pojęcia „wyjście z szafy”. Ważne, żeby nie używać

przy tym czasowników typu przyznawanie/przyznawanie się, bo bycie osobą nieheteroseksualną czy transpłciową to nie jest przestępstwo ani powód do wstydu.

PRZESTĘPSTWO Z NIENAWIŚCI WOBEC OSÓB LGBTQIA

Czyn zabroniony motywowany uprzedzeniami wobec osób LGBTQIA. Przeszypstwa z nienawiści obejmują m.in. zastraszanie, groźenie, niszczenie mienia, napaści, zabójstwa, a także inne czyny zabronione, w których ofiara lub cel przestępstwa zostały wybrane ze względu na ich faktyczne lub domniemane członkostwo, wsparcie, przynależność lub związanie z grupą osób LGBTQIA.

INCYDENT Z NIENAWIŚCI WOBEC OSÓB LGBTQIA

Zdarzenie, akt lub przejaw nietolerancji motywowany uprzedzeniami wobec osób LGBTQIA, który nie został uznany za przestępstwo z nienawiści ze względu na niewystarczającą ilość dowodów albo ze względu na nieuznanie takiego incydentu jako czynu zabronionego w ustawodawstwie krajowym.

MOWA NIENAWIŚCI WOBEC OSÓB LGBTQIA

Wszelkiego rodzaju formy ekspresji, które szerzą, zachęcają, promują, uzasadniają nienawiść, dyskryminację lub wrogość wobec osób LGBTQIA, w tym również wypowiedzi przywódców politycznych lub duchowych.

AMNESTY
INTERNATIONAL

ĆWICZENIA

ĆWICZENIE 1.

ROZSZYFRUJ LGBTQIA

CELE

- Nauczenie się, co oznaczają litery w akronimie LGBTQIA i zrozumienie, kim są lesbijki, geje, osoby biseksualne, transpłciowe, interpłciowe i niebinarne.
- Zrozumienie pojęcia orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej.
- Zrozumienie różnicy pomiędzy nazwami neutralnymi i pejoratywnymi.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kopia karty pracy, stanowiącej załącznik do ćwiczenia, dla każdej grupy, pocięta na paski zgodnie z instrukcją;
- tablica interaktywna lub laptop i rzutnik.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel osoby uczestniczące na 4-5-osobowe grupy.
2. Rozdaj każdej grupie zestaw pasków z pojęciami i definicjami. Poproś o połączenie w prawidłowe pary. Na pracę w grupie przeznacz 15 minut.
3. Poproś osoby uczestniczące o skupienie się w dużej grupie i zaproś do podzielenia się odpowiedziami (np. w taki sposób, że każda grupa podaje jedną definicję i tak aż do wyczerpania wszystkich). Zaczynij od orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej, upewnij się, że młodzież rozumie te pojęcia.

Przy wyjaśnianiu poszczególnych pojęć zatrzymuj się i pokazuj krótkie filmy z wypowiedziami osób LGBTQIA. Materiał filmowy służy tu z jednej strony zobrazowaniu pojęcia, z drugiej – pokazaniu „ludzkiej twarzy” grupy LGBTQIA. Uwaga, zachęcamy do przygotowania sobie otwartych okien ze wszystkimi filmami w przeglądarce w czasie, kiedy młodzież pracuje w grupach.

FILMY:

LESBIJKA

Karolina – Way of Blonde – Brzuszczyńska o dumie z miłości do kobiety (0:34)

<https://www.youtube.com/watch?v=O4m0Hi7Iss0>

GEJ

Michał Piróg i jego historia jednej miłości (CZAS: 2:54)

<https://www.youtube.com/watch?v=QqZIQfVj31o>

OSOBA BISEKSUALNA

Marta Konarzewska i jej historia jednej miłości (CZAS: 2:00)

<https://www.youtube.com/watch?v=ywOiwiaCTA8>

OSOBA TRANSPŁCIOWA

Leo Kulicki, transpłciowy nastolatek: Jestem dumny, bo przeżyłem (CZAS: 0:50)

<https://www.youtube.com/watch?v=LRuegNC1WVY>

OSOBA ASEKSUALNA

Michalina Pągowska o poczuciu dumy z życia na własnych zasadach (CZAS: 0:22)

<https://www.youtube.com/watch?v=3mSXVBPSzcs>

OSOBA INTERPŁCIOWA

Magda Rakita: Jestem dumną osobą interpłciową! (CZAS: 0:56)

<https://www.youtube.com/watch?v=bbDbpeXvfO4>

OSOBA NIEBINARNA

Lu – osoba niebinarna (CZAS: 7:55, można pokazać fragment, ok. 2-3 minut)

<https://www.youtube.com/watch?v=6xZmio1IVzk>

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz skorzystać z następujących pytań:

- Czy to ćwiczenie było dla was łatwe czy trudne?
- Czy jakieś pojęcia były dla was nowe? Które?
- Co czuliście_czuliście, kiedy mogliście_mogliście zobaczyć na ekranie kolejne osoby z mniejszości LGBTQIA, o której dzisiaj rozmawiamy?
- Czy znacie negatywne określenia na osoby homoseksualne? Nie wymieniajcie ich, podnieście rękę, jeśli je znacie. Zobaczcie, jak są powszechne.
- Dlaczego takich określeń używa się, żeby obrażać innych ludzi

(również tych, którzy nie należą do społeczności LGBTQIA)? Skąd to się wzięło? Jaki jest skutek takiego języka?

- Pomyślcie jeszcze raz o osobach pokazanych w filmach. Jak myślicie, jak czują się, kiedy słyszą takie określenia? A może znacie takie osoby i wiecie, jak doświadczają one homofobii i transfobii?
- Co możecie zrobić, żeby przeciwstawić się tym zjawiskom? (por. ćwiczenie „Panaceum na fobie – sojusznictwo”).

Na zakończenie pokaż młodzieży film *Jestem LGBT, jestem człowiekiem* Kampanii Przeciw Homofobii (CZAS: 2:30): <https://www.youtube.com/watch?v=Re3EL1BoktU>.

UWAGI DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

W trakcie omówienia mogą pojawić się różne negatywne komentarze dotyczące społeczności LGBTQIA – niestety młodzież słucha homofobicznych i transfobicznych wypowiedzi – w domu, w przestrzeni publicznej, w Internecie.

Mogą się także pojawić określenia „pedał”, „ciota”, „ciepły”, „lesba”, wypowiedziane w trakcie lekcji. Reaguj na te komentarze. Wyraż sprzeciw. Powiedz, że takie słowa to mowa nienawiści i że mogą prowadzić do przemocy, że stwarzają atmosferę zagrożenia i poniżenia. Powtarzaj, że każda osoba ma prawo do godnego i bezpiecznego życia. W odniesieniu do wyzwisk możesz zapytać „Czy dobrze rozumiem, że masz na myśli geja?”. Zwróć też uwagę, że w każdej szkole statystycznie uczą się osoby LGBTQIA i że to musi być bardzo bolesne, chodzić do szkoły i słuchać takich komentarzy.

W omówieniu zwróć też uwagę, że LGBTQIA to ludzie, a nie ideologia, jak można usłyszeć w mediach, i że tych ludzi jest w Polsce około 2 milionów, czyli stanowią ok. 5% wszystkich Polek i Polaków.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. TABELA DEFINICJI ZWIĄZANYCH Z TEMATYKĄ LGBTQIA

Tabelę należy skopiować po jednym egzemplarzu dla grupy i położyć wzdłuż wszystkich ramek tabeli.

Orientacja psychoseksualna	Pociąg fizyczny oraz zdolność do nawiązania głębokich emocjonalnych i seksualnych stosunków z osobami tej samej płci, przeciwnej płci bądź więcej niż z jedną płcią, jak również brak takiego pociągu.
Tożsamość płciowa	Odnosi się do głęboko odczuwanego wewnętrznego poczucia i osobistego doświadczenia płci. Poczucie płci może (ale nie musi) korespondować z płcią przypisaną przy urodzeniu.
Lesbijka	Kobieta, którą fizycznie, seksualnie i emocjonalnie pociągają inne kobiety. Określanie odnosi się do pociągu seksualnego wobec osób tej samej płci, zachowań homoseksualnych i homoseksualnej tożsamości kulturowej.
Gej	Mężczyzna, którego fizycznie, seksualnie i emocjonalnie pociągają inni mężczyźni. Określanie odnosi się do pociągu seksualnego wobec osób tej samej płci, zachowań homoseksualnych i homoseksualnej tożsamości kulturowej.
Osoba biseksualna	Osoba, którą pociągają fizycznie i emocjonalnie osoby więcej niż jednej płci.
Osoba transpłciowa	Osoba, której tożsamość płciowa lub ekspresja płciowa nie zgadza się z typowymi oczekiwaniami dotyczącymi płci, do której została przypisana przy narodzinach. Nie wszystkie osoby transpłciowe utożsamiają się jako kobiety lub mężczyźni. Niektóre utożsamiają się z więcej niż jedną płcią, a inne z żadną. Niektóre osoby transpłciowe decydują się na tranzycję, będącą procesem przeżywania swojego życia w zgodzie ze swoją prawdziwą płcią. Istnieje wiele form tranzycji. Niektóre osoby mogą zacząć używać nowych zaimków osobowych, zmienić swoje imię, wystąpić o prawne uzgodnienie płci i/lub poddać się operacji korekty płci lub terapii hormonalnej. Bycie osobą transpłciową nie ma nic wspólnego z orientacją seksualną danej osoby. Osoba transpłciowa może być np. jednocześnie mężczyzną i gejem – lub kobietą i osobą heteroseksualną.
Osoba interpłciowa	Osoba, której elementy budowy narządów płciowych i proporcje hormonów płciowych nie odpowiadają budowie anatomicznej i charakterystyce hormonalnej kobiety lub mężczyzny.
Osoba aseksualna	Osoba nieodczuwająca pociągu seksualnego lub odczuwająca go w niewielkim stopniu.

Osoba niebinarna	Osoba, która nie wpisuje się w sztuczny, na poziomie społeczno-kulturowym, niezależny od przypisanej przy urodzeniu płci, podział na płeć żeńską i męską.
Osoba queer	Osoba, która nie odnajduje się w tradycyjnych kategoriach płci czy orientacji seksualnej. W praktyce oznacza przekraczanie przez nią istniejących norm seksualności, wyglądu, płci i niejednoznaczne definiowanie się w tych kategoriach.
Osoba cispłciowa	Osoba, której tożsamość płciowa jest zgodna z jej płcią metrykalną/formalną.
Stereotypy	Niesprawiedliwe, uogólnione, fałszywe przekonania na temat jakiejś grupy społecznej, wyróżnionej na podstawie jednej cechy. Mogą dotyczyć np. kobiet, mężczyzn, muzułmanów i muzułmanek, osób starszych, osób młodych.
Tranzycja	<p>To pojęcie dla każdego oznacza trochę coś innego i nie ma stałego zestawu czy listy kroków które się na nią składają. Czasem wyróżnia się kilka rodzajów tranzycji, na które też w zależności od uznania mogą się składać różne elementy. Przykładowy podział na tranzycję:</p> <ul style="list-style-type: none"> ■ Społeczną, np. zmiana tego jak osoby nas odbierają - zaimki, wygląd, czasem zmiana otoczenia lub imienia. ■ Prawną, np. przejście procedury prawnej zmiany metryki, zmiana danych, nadanie nowego PESELu. ■ Medyczną, np. hormony, mastektomia, zabiegi chirurgiczne na narządach płciowych²⁹. <p>Jeśli osoba decyduje się na tranzycję medyczną, mówimy wówczas o zabiegach korekty bądź uzgadniania płci przypisanej przy urodzeniu z płcią odczuwaną przez osobę. Unikajmy w tym kontekście określenia „zmiana płci”, bo dla osoby transpłciowej nie ulega zmianie odczuwana przez nią płeć, a zabiegi jedynie korygują elementy ciała tak, by do odczuwanej płci pasowały.</p>
Upředzenie	Negatywna postawa/nastawienie wobec różnych grup społecznych, wyróżnionych na podstawie jednej cechy. Najczęściej powstają na bazie stereotypów, kiedy dodamy do nich emocje – nienawiść, strach, lęk, wstręt.
Dyskryminacja	Nieuzasadnione, gorsze traktowanie jakiejś osoby lub grupy, wyróżnionej na podstawie jednej cechy. W porównywalnej sytuacji inne osoby są traktowane lepiej. Warunkiem jej wystąpienia jest zaistnienie pomiędzy osobami czy grupami relacji władzy – faktycznej lub symbolicznej.

²⁹ Źródło: Tranzycja.pl, <https://tranzycja.pl/krok-po-kroku/>, (dostęp: 20 stycznia 2022).

ĆWICZENIE 2.

PANACEUM NA „FOBIE” – SOJUSZNICTWO!

CELE

- Zrozumienie pojęć homofobii, transfobii, mowy nienawiści, przestępstw z nienawiści.
- Refleksja nad sytuacją osób LGBTQIA w kontekście przekazów pojawiających się w przestrzeni publicznej.
- Zrozumienie wagi sojusznictwa ze strony osób heteroseksualnych i cisplciowych, w tym ze strony osób publicznych.

CZAS 90 minut (wersja z podziałem na grupy); 45 minut (wersja z pracą w dużej grupie)

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kopie załącznika w zależności od liczebności grupy (jedna kopia na 2 pary/grupy). Koniecznie w kolorze;

- tablica interaktywna lub rzutnik + laptop do wyświetlenia filmów na koniec zajęć.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zapytaj osoby uczestniczące, czy potrafią powiedzieć, czym są homofobia i transfobia. Jeśli potrzebne będzie uzupełnienie czy zebranie odpowiedzi, możesz skorzystać z definicji zamieszczonych w części teoretycznej rozdziału. (5 minut)
2. Powiedz, że przyjrzymy się teraz wypowiedziom polityków oraz grafikom skierowanym przeciwko osobom LGBTQIA w ramach różnych akcji. Uprzedź grupę, iż przekazy te mogą wywoływać różne, czasem skrajne emocje.
3. Praca w parach/grupach. (10 minut)

Rozdaj materiały do analizy (Załącznik 1.). Osoby uczestniczące mogą pracować w parach albo małych grupach, możesz rozdać po jednym przykładzie albo kilka z nich (np. po jednym tekście i jednym zdjęciu na parę/grupę).

Jeżeli masz tylko 45 minut, zrezygnuj z podziału na grupy, pracujcie w dużej grupie, wyświetlaj poszczególne cytaty i grafiki na ekranie i zapraszaj do wypowiedzania się na bieżąco.

4. Poproś, żeby młodzież odpowiedziała na następujące pytania:
  - Skąd wiadomo, że to dotyczy osób LGBTQIA?
  - Jaki przekaz płynie z tych wypowiedzi/grafik?

- Jak myślicie, jak czują się osoby LGBTQIA, słysząc takie słowa, widząc takie grafiki?
5. Wróćcie do dużej grupy i porozmawiajcie na forum. (10 minut)
  6. Zbierz na tablicy hasła – uczucia, myśli – związane z przekazem cytatów/grafik. Odwołuj się do nich prowadząc omówienie.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz wykorzystać następujące pytania:

- Jak się czuliście_czułyście, patrząc na te grafiki i czytając takie słowa?
- Czy odczytanie intencji autorów_auterek było dla Was łatwe?
- Dlaczego o takich wypowiedziach mówi się, że są dehumanizujące, odczłowieczające? Co to znaczy?
- Czy kojarzycie takie moment w historii świata, kiedy podobne wypowiedzi były kierowane do innych grup? Do czego doprowadziły takie wypowiedzi?
- Jak myślicie, czy mówienie takich słów albo zamieszczanie grafik w przestrzeni publicznej mieści się w granicach wolności słowa?
- Czy znacie pojęcie „mowa nienawiści”? Co ono oznacza?
- Czy osoby publiczne, znane, powinny szczególnie uważać z tego typu wypowiedziami? Dlaczego?

- Jak myślicie, czym są przestępstwa z nienawiści?
- A co to jest „sojusznictwo”? Czym się przejawia? Co możemy robić?

Na koniec zaapeluj o sojusznictwo i wspieranie osób LGBTIQ. Pokaż młodzieży te filmy:

LGBT+ja – kampania Fundacji Dajemy Dzieciom Siłę (CZAS: 1:31)

<https://www.youtube.com/watch?v=YG1ORTVew1g>

Tęczowy Piątek – stoję po stronie młodzieży (CZAS: 1:51)

<https://www.youtube.com/watch?v=jPDCS4q1pJQ>

Filmy i zdjęcia z akcji „Ramię w ramię” Kampanii Przeciw Homofobii

W omówieniu grafik i cytatów ważne, żeby wyciągnąć takie sformułowania dotyczące przekazu jak: dehumanizacja, odczłowieczanie, poniżanie, upokorzenie, nienawiść, budzenie wstrętu, obrzydzenia. Porozmawiajcie o tęczęj fladze jako symbolu społeczności LGBTQIA. Możesz dodać, że podczas demonstracji przeciwko osobom LGBTQIA takie flagi są palone, deptane, opluwane.

Powiedz, że przestępstwa z nienawiści są karane wg kodeksu karnego, ale nie ma tam przesłanki orientacji psychoseksualnej i tożsamości płciowej. Czyli w sytuacji ataku ze względu na te cechy (a takie ataki, pobicia, zdarzają się coraz częściej), nie można się posłużyć tymi przepisami, chociaż nienawiść jest wyraźnym podłożem przemocy.

Możesz odwołać się do Konstytucji RP i pokazać, dlaczego osoby publiczne nie powinny tak mówić:

Art. 30. Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych.

UWAGI DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

W trakcie tego ćwiczenia mogą pojawić się trudne emocje, osoby uczestniczące mogą poczuć się przytłoczone tymi cytatami i obrazami, mogą poczuć głęboką niezgodę. Dlatego ważne, żeby mieć uważność na to, co dzieje się z uczennicami i uczniami, żeby dać przestrzeń na wypowiedzenie się, słuchanie i dyskusję. Jednocześnie jednak możesz przypomnieć, że osoby LGBTQIA czują się tak samo, słysząc te wypowiedzi w przestrzeni publicznej i widząc takie banery.

Bardzo ważne jest, żeby zakończyć tę część pozytywnie, to znaczy, żeby zdążyć porozmawiać o sojusznictwie i obejrzeć filmy. Młodzież nie powinna wychodzić z sali przytłoczona, ale z nadzieją, że można coś zmienić, że będąc sojusznikiem_sojuszniczką można przeciwstawić się złu i dehumanizacji.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. CYTATY I ZDJĘCIA/GRAFIKI DO ANALIZY DLA MŁODZIEŻY

Chcą [w UE] przyjmować regulacje takie, jakie są dzisiaj w wielu krajach, chcą nawet prześladować ludzi, którzy mówią rzeczy oczywiste. My się tym martwimy, my to uważamy za niesprawiedliwe, że ktoś jest ciągnany na policję, dlatego że mówi, że z par homoseksualnych nie ma dzieci. Ktoś słyszał, żeby były? No nie (śmiech).

Jarosław Kaczyński, prezes PiS, 21.05.2019

Wielkie ideologiczne spory, emocje, a tymczasem na #PomocZachodnie ptasia rodzina, mama i tata, w naszej kapliczce, realizuje Boży plan. Polska bez LGBT jest najpiękniejsza.

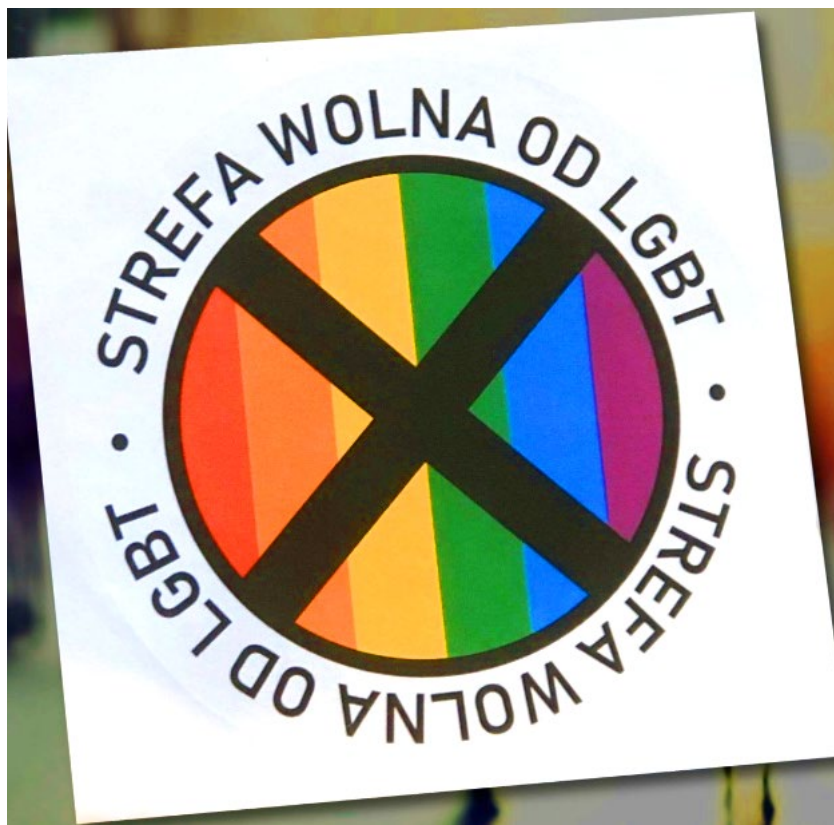
Joachim Brudziński, poseł, na Twitterze, 11.06.2020

LGBT to nie ludzie, to ideologia

Jacek Żalek, poseł, w programie „Fakty po faktach”, 12.06.2020

Brońmy rodziny przed tego rodzaju zepsuciem, deprawacją, absolutnie niemoralnym postępowaniem. Brońmy nas przed ideologią LGBT i skończmy słuchać tych idiotyzmów o jakichś prawach człowieka czy jakiejś równości. Ci ludzie nie są równi ludziom normalnym i skończmy wreszcie z tą dyskusją.

Przemysław Czarnek, ówczesny poseł (później także Minister Edukacji i Nauki), TVP Info, 13.06.2020

Naklejka sprzedawana z „Gazetą Polską”, lipiec 2019.

Logo kampanii Instytutu Ordo Iuris pn. „Chrońmy dzieci”, zachęcającej rodziców do sprawdzania, jakie organizacje współpracują ze szkołami, zgłaszania naruszeń i w efekcie – ochrony przed rzecką deprawacją.

Źródło: www.chronmydzieci.info.

Billboardy, które zawisły w Białymstoku w ramach kampanii „Milcząca Większość”, sierpień 2020 roku (w październiku akcja pojawiła się również w Rzeszowie).

Źródło: <https://www.facebook.com/Milcz%C4%85ca-Wi%C4%99k-szo%C5%9B%C4%87-107650931054950>.

ĆWICZENIE 3.

HETERONORMA – O CO CHODZI?

CELE

- Zrozumienie pojęcia heteronormatywności.
- Przeanalizowanie przekazów kulturowo-społecznych dot. heteronormatywności.
- Refleksja nad różnymi obszarami życia pod kątem jawnych i ukrytych norm dot. orientacji psychoseksualnych.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kopie karty pracy – „Testu na heteronormatywność” dla każdej osoby uczestniczącej (przecięte na pół, dwie wersje testu muszą być rozdzielone, BEZ TYTUŁU!).

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz, że dzisiaj będziecie mówić o naszej kulturze, ale najpierw zrobicie sobie pewien test.
2. Rozdaj osobom uczestniczącym pierwszą wersję testu i poproś o wypełnienie.
3. Poproś osoby uczestniczące, żeby podały ci, ile miały odpowiedzi „TAK”, zapisuj to na tablicy, np. w kolumnie.
4. Rozdaj drugą wersję testu i poproś o wypełnienie.
5. Poproś osoby uczestniczące, żeby podały ci, ile miały odpowiedzi „TAK”, zapisuj to na tablicy, np. w kolumnie.
6. Porównajcie liczbę odpowiedzi „TAK” w obu przypadkach i przejdź do omówienia ćwiczenia.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zacznij od pytań związanych z własnym doświadczeniem ćwiczenia (emocje, przeżycia, rozczarowania, zadowolenie z rezultatów itp.); potem kilka pytań na temat tego, co się wydarzyło podczas ćwiczenia; pytania dotyczące tego, czego osoby uczestniczące się nauczyły i, jeśli to możliwe, jak chcą wprowadzić w życie te naukę; na koniec pytania dot. odniesienia doświadczenia ćwiczenia do szerszej sytuacji społecznej i politycznej oraz do praw człowieka.

- Czym różnią się dwie wersje testu?

- Czy widzicie jakieś różnice w liczbie odpowiedzi „TAK” i „NIE” w obu wersjach testu? Z czego wynikają te różnice?
- Co was zaskoczyło, zdziwiło w tych pytaniach?
- Czy spotkaliście się z pojęciem „heteronormatywność”? Co ono oznacza?
- Dlaczego taka heteronorma jest krzywdząca i dyskryminująca?
- Jakie jeszcze przykłady przychodzą wam do głowy? Czy kojarzycie z życia szkolnego przykłady, kiedy pojawia się założenie, że wszystkie dziewczyny interesują się chłopcami, a chłopcy dziewczynami? Może szkolne dyskoteki? Studniówka?

- Jak można przeciwdziałać heteronormatywności?

Definicja heteronormatywności znajduje się we wcześniej części niniejszego rozdziału.

Najważniejsze co powinno wyniknąć z zajęć, to, że heteronormatywność jest przezroczysta i że dotyka nas dopiero w momencie, kiedy się w niej nie mieścimy.

Może się zdarzyć, że w przypadku drugiej wersji testu pojawią się komentarze, śmiechy. Jeśli tak się wydarzy, można się do tego odnieść w komentarzu.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. TEST NA HETERONORMATYWNOŚĆ

WERSJA 1.

Odpowiedz na poniższe pytania: TAK lub NIE

1. Czy znasz jakiś serial, w którym występowała para dziewczyna -chłopak albo kobieta-mężczyzna?
2. Czy widziałaś_widziałeś reklamę, w której występuje mama, tata i dziecko/dzieci?
3. Czy potrafisz podać tytuł polskiego filmu, w którym pojawia się jakaś zakochana para kobieco-męska?
4. Czy widziałaś_widziałeś ostatnio parę – dziewczynę i chłopaka – którzy szli za rękę albo się całowali?
5. Czy kiedykolwiek słyszałaś_słyszałeś taki lub podobny komentarz: „Ooo, taki przystojny kawaler, pewnie podoba się dziewczynom” albo „Ale ładna dziewczynka, będzie jeszcze łamać serca chłopaków”?
6. Czy widziałaś_widziałeś kiedyś w wiadomościach informacje o ślubie słynnej pary kobieco-męskiej? Pomyśl o konkretnym przykładzie.
7. Czy ktoś kiedyś zapytał: dziewczynę – „Czy masz już chłopaka?”, chłopaka – „Czy masz już dziewczynę?”

WERSJA 2.

Odpowiedz na poniższe pytania: TAK lub NIE

1. Czy znasz jakiś serial, w którym występowała para chłopaków albo dziewcząt? Kobiet albo mężczyzn?
2. Czy widziałaś_widziałeś reklamę, w której występują dwie mamy i dziecko albo dwóch ojców i dziecko?
3. Czy potrafisz podać tytuł polskiego filmu, w którym pojawia się jakaś zakochana para – dwie kobiety albo dwóch mężczyzn?
4. Czy widziałaś_widziałeś ostatnio parę – dwie dziewczyny albo dwóch chłopaków – którzy szli za rękę albo się całowali?
5. Czy kiedykolwiek słyszałaś_słyszałeś taki lub podobny komentarz: „Ooo, taki przystojny kawaler, pewnie podoba się chłopakom” albo „Ale ładna dziewczynka, będzie jeszcze łamać serca dziewcząt”?
6. Czy widziałaś_widziałeś kiedyś w wiadomościach informacje o ślubie słynnej pary kobieco-kobiecej albo męsko-męskiej? Pomyśl o konkretnym przykładzie.
7. Czy ktoś kiedyś zapytał: dziewczynę – „Czy masz już dziewczynę?”, chłopaka – „Czy masz już chłopaka?”

AMNESTY
INTERNATIONAL

ROZDZIAŁ 5
**PRAWA
SEKSUALNE
I REPRODUKCYJNE**

DARIUSZ GRZEMNY

Ludzka seksualność jest istotnym elementem życia każdej jednostki – odnosi się do seksualnego zainteresowania ludzi (lub braku zainteresowania) i przyciągania do innych (lub jego braku); jest to zdolność do posiadania uczuć i doświadczeń erotycznych lub seksualnych (lub ich braku).

Ludzka seksualność jest także regulowana przez normy społeczne. Poglądy społeczeństw na seksualność zmieniały się na przestrzeni dziejów i ciągle ewoluują. Każde społeczeństwo ma inne normy dotyczące np. seksu przedmałżeńskiego, antykoncepcji, wieku zgody, homoseksualności, masturbacji i innych zachowań seksualnych. Jednostki są socjalizowane do tych norm od najmłodszych lat przez rodzinę, system edukacji, rówieśników_rówieśniczki, media i religię.

Bardzo podobnie jest z ludzką reprodukcją – tu także mamy do czynienia z wieloma niepisanymi normami i oczekiwaniami społecznymi: w jakim wieku najlepiej mieć dzieci, ile tych dzieci urodzić, jak najlepiej urodzić dziecko (metodą naturalną czy przez cesarskie cięcie) czy w ogóle je mieć.

Ludzka seksualność i reprodukcja uważane są przez wielu ludzi za temat tabu lub kwestie bardzo prywatne. Niestety, nie ma chyba innych sfer życia człowieka, w które tak bardzo ingeruje państwo. Kontrolowanie seksualności jest kontrolowaniem człowieka. Zagadnienia związane z ludzką seksualnością i reprodukcją należą bardzo mocno do sfery publicznej i wywołują wiele dyskusji i kontrowersji. Można tu na przykład wymienić następujące kwestie: czy aborcja powinna być legalna czy nie, czy osoby nieheteroseksualne

pozostające w związkach powinny mieć prawo do adopcji dzieci, czy metoda in vitro powinna być dostępna dla wszystkich bezpłatnie, czy parom w związkach nieformalnych powinny przysługiwać te same prawa co parom, które zawarły związek małżeński, czy wiek zgody powinien być taki sam dla par heteroseksualnych i homoseksualnych. To tylko niektóre z zagadnień, które w wielu państwach stały się tematami debaty publicznej. Argumenty padające w tej dyskusji czasami są projekcją własnych poglądów i doświadczeń seksualnych oraz związanych z reprodukcją lub odwołują się do „tego, co naturalne”. Ludzka seksualność i reprodukcja to kwestie bardzo złożone i sprowadzanie ich tylko do natury doprowadza w konsekwencji do wykluczenia jednostek, dyskryminacji czy przemocy. Powoduje, iż ludzie nie czują się dobrze z tym, kim naprawdę są, spada ich samoocena, mają myśli czy próby samobójcze. Ludzie po prostu cierpią.

O ludzkiej seksualności i reprodukcji można rozmawiać na wiele sposobów. Jednym z nich jest spojrzenie na te zagadnienia z punktu widzenia praw człowieka.

CZYM SĄ PRAWA SEKSUALNE I REPRODUKCYJNE?

Prawa seksualne i reprodukcyjne to prawa człowieka, które odnoszą się do sfery ludzkiej seksualności i reprodukcji. W *Powszechnej deklaracji praw człowieka* można znaleźć wiele takich praw. Wymieniamy je poniżej wraz z kwestiami, których mogą dotyczyć:

- Prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa (Art. 3.): np. penalizacja aborcji, karanie za poronienie lub urodzenie martwego płodu, przemoc seksualna, zmuszanie do zajścia w ciążę, przymusowa sterylizacja, okaleczanie narządów płciowych, handel ludźmi, zmuszanie do zawarcia związku małżeńskiego, brak dostępu do bezpiecznej aborcji, zmuszanie do aborcji, zabójstwa honorowe, kobietobójstwo.
- Zakaz niewolnictwa (Art. 4.): np. przemoc seksualna, handel ludźmi, w tym w celach seksualnych.
- Wolność od tortur (Art. 5.): przemoc seksualna, handel ludźmi, zmuszanie do praktyk seksualnych, zmuszanie do aborcji.
- Wolność od dyskryminacji (Art. 7.): np. brak równości małżeńskiej, ograniczone prawa osób pozostających w związkach nieformalnych, ograniczony dostęp do usług dotyczących zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, nierówności związane z płcią, nierówny dostęp do usług dla osób hetero- i nieheteroseksualnych.
- Prawo do sądu (Art. 8.): np. przemoc seksualna.
- Prawo do prywatności (Art. 12.): np. zagrożenia dot. poufności danych dot. życia seksualnego i zdrowia reprodukcyjnego.
- Prawo do zawarcia małżeństwa i założenia rodziny (Art. 16.): brak równości małżeńskiej, zmuszanie do zawarcia związku małżeńskiego, zmuszanie do zajścia w ciążę.
- Wolność słowa (Art. 19.): np. karanie za wypowiedzi, które dotyczą praw seksualnych i reprodukcyjnych a są niewygodne dla władzy, ograniczony dostęp do informacji na temat praw seksualnych i reprodukcyjnych.

- Wolność zgromadzeń i stowarzyszania się (Art. 20.): np. ograniczenia i zakaz protestów dotyczących obrony praw seksualnych i reprodukcyjnych.
- Prawo do jednakowej ochrony wszystkich dzieci, zarówno tych, które pochodzą ze związków małżeńskich, jak i tych które urodziły się poza takimi związkami (Art. 25.).
- Prawo do edukacji (Art. 26.): np. brak dostępu lub ograniczony dostęp do edukacji seksualnej.

To oczywiście tylko niektóre z praw człowieka, które należy uznać za prawa seksualne i reprodukcyjne.

Prawa seksualne i reprodukcyjne bezpośrednio odnoszą się do pojęcia zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego, które można zdefiniować jako „stan fizycznego, emocjonalnego, umysłowego i społecznego dobrostanu w odniesieniu do wszystkich aspektów seksualności i reprodukcji, a nie tylko brak choroby, dysfunkcji lub niedomagania”³⁰. Zatem osiągnięcie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego zależy od realizacji praw seksualnych i reprodukcyjnych. Autorzy i autorki raportu Komisji Guttmachera-Lanceta, przywoływane wielokrotnie w dokumentach Unii Europejskiej³¹, wskazują na następujące prawa seksualne i reprodukcyjne:

30 *Accelerate Progress: Sexual and Reproductive Health and Rights for All*, Guttmacher-Lancet Commission, p. 4: https://www.guttmacher.org/sites/default/files/page_files/accelerate-progress-executive-summary.pdf (dostęp: 5 listopada 2021).

31 Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 24 czerwca 2021 r. w sprawie sytuacji w zakresie zdrowia seksualnego i reprodukcyjnego oraz praw w tej dziedzinie w UE w kontekście zdrowia kobiet (2020/2215(INI)): https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0314_PL.html#ref_1_13 (dostęp: 5 listopada 2021).

- prawo do poszanowania integralności cielesnej, prywatności i poszanowanie autonomii osobistej;
- prawo do swobodnego określania swojej seksualności, w tym orientacji seksualnej, tożsamości płciowej i ekspresji seksualnej;
- prawo do decydowania, czy i kiedy każda jednostka chce być aktywna seksualnie;
- prawo do wyboru swoich partnerów/partnerek seksualnych;
- prawo do bezpiecznych i przyjemnych doświadczeń seksualnych;
- prawo do decydowania, czy, kiedy i kogo poślubić;
- prawo do decydowania, czy, kiedy i jakimi środkami mieć dziecko lub dzieci i ile ich mieć;
- prawo do dostępu przez całe życie do informacji, zasobów, usług i wsparcia niezbędnych do osiągnięcia wszystkich powyższych celów bez dyskryminacji, przymusu, wyzysku i przemocy (w tym: dostęp do edukacji seksualnej, poradnictwa i usług w zakresie szeregu nowoczesnych środków antykoncepcyjnych, opieki przedporodowej, porodowej i poporodowej, usługi w zakresie bezpiecznej aborcji i leczenia powikłań po niebezpiecznej aborcji, usług związanych z zapobieganiem i leczeniem chorób przenoszonych drogą płciową, innych usług zdrowotnych oraz tych związanych z zapobieganiem, wykrywaniem i pomocą w przypadkach przemocy na tle seksualnym i ze względu na płeć oraz dostęp do informacji, doradztwa i usług w zakresie subpłodności – jakkolwiek forma obniżonej płodności z przedłużającym się czasem braku poczęcia – i niepłodności).

WYZWANIA ZWIĄZANE Z REALIZACJĄ PRAW SEKSUALNYCH I REPRODUKCYJNYCH

Realizacja praw człowieka dotyczących ludzkiej seksualności i reprodukcji łączy się z wieloma wyzwaniami. Wynika to między innymi z następujących czynników:

- Seksualność jest w wielu społeczeństwach i społecznościach tematem tabu.
- Istnieje wiele szkodliwych stereotypów i uprzedzeń związanych ze sferą ludzkiej seksualności, szczególnie dotyczących ról społecznych kobiet i mężczyzn oraz osób LGBTQIA.
- Nierówności płciowe są rzeczywistością w wielu społeczeństwach, a patriarchy ma się dobrze.
- Dyskurs polityczny przesiąknięty jest wypowiedziami sprzecznymi ze standardami praw człowieka, kwestionujących równouprawnienie płci lub podważającymi zobowiązania w zakresie zdrowia i praw seksualnych i reprodukcyjnych, a zagadnienia dotyczące praw seksualnych i politycznych stają się często orężem walki politycznej.
- Standardy prawne niedostatecznie chronią osoby LGBTQIA lub osoby doświadczające przemocy ze względu na płeć.

Poniżej omawiamy tylko niektóre wyzwania związane z realizacją praw seksualnych i reprodukcyjnych:

BRAK NALEŻYTEJ OCHRONY OSÓB DOZNAJĄCYCH PRZEMOCY ZE WZGLĘDU NA PŁEĆ

Przemoc ze względu na płeć odnosi się do każdego rodzaju krzywdy wyrządzonej osobie lub grupie osób z powodu ich faktycznej lub domniemanej płci, płci kulturowo-społecznej (gender), orientacji seksualnej i/lub tożsamości płciowej. Może przyjmować różne formy: przemocy fizycznej, psychologicznej, społeczno-ekonomicznej, seksualnej czy werbalnej. Nie jest to zatem tylko przemoc doświadczana przez kobiety czy mężczyzn (z powodu ich płci), ale także przez osoby, które nie identyfikują się z żadną z płci biologicznych lub identyfikują się z inną płcią. Dotyczy ona także osób LGBTQIA. Wyzwania, z którymi tutaj mamy do czynienia, to między innymi:

- Prawo (w tym w Polsce) uznaje, że do gwałtu dochodzi wtedy, gdy występuje przemoc, a sprawiedliwości może szukać tylko osoba, która wyraziła w tej sytuacji głośny i wyraźny sprzeciw. Ta definicja wyklucza m.in. gwałty w sytuacjach, w których brak zgody nie został wyrażony ze względu na strach, czy „obowiązek” w formalnych związkach, w których pytanie o zgodę może wydawać się niepotrzebne.
- Kobiety, które doświadczają przemocy domowej, muszą często mieszkać razem ze sprawcą przemocy aż do zakończenia postępowania dowodowego lub do prawomocnego orzeczenia sądu.
- Przemoc wobec osób LGBTQIA nie jest klasyfikowana jako przestępstwo z nienawiści³².

³² Polskie prawo wyraźnie ustanawia obowiązek ścigania i sądenia przestępstw z nienawiści motywowanych przynależnością rasową, etniczną, narodową, polityczną, wyznaniem oraz bezwy-

- Brak jakichkolwiek zapisów prawnych dotyczących przemocy ekonomicznej oraz chroniących osoby przed molestowaniem seksualnym³³.
- W wielu krajach i społecznościach istnieje społeczne przyzwolenie i brak reakcji państwa na szkodliwe praktyki kulturowe takie jak zmuszanie dzieci do zawierania związków małżeńskich czy obrzezanie kobiet.

Statystyki dotyczące przemocy ze względu na płeć praktycznie wszędzie na świecie jasno wskazują, iż najczęściej doświadczają jej kobiety oraz osoby LGBTQIA. Należy jednak pamiętać, że niedoszacowane dane są ogromnym wyzwaniem w przypadku przemocy ze względu na płeć. Wiele przypadków nie jest zgłaszanych z obawy przed utratą zabezpieczenia finansowego, z powodu ostracyzmu społecznego, ze strachu, z powodu ochrony dzieci w związku czy z powodu prawa, które niedostatecznie chroni osoby doświadczające tej formy przemocy.

W 2011 roku Rada Europy przyjęła *Konwencję o zapobieganiu i zwalczaniu przemocy wobec kobiet i przemocy domowej*³⁴, tzw. Konwencję Stambulską, która weszła w życie w 2014 roku. Kon-

---

znaniowością. Przepisy karne nie ustanawiają jednak zasady, zgodnie z którą podstawą ścigania przestępstw z nienawiści byłby wiek, niepełnosprawności, płeć, tożsamość płciowa, orientacja seksualna oraz status ekonomiczny lub społeczny osoby pokrzywdzonej; źródło: *Dotknięcie przez nienawiść, zapomniani przez prawo. Brak spójnego systemu zwalczania przestępstw nienawiści w Polsce*, Amnesty International, Londyn 2015.

³³ Paula Tavares Quentin Wodon, *Ending Violence Against Women And Girls - Global And Regional Trends In Women's Legal Protection Against Domestic Violence And Sexual Harassment*, The World Bank, 2018: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/679221517425064052-0050022018/original/EndingViolenceAgainstWomenandGirlsGBVLawsFeb2018.pdf> (dostęp: 5 listopada 2021).

³⁴ <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150000961> (dostęp: 7 listopada 2021).

wencja uznaje przemoc wobec kobiet za naruszenie praw człowieka i formę dyskryminacji. Oznacza to, że państwa będą ponosić odpowiedzialność, jeśli odpowiednio nie zareagują na taką przemoc. Konwencja wzywa także państwa, aby realizowały działania i programy, które mają na celu likwidowanie wszelkich stereotypów i praktyk, które usprawiedliwiają akty przemocy czynnikami kulturowymi, zwyczajami czy religią. Zapis ten nie spodobał się kilku krajom, które albo wycofały się z Konwencji, albo głośno o tym mówią, nazywając Konwencję atakiem na tradycję narodową lub religię. Oczywiście zapisy takie żadnym atakiem nie są, a tylko zwracają uwagę na to, że przemoc nie może być usprawiedliwiona w jakikolwiek sposób.

30 marca 2010 roku Komitet Ministrów Rady Europy przyjął zalecenie CM/Rec (2010)5³⁵ w sprawie środków zwalczania dyskryminacji ze względu na orientację seksualną lub tożsamość płciową. Zalecenie to określa zasady wynikające z istniejących instrumentów europejskich i międzynarodowych ze szczególnym uwzględnieniem *Europejskiej konwencji praw człowieka* oraz orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. W zaleceniu wskazano konkretne środki, które powinny być przyjęte i skutecznie wspierane przez państwa członkowskie w celu zwalczania dyskryminacji, zapewnienia szacunku dla osób LGBT, promowania tolerancji wobec nich oraz zapewnienia osobom doświadczającym przemocy dostępu do środków prawnych.

35 https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805cf40a (dostęp: 7 listopada 2021).

BRAK LUB OGRANICZONY DOSTĘP DO LEGALNEJ I BEZPIECZNEJ ABORCJI

Dostęp do aborcji jest jednym z najgorętszych tematów na świecie, a debata na jej temat jest utrudniona przez błędne informacje na temat prawdziwych konsekwencji ograniczania dostępu do tej podstawowej usługi zdrowotnej. Co trzeba wiedzieć o aborcji³⁶

- Ludzie dokonują aborcji cały czas, niezależnie od tego, co stanowi prawo: Badania przeprowadzone przez Instytut Guttmachera z 2017 roku jednoznacznie wskazują, że wskaźnik aborcji w krajach, które ograniczają lub zakazują aborcji, jest praktycznie taki sam jak w krajach, które powszechnie zezwalają na aborcję³⁷. Co więcej, ostatnie badania wykonane przez ten sam instytut pokazują, że w krajach, które ograniczają aborcję, odsetek niezamierzonych ciąż kończących się aborcją wzrósł w ciągu ostatnich 30 lat z 36% w latach 1990-1994 do 50% w latach 2015-2019³⁸.
- Kryminalizacja aborcji nie powstrzymuje aborcji, czyni ją jedynie mniej bezpieczną: Zakaz aborcji nie oznacza, że osoby przestaną jej potrzebować. W takich sytuacjach osoby te mogą szukać dostępu do niebezpiecznej aborcji, która może doprowadzić do utraty zdrowia i życia. Niebezpieczna aborcja jest definiowana przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) jako „procedura przerwania niezamierzonej ciąży przeprowadzona przez osoby nieposiadające odpowiednich umiejętności lub w środowisku, które nie spełnia minimalnych standardów

36 Opracowano na podstawie: *Key facts on abortion*, Amnesty International: <https://www.amnesty.org/en/what-we-do/sexual-and-reproductive-rights/abortion-facts/> (dostęp: 7 listopada 2021).

37 *Abortion Worldwide 2017: Uneven Progress and Unequal Access*, Guttmacher Institute 2017: <https://www.guttmacher.org/report/abortion-worldwide-2017> (dostęp: 7 listopada 2021).

38 *Unintended Pregnancy and Abortion Worldwide*, Guttmacher Institute, 2020: <https://www.guttmacher.org/fact-sheet/induced-abortion-worldwide> (dostęp: 7 listopada 2021).

medycznych, lub w obu przypadkach”³⁹. W krajach, które mają bardzo restrykcyjne prawo dotyczące aborcji niektóre osoby mogą zdecydować się na wyjazd do innego państwa w celu dokonania bezpiecznej aborcji. Jednakże wiele osób nie może sobie na to pozwolić z powodu niskich dochodów czy z innych powodów natury prawnej.

- Prawie każdej śmierci i obrażeniom spowodowanym niebezpieczną aborcją można zapobiec: WHO zauważyła, że jednym z pierwszych kroków w kierunku uniknięcia śmierci i obrażeń matek jest zapewnienie przez państwa dostępu do edukacji seksualnej, możliwości stosowania skutecznej antykoncepcji, bezpiecznej i legalnej aborcji oraz terminowej opieki w przypadku powikłań. Dowody wskazują, że odsetek aborcji jest wyższy w krajach, w których dostęp do antykoncepcji jest ograniczony⁴⁰. Wskaźniki aborcji są niższe tam, gdzie ludzie, w tym nastolatki, mają informacje o nowoczesnych metodach antykoncepcji i mają do nich dostęp, gdzie dostępna jest kompleksowa edukacja seksualna i gdzie istnieje dostęp do bezpiecznej i legalnej aborcji.
- Wiele krajów zaczyna zmieniać swoje prawo, aby umożliwić większy dostęp do aborcji: W ciągu ostatnich 25 lat ponad 50 krajów zmieniło swoje prawo, aby umożliwić większy dostęp do aborcji, uznając niekiedy kluczową rolę, jaką w ochronie życia i zdrowia kobiet odgrywa dostęp do bezpiecznej aborcji⁴¹.

39 https://www.who.int/reproductivehealth/topics/unsafe_abortion/hrpwork/en/ (dostęp: 7 listopada 2021).

40 https://www.who.int/reproductivehealth/publications/unsafe_abortion/9789241501118/en/ (dostęp: 7 listopada 2021).

41 <https://maps.reproductiverights.org/worldabortionlaws> (dostęp: 7 listopada 2021).

- Kryminalizacja lub ograniczanie aborcji uniemożliwia lekarzom_lekarkom zapewnienie podstawowej opieki: Restrykcyjne prawo zakazujące aborcji ma negatywny wpływ na lekarzy, którzy muszą często podejmować decyzje ważne dla zdrowia i życia. W obawie przed restrykcjami albo karami decydują się oni czekać do momentu naturalnego obumarcia płodu, co może doprowadzić do zakażenia organizmu osoby w ciąży i w konsekwencji do śmierci.
- Uznanie aborcji za przestępstwo jest formą dyskryminacji, która jeszcze bardziej pogłębia stygmatyzację: Odmowa dostępu do usług zdrowotnych, w tym związanych ze zdrowiem seksualnym i reprodukcyjnym, stanowi formę dyskryminacji. Samo przekonanie, że aborcja jest niezgodna z prawem lub niemoralna, prowadzi do stygmatyzacji kobiet i dziewcząt m.in. przez personel medyczny, członków rodziny i wymiar sprawiedliwości. W konsekwencji kobiety i dziewczęta, pragnące dokonać aborcji, narażają się na dyskryminację i prześladowanie. Niektóre kobiety mogą być maltretowane i zawstydzane przez pracowników służby zdrowia czy własną rodzinę, gdy szukają usług aborcyjnych lub opieki poaborcyjnej.
- Dostęp do aborcji to nie tylko sprawa kobiet: Bezpieczna aborcja to także sprawa mężczyzn, partnerów kobiet, które z jakichś względów muszą dokonać aborcji. Jak wcześniej wspomniano, restrykcyjne prawo dotyczące aborcji może doprowadzić do sytuacji, w której partnerce życiowej odmówi się aborcji, co w konsekwencji może doprowadzić do jej śmierci, gdy ciąża zagraża zdrowiu i życiu kobiety. Mężczyzna traci w ten sposób partnerkę życiową. Aborcji mogą też potrzebować osoby interseksualne, transseksualni mężczyźni i chłopcy oraz osoby o innych tożsamościach płciowych, które mają zdolność do zajścia w ciążę.

Osobom tym często odmawia się dostępu do podstawowych usług zdrowotnych. obrońcy praw seksualnych i reprodukcyjnych oraz działacze na rzecz praw osób LGBTQIA prowadzą kampanię na rzecz podnoszenia świadomości w tym zakresie oraz zapewnienia dostępu do bezpiecznej aborcji dla wszystkich, którzy jej potrzebują, bez dyskryminacji na jakimkolwiek tle⁴².

- Dostęp do bezpiecznej aborcji jest kwestią praw człowieka. Zgodnie z międzynarodowym prawem praw człowieka każdy ma prawo do życia, prawo do zdrowia oraz prawo do wolności od przemocy, dyskryminacji i tortur lub okrutnego, niehumanitarnego i poniżającego traktowania.

Prawa człowieka jasno określają, że decyzje dotyczące ciała należą tylko do ciebie. Zmuszanie kogoś do donoszenia niechcianej ciąży lub zmuszanie go do szukania niebezpiecznej aborcji jest naruszeniem jego praw człowieka, w tym prawa do prywatności i autonomii cielesnej.

PRZEMOC, GROŹBY, MOWA NIENAWIŚCI I KAMPANIE OSZCZERSTW WOBEC OSÓB I ORGANIZACJI BRONIĄCYCH PRAW KOBIET ORAZ OSÓB LGBTQIA

Dyskurs publiczny dotyczący seksualności człowieka jest pełen błędnych informacji, które próbują w upraszczający sposób tłumaczyć bardzo skomplikowane rzeczy. Przykładem może być tzw. ideologia gender lub ideologia LGBT. Pojęcia te, które w rzeczywistości

nie istnieją i nie mają żadnego znaczenia, puszczane w świat i oznaczone jako powody wszelkiego zła na świecie, zaczęły żyć własnym życiem. Nie ma ideologii gender – jest gender (czyli płeć kulturowo-społeczna). Nie ma ideologii LGBT – są osoby LGBTQIA. Płeć ma wiele obliczy. Jest płeć biologiczna, związana z cechami płciowymi, takimi jak narządy płciowe, chromosomy czy hormony. Jest też płeć społeczno-kulturowa, która mówi o tym, że osobom, często zgodnie z ich płcią biologiczną, narzucane są pewne role społeczne lub stawiane oczekiwania, np. kobiety w pewnym wieku muszą rodzić dzieci, kobietom nie wypada palić w towarzystwie, mężczyzna powinien być głową rodziny i ją utrzymać, kobieta powinna zająć się bardziej wychowaniem dzieci, a nie karierą. Te oczekiwania i normy są czasem bardzo restrykcyjne i opresyjne w stosunku do osób, które nie utożsamiają się ze swoją płcią biologiczną (lub z żadną płcią) albo po prostu mają inny pomysł na życie. Osoby, które nie spełniają oczekiwań społecznych lub gdy ich zachowanie jest niezgodne z normami społecznymi, często doświadczają dyskryminacji, odrzucenia czy przemocy ze strony rodziny, znajomych czy państwa. Są wyśmiewane i obrażane. Organizacje, które pracują na rzecz praw osób LGBTQIA oraz organizacje kobiece doświadczają reperkusji ze strony władzy: zabiera się fundusze na ich działalność, ogranicza się zakres ich działalności, atakuje się je w mediach. Kampania nienawiści i oszczerstw prowadzona w mediach doprowadza czasami do aktów przemocy takich, jak: podpalenie siedziby organizacji czy przemoc fizyczna wobec członków_członkiń.

42 <https://helloflo.com/trans-and-non-binary-folks-must-be-part-of-conversations-about-abortion/> (dostęp: 7 listopada 2021).

NIEDOSTĘPNA EDUKACJA SEKSUALNA W PROGRAMACH NAUKI SZKOLNEJ LUB EDUKACJA SEKSUALNA, KTÓRA SKUPIA SIĘ TYLKO NA BIOLOGICZNYM ASPEKTCIE SEKSUALNOŚCI CZŁOWIEKA I NIE SPEŁNIA MIĘDZYNARODOWYCH WYMÓGÓW W ZAKRESIE PRAW CZŁOWIEKA ORAZ STANDARDÓW ŚWIATOWEJ ORGANIZACJI ZDROWIA DOTYCZĄCYCH KOMPLEKSOWEJ EDUKACJI SEKSUALNEJ

Edukacja seksualna, a właściwie jej brak, to kolejne wyzwanie związane z realizacją praw seksualnych i reprodukcyjnych. Seksualność człowieka to skomplikowana sprawa. Twierdzenie, że najlepszym środowiskiem do prowadzenia edukacji seksualnej jest rodzina, jak twierdzi wiele rządów na świecie, jest błędne, a nawet niebezpieczne. Brak rzetelnej wiedzy rodziców, wstyd przed mówieniem o seksualności oraz edukowanie innych na podstawie własnych doświadczeń seksualnych i związanych z reprodukcją nie jest dobrym pomysłem, a wręcz szkodliwym. Każda osoba jest inna i inaczej przeżywa i wyraża swoją seksualność, ma inne potrzeby oraz możliwości.

Międzynarodowa Federacja Planowanego Rodzicielstwa (IPPF) definiuje oparte na prawach podejście do kompleksowej edukacji seksualnej jako coś, co „stara się wyposażyć młodych ludzi w wiedzę, umiejętności, postawy i wartości, których potrzebują, aby określić i cieszyć się swoją seksualnością – fizycznie i emocjonalnie, indywidualnie i w związkach. Postrzega seksualność holistycznie i w kontekście rozwoju emocjonalnego i społecznego. Uznaje, że sama informacja nie wystarczy. Młodzi ludzie muszą mieć możliwość nabycia istotnych umiejętności życiowych oraz rozwinięcia pozytywnych postaw i wartości”⁴³.

43 *IPPF Framework for Comprehensive Sexuality Education (CSE)*, International Planned Parenthood Federation, London 2010, s. 6.

Według Światowej Organizacji Zdrowia holistyczna edukacja seksualna powinna opierać się na następujących zasadach⁴⁴:

1. Edukacja seksualna powinna być dostosowana do wieku, stopnia rozwoju młodych osób i zdolności rozumienia, a także do kultury, z jakiej się wywodzą, uwzględniając społeczno-kulturową tożsamość płci. Powinna też odnosić się do rzeczywistej sytuacji, w jakiej żyją młodzi ludzie.
2. Edukacja seksualna oparta jest na prawach człowieka (seksualnych i reprodukcyjnych).
3. Edukacja seksualna oparta jest na koncepcji holistycznie rozumianego dobrostanu, w tym zdrowia.
4. Edukacja seksualna jest trwale oparta na równości płci, samostanowieniu i akceptacji różnorodności.
5. Edukacja seksualna rozpoczyna się w momencie narodzin.

44 *Standardy edukacji seksualnej w Europie. Podstawowe zalecenia dla decydentów oraz specjalistów zajmujących się edukacją i zdrowiem*, Biuro Regionalne WHO dla Europy i BZgA, https://spunk.pl/wp-content/uploads/2013/03/WHO_BZgA_Standardy_edukacji_seksualnej.pdf (dostęp: 5 listopada 2021).

6. Edukację seksualną należy rozumieć jako wkład w kierunku sprawiedliwego i samostanowiącego społeczeństwa, zarówno w odniesieniu do jednostek, jak i wspólnoty.
7. Edukacja seksualna oparta jest na aktualnych sprawdzonych informacjach naukowych.

Prawa seksualne i reprodukcyjne to prawa człowieka. Powinny zatem być chronione, promowane i realizowane przez każde państwo tak jak wszystkie prawa człowieka.

AMNESTY
INTERNATIONAL

ĆWICZENIA

ĆWICZENIE 1.

CO NAS DZIELI, CO NAS ŁĄCZY

CELE

- Zrozumienie źródeł naszych przekonań, postaw i poglądów w odniesieniu do praw seksualnych i reprodukcyjnych.
- Kształtowanie postaw otwartości i szacunku do innych ludzi.
- Ćwiczenie umiejętności argumentowania swojego zdania.

CZAS 60 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- *Karta z pytaniami* – po jednym egzemplarzu na parę (Załącznik 1.);
- długopisy/ołówki;

- dużo miejsca, aby osoby uczestniczące mogły pracować swobodnie, bez obawy, że inne osoby je usłyszą;
- czerwone kartki dla każdej osoby.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Powiedz osobom uczestniczącym, że podczas ćwiczenia będą pracować w parach. Ich zadanie będzie polegało na odpowiedzi na pytania, które dostaną na kartce (Załącznik 1.). Najpierw pierwsza osoba zadaje pierwsze pytanie drugiej osobie, a po uzyskaniu odpowiedzi osoba odpowiadająca zadaje to samo pytanie drugiej osobie. Każda z osób w parze powinna odpowiedzieć na wszystkie pytania. Podczas rozmowy obowiązują następujące zasady:
  - Gdy osoba odpowiada na pytanie, nie przerywamy jej wypowiedzi i staramy się aktywnie słuchać.
  - Po zakończeniu wypowiedzi można zapytać drugą osobę o szczegóły. Osoba ta ma prawo odmówić odpowiedzi na pytania uszczegóławiające.
  - Nie oceniamy i nie komentujemy wypowiedzi drugiej osoby.
  - Mówimy tylko tyle, ile sami_same chcemy powiedzieć.
  - To, co powiemy i co usłyszymy zostaje tylko pomiędzy nami. Nie przekazujemy uzyskanych informacji i ich nie komentujemy po zakończeniu ćwiczenia.

Powiedz grupie, iż niektóre pytania mogą być bardzo osobiste. Jeśli poczują, że tak jest i nie chcą odpowiadać na dane pytanie, powinny pokazać czerwoną kartkę.

2. Poproś osoby uczestniczące o utworzenie par. Rozdaj osobom karty z pytaniami (Załącznik 1.) oraz czerwone kartki. Zadbaj o to, aby pary siedziały od siebie w dużej odległości, aby inne pary nie były w stanie usłyszeć ich konwersacji. Daj osobom uczestniczącym ok. 20 minut na tę część ćwiczenia.
3. Po pierwszej części ćwiczenia poproś osoby uczestniczące, aby porozmawiały ze sobą i wspólnie zapisały w tabelce na karcie pytań te informacje/fakty/przekonania z ich rozmowy, które są dla nich wspólne lub podobne (w pierwszej kolumnie) oraz te, które są sporne (w drugiej kolumnie). Przeznacz na to 10 minut.
4. Po zakończonej drugiej części ćwiczenia zbierz całą grupę i rozpocznij omówienie ćwiczenia.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz zadać następujące pytania:

- Jak się czuliście_czułyście podczas ćwiczenia? Jak te emocje zmieniały się?

- Czy były pytania, na które trudno wam było odpowiedzieć? Dlaczego?
- Czy w waszej tabelce znalazło się więcej punktów wspólnych, czy spornych? Czego one ogólnie dotyczą – doświadczeń, poglądów, przekonań? Dlaczego tak jest?
- Czy zawsze powinniśmy_powinniśmy się we wszystkim zgadzać?
- Jak nasze doświadczenia kształtują nasze przekonania/poglądy? Jak poglądy te są kształtowane przez media, rodzinę czy inne osoby/instytucje?
- Jak możemy z szacunkiem komunikować się z osobami, które mają inne przekonania, poglądy i postawy niż my?
- W jaki sposób to ćwiczenie łączy się z prawami człowieka?

MODYFIKACJE

Możesz po drugiej części ćwiczenia (punkty wspólne i punkty sporne) zaproponować parom, aby same przedyskutowały, jak można z szacunkiem komunikować się z osobami, które mają inne przekonania, postawy i poglądy niż my. Poproście wtedy pary o opracowanie kilku zasad takiej komunikacji.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. KARTA Z PYTANAMI (UWAGA: MOŻESZ WYBRAĆ PYTANIA Z LISTY LUB DODAĆ WŁASNE)

CZĘŚĆ 1. Pytania

O mnie

1. Z czego jesteś najbardziej dumny_dumna w swoim życiu? Dlaczego?
2. Jaki był najszcześniejszy moment w twoim życiu? Opowiedz mi o tym.
3. Kiedy czułeś_czułaś się najbardziej samotny_samotna? Opowiedz mi o tym.
4. Jaka osoba miała w twoim życiu największy wpływ na ukształtowanie się twoich poglądów/spojrzenia na świat? Opisz tę osobę.
5. Co uważasz za swoją największą porażkę? Opowiedz mi o tym.

O moich przekonaniach/postawach

1. Czy uważasz się za osobę tolerancyjną? Dlaczego?

2. Jakie jest twoje zdanie na temat małżeństwa i posiadania dzieci?
3. Czy, według ciebie, w każdej szkole powinna być obowiązkowa edukacja seksualna? Jak ona powinna wyglądać?
4. Jakie jest twoje zdanie na temat aborcji? Czy powinna być legalna czy zakazana? Dlaczego?
5. Czy uważasz, że osoby nieheteroseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i adopcji dzieci na takich samych zasadach jak osoby heteroseksualne? Dlaczego?

CZĘŚĆ 2. Odpowiedzi

Zapiszcie wspólnie w tabelce wszystkie informacje, którymi podzieliliście_podzieliliście się podczas rozmowy. W pierwszej kolumnie zapiszcie, wszystko, co was łączy (podobne doświadczenia, przekonania, poglądy), a w drugiej kolumnie wszystko, co was dzieli (przeciwstawne doświadczenia, przekonania, poglądy).

PUNKTY WSPÓLNE	PUNKTY SPORNE

ĆWICZENIE 2.

LICENCJA NA BYCIE SOBĄ

CELE

- Refleksja nad zjawiskiem przymusowej sterylizacji osób trans jako rodzajem przemocy i przykładem łamania praw człowieka.
- Zrozumienie naruszeń praw człowieka, jakich doświadczają osoby trans w społeczeństwie.
- Zrozumienie własnej roli w przeciwdziałaniu przemocy i dyskryminacji osób trans.

CZAS 90 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- *Historia A.* – po jednym egzemplarzu na grupę (Załącznik 1.);
- długopisy/ołówki.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozpocznij od prostego ćwiczenia „Góra i dół”. Powiedz osobom uczestniczącym, że usłyszają za chwilę różne stwierdzenia. Jeśli się z nimi zgadzają, powinny stać, a jeśli nie, to powinny siedzieć. Mogą także przyjąć pozycję pomiędzy siedzącą a stojącą, jeśli na przykład nie mają zdania, nie chcą zająć stanowiska lub zgadzają się ze stwierdzeniem tylko w części i pod pewnymi warunkami. Podczas tej części ćwiczenia osoby uczestniczące nie powinny ze sobą rozmawiać ani wyrażać własnego zdania słowami. Ćwiczenie wykonujemy w ciszy.
2. Odczytaj poniższe stwierdzenia i daj osobom uczestniczącym wystarczająco dużo czasu, aby zajęły pozycję w zależności od tego, czy zgadzają się, czy nie z danym stwierdzeniem:
  - Każda osoba powinna mieć prawo do decydowania o sprawach związanych z własną seksualnością.
  - Każdy człowiek powinien mieć pełne prawo do decydowania o tym, czy chce czy nie chce mieć dzieci.
  - Zmuszanie ludzi do posiadania czy nieposiadania dzieci powinno być nielegalne.
  - Rządy państw, które zmusiły osoby do sterylizacji (pozbawienie funkcji rozrodczych) powinny naprawić krzywdy i wypłacić tym osobom odszkodowania.
3. Po tej części ćwiczenia przeprowadź krótkie omówienie. Możesz zadać następujące pytania:
  - Jak się czuliście_czułyście podczas ćwiczenia? Czy trudno wam było zająć pozycję w odniesieniu do niektórych stwierdzeń?

- Które ze stwierdzeń było dla was najtrudniejsze/najłatwiejsze i dlaczego?
  - Czy podczas ćwiczenia pojawiły się w waszych głowach jakieś wątpliwości związane ze stwierdzeniami?
  - Czy słyszeliście_słyszaliście kiedyś o przypadkach przymusowych sterylizacji? Kogo one dotyczyły? Dlaczego przeprowadzono te zabiegi?
4. Teraz poproś osoby uczestniczące o utworzenie grup składających się z 4-6 osób. Rozdaj każdej grupie *Historię A.* (Załącznik 1.). Poproś grupy o przeczytanie historii, przedyskutowanie jej i wspólną odpowiedź na pytania znajdujące się pod historią.
  5. Po pracy w grupach zbierz całą grupę razem i poproś przedstawicieli__przedstawicielki wszystkich grup o podzielenie się odpowiedziami na ostatnie pytanie. Możesz także poprosić o odpowiedzi na pozostałe, jeśli masz wystarczająco dużo czasu na przeprowadzenie ćwiczenia.
  6. Po tej części ćwiczenia przejdź do omówienia, podczas którego skupisz się na przypadkach łamania praw człowieka w stosunku do osób transpłciowych. Powiedz osobom uczestniczącym, że A. mieszka w Szwecji, która do 2013 roku wymagała sterylizacji osób trans oraz zakazywała mrożenia komórek rozrodczych jako części procesu korekty płci. W 2017 roku rząd szwedzki ogłosił inicjatywę wypłaty rekompensaty ekonomicznej dla transpłciowych ofiar przymusowej sterylizacji w Szwecji⁴⁵.

45 Źródło: TGEU: <https://tgeu.org/trans-people-to-receive-compensation-for-forced-sterilisation-in-sweden/> (dostęp 17.12.202).

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

W tej części ćwiczenia wykorzystaj następujące pytania:

- Jakie emocje towarzyszyły wam podczas ćwiczenia? Czy trudno wam było wejść w sytuację A.?
- Czy zdziwiło was to, że sytuacja ta miała miejsce w Szwecji? Jeśli udało wam się to zgadnąć, jakie informacje w Historii A. wam w tym pomogły?
- Jak myślicie, dlaczego rząd Szwecji (i innych państw) wymusił sterylizację osób trans oraz zabraniał im mrożenia komórek rozrodczych, pozbawiając ich prawa do posiadania biologicznych dzieci, łamiąc w ten sposób prawa człowieka?
- Z jakimi innymi przejawami dyskryminacji i przemocy spotykają się osoby trans w naszym społeczeństwie? Dlaczego tak jest?
- Jak edukacja praw człowieka/edukacja seksualna może wspierać osoby trans?
- Co możemy, jako pojedyncze osoby lub grupy, zrobić, aby przeciwdziałać dyskryminacji i przemocy wobec osób trans? Jak możemy je wspierać?

DODATKOWE INFORMACJE

Ćwiczenie dotyczy przymusowej sterylizacji osób trans w Szwecji. Sterylizacja ta oraz zakaz mrożenia komórek rozrodczych przez osoby trans były wymagane jako część procesu uzgodnienia płci (korekty płci) do 2013 roku. Z danych TGEU z 2021 w Europie

i centralnej Azji dziesięć państw nadal wymaga, aby dana osoba poddała się sterylizacji w celu prawnego uznania jej płci. Wśród nich pięć to państwa członkowskie UE: Republika Czeska, Finlandia, Łotwa, Rumunia i Słowacja. W Polsce nie wymaga się sterylizacji osób trans w procesie uzgadniania płci. Wymaga się za to wielu innych rzeczy, np. bardzo uciążliwych i czasem poniżających badań psychologicznych i medycznych (w tym badań psychiatrycznych). Osoby trans, w celu uzgodnienia płci metrykalnej (zapisy w dokumentach), muszą pozwać do sądu swoich rodziców, a ci mogą się nie zgodzić na korektę płci. Sprawa czasem może trwać latami, narażając osoby trans na ogromną traumę. Przymusowa sterylizacja to przemoc i łamanie praw człowieka takich jak: prawo do życia, zakaz tortur i nieludzkiego traktowania, prawo do bezpieczeństwa osobistego czy zakaz dyskryminacji. Europejski Trybunał Praw Człowieka rozpatrywał kilka spraw dotyczących przymusowej sterylizacji np. V.C. przeciwko Słowacji (przymusowa sterylizacja kobiety romskiej) lub A. P., E. Garçon i S. Nicot przeciwko Francji

(przymusowa sterylizacja osób transseksualnych). W obu przypadkach Trybunał uznał przymusową sterylizację za naruszenie praw człowieka. Należy dodać, iż proceder przymusowej sterylizacji na przestrzeni lat dotyczył także w wielu krajach kobiet romskich oraz osób z niepełnosprawnością intelektualną.

Podczas zajęć osoby uczestniczące mogą zapytać cię, czy sterylizacja (nieprzymusowa) jest dozwolona w Polsce lub gdziekolwiek na świecie. Możesz chcieć to sprawdzić przed zajęciami. Jest wiele krajów, które nie zezwalają na sterylizację, chyba że jest ona zalecana przez lekarza w celach medycznych. Polskie prawo, w Art. 156. par.1. p. 1. Kodeksu Karnego mówi, że „Kto powoduje ciężki uszczerbek na zdrowiu w postaci: pozbawienia człowieka (...) zdolności płodzenia (...), podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3”. Sterylizacja dopuszczalna jest zatem tylko w niektórych przypadkach i ze wskazań medycznych jak: choroby nowotworowe czy wysokie ryzyko utraty zdrowia i życia przez osobę w wyniku zajścia w ciążę.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. HISTORIA A.

A. pamięta, jak miała 4 lata i stała na placu zabaw w przedszkolu. Wychowawczynie zaczęły dzielić dzieci na grupy na jesienny spacer po pobliskim lesie, prowadząc chłopców w jedną stronę, dziewczynki w drugą. A. pamięta, że nie była pewna, którą stronę wybrać.

- Wiedziałam, że powinnam dołączyć do chłopców, ale wiedziałam też, że chcę dołączyć do dziewcząt – mówi A.

Gdy A. ruszyła, by dołączyć do grupy dziewcząt, jedna z nauczycielek, z twarzą wykrzywioną gniewem, chwyciła A. za nadgarstek i siłą pociągnęła ją do grupy chłopców, mówiąc jej stanowczo, że tam jest jej miejsce.

- To było moje pierwsze doświadczenie z „autorytetem” mówiącym mi, co mogę robić, jaka powinnam być, co doprowadziło do pierwszego ataku lękowego. Sylwetki chłopców stojących wokół mnie przekształciły się na moich oczach w kraty więzienne. – mówi A.

A. spotkała się z wieloma przypadkami przemocy słownej i fizycznej w szkole. Inne dzieci się z niej śmiały, nazywając ją wielo-

ma wulgarnymi słowami. Nauczyciele i nauczycielki nie chciały zwracać się do niej jako dziewczyny, bo przecież w dokumentach szkolnych figurowała jako chłopiec. Wszystkie te przypadki sprawiły, że miała objawy depresji, okaleczała się oraz unikała kontaktów z innymi ludźmi. Czuła się samotna. Czasem miała myśli samobójcze. Jedynie rodzice okazali jej dużo zrozumienia, co tak naprawdę trzymało ją przy życiu.

W wieku 18 lat A. rozpoczęła proces uzgodnienia płci (korekty płci). W czasie tego procesu dowiedziała się, że zgodnie z wymaganiami prawnymi będzie musiała poddać się sterylizacji (pozbawienia funkcji rozrodczych). Nie może także zamrozić swojej spermy, bo jest to niezgodne z przepisami. Oznacza to, że nie może już nigdy mieć biologicznych dzieci. A. niewiele się nad tym zastanawiała, była młoda i bardzo chciała zakończyć cały proces.

- Wierzyłam, że muszę zrezygnować z każdego śladu bycia mężczyzną, aby zakończyć ten proces. Płakałam i krzyczałam z radości, gdy do skrzynki pocztowej wpadł kawałek papieru z informacją, że zgodnie z prawem jestem teraz kobietą – mówi A.

Po kilku latach A. zaangażowała się w walkę o usunięcie nieludzkich przepisów zmuszających osoby trans do sterylizacji i zabraniających im mrożenia spermy lub jajeczek.

PYTANIA

Po przeczytaniu historii A. przedyskutujcie w grupie następujące pytania:

- Co myślicie o historii A.? Co was zdziwiło, zastanowiło? Dlaczego?
- Jak myślicie, z jakiego państwa pochodzi A.? Dlaczego?
- Jak, waszym zdaniem, mogła się poczuć A., gdy dowiedziała się, że już nigdy nie będzie w stanie mieć biologicznych dzieci w wyniku przymusowej sterylizacji i zakazu mrożenia komórek rozrodczych? Jaki to mogło mieć wpływ na jej późniejsze życie?
- Z łamaniem jakich praw człowieka mamy do czynienia w opisanej sytuacji?

ĆWICZENIE 3.

SEXED W NASZEJ SZKOLE

CELE

- Zrozumienie istoty edukacji seksualnej, jej celów i zadań.
- Refleksja nad własnymi potrzebami związanymi z edukacją seksualną.
- Ćwiczenie umiejętności przedstawiania własnych potrzeb i argumentowania swoich poglądów.

CZAS 90 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- duże arkusze papieru;
- długopisy/ołówek, kredki, markery.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Na początku spytaj osoby uczestniczące w zajęciach, jakie skojarzenia przychodzą im do głowy, gdy myślą o edukacji seksualnej. Zapisz skojarzenia na tablicy lub na dużym arkuszu papieru. Jeśli chcesz, możesz odnieść się do kilku z nich, jeśli uznasz, że to ważne. Nie komentuj skojarzeń – raczej skup się na zadaniu kilku pytań, aby je wyjaśnić.
2. Powiedz osobom uczestniczącym, aby wyobraziły sobie, że zostały poproszone, aby zaprezentować swój pomysł na edukację seksualną w ich szkole. Ich zadaniem jest przygotowanie na jednym dużym arkuszu papieru propozycji na temat tego, jaka powinna być edukacja seksualna w ich szkole i jak powinna być prowadzona. Na arkuszu papieru mogą pisać, rysować itp. Osoby uczestniczące będą pracować w grupach. Powiedz osobom uczestniczącym, iż podczas pracy powinny wybrać osoby, które zaprezentują propozycję na forum. Podczas prezentacji pozostałe osoby (nienależące do małej grupy) będą odgrywały rolę osób oceniających propozycję. Pod koniec prezentacji odbędzie się głosowanie nad najlepszą propozycją edukacji seksualnej w szkole.
3. Podziel grupę na mniejsze grupki (maksymalnie cztery) i poproś o przygotowanie propozycji. Propozycja każdej grupy powinna odpowiedzieć na następujące pytania:
  - Jakie mamy potrzeby w związku z edukacją seksualną (czego chcemy się nauczyć, o czym chcemy się dowiedzieć, czego nie chcemy)?
  - Ile czasu należy przeznaczyć na edukację seksualną?

- Jak ma być prowadzona edukacja seksualna?
  - Inne ważne informacje, które chcecie przekazać.
4. Po tej części ćwiczenia poproś wszystkie osoby o powrót do dużej grupy. Zaproś pierwszą grupę do zaprezentowania swojej propozycji. Powiedz pozostałym osobom, iż ich zadanie będzie polegało na ocenie przedstawionej propozycji. Po zakończeniu prezentacji mogą zadawać pytania lub ustosunkować się do przedstawionych pomysłów. Każda osoba (poza osobami w grupie przedstawiającej) może przyznać grupie maksymalnie 5 punktów. Podczas przyznawania punktów osoby uczestniczące powinny wziąć pod uwagę następujące kwestie:
- Czy propozycja odpowiada na realne potrzeby młodych ludzi w zakresie edukacji seksualnej?
  - Czy propozycja jest możliwa do zrealizowania?
  - Czy propozycja jest ciekawa dla młodych ludzi?

Poproś następną grupę o zaprezentowanie swojej propozycji i przeprowadź taką samą procedurę.

5. Wybierzcie propozycję, która zebrała najwięcej punktów. Możecie na zakończenie omówić jej zalety oraz zaproponować ulepszenia, czerpiąc pomysły z innych zaproponowanych rozwiązań przez pozostałe grupy. Możecie także przedstawić waszą propozycję dyrekcji szkoły.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możecie skorzystać z następujących pytań:

- Co w ćwiczeniu sprawiało wam najwięcej kłopotów? Dlaczego?
- Czy wybrana propozycja (która uzyskała najwięcej punktów) wszystkim wam odpowiada?
- Dlaczego edukacja seksualna w szkołach praktycznie nie istnieje lub traktowana jest marginalnie?
- Skąd młodzi ludzie dziś czerpią wiedzę o seksualności?
- Edukacja seksualna jest prawem człowieka – czy zgadzacie się z tym stwierdzeniem? Dlaczego tak/nie?
- Jak młodzi ludzie mogą domagać się edukacji seksualnej w szkole?

ĆWICZENIE 4.

ATAK NA PRAWA

CELE

- Refleksja na temat fałszywych i krzywdzących komunikatów związanych z prawami seksualnymi i reprodukcyjnymi w przestrzeni społecznej.
- Zrozumienie istoty praw seksualnych i reprodukcyjnych.
- Ćwiczenie umiejętności argumentowania swojego zdania.

CZAS 90 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- małe karteczki, po kilka dla każdej osoby;
- długopisy/ołówki.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Spytaj osoby uczestniczące w ćwiczeniu, czy słyszały o prawach seksualnych i reprodukcyjnych. Jakie to prawa? Poproś o wymienienie kilku z nich. Możesz powiedzieć, że prawa seksualne i reprodukcyjne dotyczą takich zagadnień jak równość małżeńska, reprodukcja, dostęp do wiedzy na temat seksualności i związków, dostęp do bezpiecznej aborcji, możliwość ekspresji seksualnej, wolność od przemocy, rodzina i wiele innych.
2. Poproś osoby uczestniczące o zapisanie na karteczkach stwierdzeń, które słyszą z mediów, z wypowiedzi polityków_polityczek, w wypowiedzi rodziców czy innych osób, które negują prawa seksualne i reprodukcyjne lub przeciwstawiają się możliwości korzystania z tych praw. Są to często stereotypy, uprzedzenia lub pseudonaukowe stwierdzenia, a czasem wypowiedzi atakujące konkretne grupy ludzi. Każde stwierdzenie powinno być zapisane na osobnej karteczce.
3. Zbierz wszystkie karteczki. Podziel grupę na mniejsze zespoły (3-4 osoby w każdym). Daj każdej grupie równą liczbę przypadkowo wybranych karteczek. Poproś grupy, aby wybrały 2 lub 3 karteczki ze stwierdzeniami, które są najbardziej kontrowersyjne, dyskusyjne lub po prostu interesujące. Zadaniem grup będzie sformułowanie komunikatów/narracji, które sprzeciwiają się danemu stwierdzeniu i przekazują rzetelną wiedzę lub fakty. Komunikaty te powinny być sformułowane w taki sposób, aby były trudne do obalenia. Możesz podać przykład:

Stwierdzenie: Ideologia gender zagraża stabilności polskiej tradycyjnej rodziny.

Nasz komunikat: Nie ma czegoś takiego jak ideologia gender – żadna nauka tego nie udowodniła. Polskiej rodzinie najbardziej zagraża przemoc domowa i brak pomocy w sytuacji przemocy.

4. Po tej części ćwiczenia, poproś grupy, aby przedstawiły rezultaty swojej pracy – najpierw przeczytały stwierdzenie, którym się zajmowały, a następnie komunikat, który wspólnie wypracowały.
5. Po zakończeniu prezentacji, zaproś osoby uczestniczące do omówienia ćwiczenia.

Po tej części ćwiczenia poproś grupy, aby przedstawiły rezultaty swojej pracy – najpierw przeczytały stwierdzenie, którym się zajmowały, a następnie komunikat, który wspólnie wypracowały.

Po zakończeniu prezentacji zaproś osoby uczestniczące do omówienia ćwiczenia.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Możesz zadać grupie następujące pytania:

- Jak się czujecie? Czy łatwo wam było znaleźć pomysły na to, jak odpowiedzieć na stwierdzenia?
- Czy zaproponowane przez was stwierdzenia są poparte rzetelną wiedzą? Czy łatwo je obalić? Jakich praw seksualnych czy reprodukcyjnych dotyczą?
- Dlaczego w społeczeństwie istnieje tak wiele stereotypów, uprzedzeń i fałszywych informacji na temat seksualności człowieka?
- Dlaczego seksualność tak często pojawia się w wypowiedziach polityków_polityczek? Co chcą te osoby osiągnąć wypowiadając często nieprawdziwe lub krzywdzące komunikaty na tematy związane z prawami seksualnymi i reprodukcyjnymi?
- Jak komunikaty te mogą wpływać na osoby, których dotyczą?
- Jak możemy reagować na takie nieprawdziwe lub krzywdzące komunikaty w przestrzeni publicznej?

ĆWICZENIE 5.

KONSEKWENCJE

CELE

- Refleksja na temat konsekwencji braku dostępu do praw seksualnych i reprodukcyjnych.
- Zrozumienie istoty praw seksualnych i reprodukcyjnych.
- Ćwiczenie umiejętności argumentowania swojego zdania.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- 6 dużych arkuszy papieru;
- długopisy/ołówki/markery.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Przygotuj 6 dużych arkuszy papieru. Na górze każdego arkusza papieru zapisz jedno z następujących praw seksualnych i reprodukcyjnych:
  - wolność wyboru – czy być aktywnym seksualnie, czy nie;
  - wolność od gwałtu i innych form przemocy ze względu na płeć, w tym zmuszania do rodzenia dzieci, przymusowej sterylizacji, zmuszania do aborcji, obrzezania czy do małżeństwa;
  - prawo decydowania, ile chce się mieć dzieci i w jakich odstępach czasu;
  - prawo do wyboru partnera/partnerki i zawarcia małżeństwa;
  - prawo dostępu do informacji nt. praw seksualnych i reprodukcyjnych, w tym do edukacji seksualnej;
  - prawo dostępu do odpowiedniego zakresu usług zdrowotnych, w tym do antykoncepcji oraz aborcji w sytuacjach, kiedy ciąża jest wynikiem gwałtu, kiedy ciąża zagraża zdrowiu lub życiu kobiety lub płód jest poważnie i nieodwracalnie uszkodzony.Rozłóż arkusze papieru w różnych miejscach w sali.
2. Powiedz osobom uczestniczącym, że w czasie zajęć będziecie dyskutować o prawach seksualnych i reprodukcyjnych. Na sali jest 6 różnych arkuszy papieru, a na każdym z arkuszy zapisano jedno z tych praw. Zadaniem osób uczestniczących będzie swobodne chodzenie po sali i zapisywanie różnych konsekwencji łamania tych praw lub braku dostępu do praw dla ludzi czy społeczeństwa, czyli odpowiedź na pytanie – jaki może mieć wpływ łamanie tego prawa lub brak dostępu do tego prawa dla

poszczególnych ludzi, dla różnych grup lub całego społeczeństwa. Powiedz osobom uczestniczącym, że mogą podejść do tych arkuszy, do których chcą, można też komentować wpisy innych osób. Podczas ćwiczenia nie wolno rozmawiać. Każda wypowiedź powinna być przekazana tylko w formie pisemnej. Przeznacz ok. 20 minut na tę część ćwiczenia.

3. Po zakończonej części ćwiczenia, daj osobom uczestniczącym ok. 10 minut na swobodne przejście się po sali i zapoznanie się z wpisami innych osób. Następnie przejdź do omówienia ćwiczenia.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Podczas omówienia ćwiczenia możesz zadać następujące pytania:

- Jak się czujecie po zakończonym ćwiczeniu? Jakie emocje pojawiły się podczas zapisywania konsekwencji oraz podczas odczytywania wypowiedzi innych osób?

- Co wam sprawiało najwięcej problemów podczas ćwiczenia?
- Jakie konsekwencje dominowały – dla osób, grup czy społeczeństwa?
- Czy wśród wypowiedzi były takie, które was zdziwiły lub zastanowiły?
- Czy prawa seksualne i reprodukcyjne są ważne w życiu każdego człowieka? Dlaczego?
- Jak można o te prawa walczyć, jeśli nie są przestrzegane lub odmawia się do nich dostępu? Co wy możecie konkretnie zrobić?

UWAGI DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Niektóre z praw zapisanych na arkuszach papieru mogą być bardzo dyskusyjne dla danej grupy osób, z którymi pracujesz. Możesz ograniczyć liczbę praw, o których będziecie dyskutować, aby uniknąć burzliwych i bardzo emocjonalnych dyskusji.

AMNESTY
INTERNATIONAL

ROZDZIAŁ 6

**AKTYWIZM
NA RZECZ PRAW
CZŁOWIEKA
– TO DZIAŁA!**

FILIP JACH, MICHAŁ KŁOPOCKI

Obecnie możemy obserwować wzmożoną aktywność wielu organizacji i grup nieformalnych, które podejmują działania, by zmienić świat na lepsze. Niezależnie od całej rozpiętości tematów, jakie są przez te organizacje poruszane – od klimatu i ochrony środowiska, po sprawiedliwość społeczną i prawa obywatelskie, łączy je jedno – aktywizm.

Aktywizm to działanie na rzecz pozytywnej zmiany w danej społeczności lub państwie. Może przybierać rozmaite formy: głośne protesty uliczne, przykuwanie się do drzew, przemarsze ulicami miast lub zbieranie podpisów pod petycjami. Forma aktywności będzie zależeć od grupy, która się ich podejmuje. Niezmiennie pozostaje jednak to, że aktywizm (jak wskazuje sama nazwa) to działanie. Ma ono swoją przyczynę i swój cel.

Celem aktywizmu jest oczywiście zmiana społeczna lub polityczna. Można bez przesady stwierdzić, że każdemu ruchowi sięgającemu po aktywizm przyświeca idea stworzenia lepszego świata. Przyczyną podejmowanych działań będą z kolei potrzeby i wartości jednostek, które tworzą daną grupę. Zidentyfikowanie problemu jako takiego, który dotyczy nie tylko pojedynczych osób, a całej grupy, zawsze ma większy potencjał, aby zachęcić ludzi do podejmowania działań i dokładniejszego zainteresowania się danym zagadnieniem.

Warto postawić pytanie, czy aktywizm ma w ogóle sens. Badania wskazują, że owszem! Co więcej, pokazują one, że do zainicjowania zmiany społecznej wystarczy 25% przekonanej do poparcia danej sprawy populacji określonej grupy (np. państwa). Przy 31%

zmiany następują jeszcze szybciej⁴⁶! Z kolei Erica Chenoweth, wykładająca politologię na Harvardzie, na podstawie przeprowadzonych analiz określiła, że aby odnieść sukces we wprowadzeniu zmian społecznych wystarczy zaangażować 3,5% populacji⁴⁷. Dodatkowo okazało się, że pokojowe protesty bez użycia przemocy są znacznie skuteczniejsze niż konflikty zbrojne. Bez skutecznego i zaangażowanego działania duża część ludzi nie dowiedziałaby się o danym zagadnieniu, nie miałyby na jego temat zdania lub nie byłaby zmobilizowana do zabrania głosu w sprawie. Dobrym przykładem stopniowego wzrostu świadomości społecznej o problemie i jednocześnie zmiany postaw społeczeństwa mogą być zmiany w prawie aborcyjnym w Argentynie.

Prezydent Argentyny Alberto Fernandez podpisał w styczniu 2021 roku, przyjętą przez parlament, ustawę dotyczącą legalizacji aborcji. Tym samym zabieg ten stał się legalny i bezpłatny. W ciągu zaledwie 15 lat aż ośmiokrotnie próbowano zmienić jedno z najbardziej restrykcyjnych praw aborcyjnych na świecie. Do ostatecznej zmiany prawa przyczyniły się naciski społeczne i wzrost świadomości o problemie aborcji przeprowadzanych w niebezpiecznych warunkach⁴⁸. Narażały one wiele kobiet na dodatkowe cierpienie fizyczne i psychiczne.

46 Zob. <https://www.yesmagazine.org/issue/what-the-rest-of-the-world-knows/2020/11/03/how-social-change-happens?fbclid=IwAR33gjaFwdWOY1bR9-oY2Ap9u4ibdjCsTs3wp57oWYOnSCy-z4leL3pvJljs> (dostęp: 17 grudnia 2021).

47 Zob. <https://www.hks.harvard.edu/faculty-research/policy-topics/advocacy-social-movements/paths-resistance-erica-chenoweths-research> oraz <https://www.ericachenoweth.com/research/wcrw> (dostęp: 17 grudnia 2021).

48 Zob. <https://oko.press/aborcja-w-argentyinie-legalna-co-przekonalo-niezdecydowanych-senatorow/> (dostęp: 17 grudnia 2021).

Działania podjęte przez setki tysięcy osób w Argentynie, bez których zmiana prawa nie byłaby możliwa, stanowiły **aktywizm na rzecz praw człowieka**. Jest to nie tylko działanie na rzecz promocji praw człowieka i ich przestrzegania przez wszystkie rządy. Aktywizm praw człowieka przejawia się również na poziomie postaw. Nie wystarczy mówić o istnieniu praw człowieka i wychodzić na ulice, kiedy są one łamane. Należy przestrzegać ich także w życiu osobistym. Przestrzeganie praw człowieka przejawia się między innymi w używanym na co dzień języku, który docenia różnorodność i akceptuje różnice między ludźmi, tym samym wyrażając szacunek dla każdego człowieka. Determinuje też zachowania, np. wpływając na decyzje konsumenckie (kupowanie produktów od koncernów niełamających praw pracowniczych). Aktywizm na rzecz praw człowieka jest więc działaniem informującym o prawach człowieka, działaniem na rzecz propagowania praw człowieka oraz działaniem poprzez stosowanie prawa człowieka w życiu prywatnym i społecznym.

Amnesty International, jako globalny ruch promujący prawa człowieka oraz stojący na straży ich przestrzegania, podejmuje rozmaite działania, mające na celu stawanie w obronie tych, których prawa są łamane. Motto „Niesprawiedliwość traktujemy osobiście” oddaje istotę prowadzonego przez nas aktywizmu. Szacujemy, że około 30% podejmowanych przez nas interwencji przynosi pozytywny skutek. Jedną z najbardziej znanych form aktywizmu jest możliwość zaangażowania się w Maraton Pisania Listów. Dzięki corocznie pisanym listom setki osób wyszło na wolność lub ich wyroki zostały złagodzone. Inną formą aktywizmu jest zbieranie podpisów pod petycjami. Są one wyrazem solidarności i sposobem na wyrażenie

oburzenia. Podpisane petycje trafiają na ręce decydentów i mogą znacząco wpłynąć np. na kształt stanowionego prawa.

W ramach ruchu Amnesty International w Polsce działają Grupy Lokalne oraz Szkolne Grupy Praw Człowieka, które aktywnie angażują się w rozmaite formy aktywizmu ulicznego oraz webaktywizmu (aktywizmu prowadzonego w przestrzeni online). Zrzeszają one osoby w różnym wieku, choć liczebnie przoduje w nich młodzież.

W przypadku grup szkolnych istotnym jest, aby nauczyciele lub nauczycielki wpierali_wspierały młode osoby w realizacji zaplanowanych akcji. Jednak wsparcie to nie powinno być dyrektywną pomocą, polegającą na wykonywaniu zadań za uczniów i uczennice. Młodzi stanowią około 10% populacji Ziemi, ale 100% jej przyszłości. Stąd tak ważne jest, aby oddawać im pola do działania poprzez stwarzanie możliwości i usuwanie kłód spod nóg (szczególnie tych natury administracyjnej), ale nie narzucaniu i forsowaniu swoich pomysłów na naprawę świata.

Nie można zapomnieć, że aktywizm, czy ten prowadzony w szkole czy na ulicy, powinien być dobrze zaplanowany. Spontaniczne działania mają ogromną moc, ale nawet one powinny mieć jasno określone cele i kryteria sukcesu. W takim wypadku najskuteczniejszym rodzajem aktywizmu może być aktywizm oparty na realizacji kampanii społecznych. Ich zaplanowanie i realizacja mogą nie być łatwe, ale jednocześnie są niezwykle satysfakcjonujące. Działania podejmowane przez Martina Luthera Kinga na rzecz sprawiedliwości społecznej i poszanowania praw obywatelskich mniejszości, akcje protestacyjne działaczek w Argentynie w obro-

nie prawa do decydowania o swoim ciele oraz kampanie Amnesty International zawsze poprzedzało planowanie.

Podsumowując, aktywizm jest to zaangażowane działanie na rzecz wprowadzenia zmian społecznych. Może on przybierać różne formy i być realizowany w różnych kontekstach (w tym w szkole). Aktywizm jest skuteczną formą zmiany świata (za przykład mogą posłużyć zmiany zapoczątkowane przez Nelsona Mandelę, Martina Luthera Kinga, ruch feministyczny oraz działania Amnesty International na rzecz zakazania stosowania kary śmierci) i może być podejmowany przez różne osoby z różnorodnych grup społecznych.

AKTYWIZM – DZIAŁANIE KAMPANIJNE

Kampanie społeczne potrafią zmieniać rzeczywistość. Wpływają na postrzeganie rozmaitych grup społecznych, oddają głos tym, którzy do tej pory byli go pozbawieni, unaocniają strukturalne problemy, zachęcają do podjęcia działań na rzecz praw człowieka. Osoby je tworzące są społecznymi innowatorami_innowatorkami, badaczami_badaczkami rzeczywistości społecznej, a przede wszystkim aktywistami_aktywistkami. Tworzenie kampanii i ich realizacja są działaniami aktywistycznymi najwyższej próby.

Prezentowany poniżej warsztat⁴⁹ umożliwi osobom biorącym w nim udział zaprojektowanie i organizację własnej kampanii społecznej.

49 Warsztat zaproponowany w tym rozdziale jest adaptacją metod i ćwiczeń opracowanych przez Mobilisation Lab: <https://mobilisationlab.org/> (dostęp: 30 marca 2022).

Warsztat jest zmodyfikowaną wersją procesu prowadzonego przez zespół *Mobilisation Lab*, opartego o proces *design thinking*⁵⁰. Jest to metoda kreatywnego projektowania kampanii.

Czym jest metoda kreatywnego projektowania kampanii? Jest to metodologia, która w sposób uporządkowany pozwala zaplanować kampanię, opierając się na kreatywności grup biorących udział w warsztacie. Jest to jednocześnie bardzo otwarty proces, podczas którego wszystkie osoby są zapraszane do eksperymentowania – generowania pomysłów oraz do ich testowania.

Realizując warsztaty, należy pamiętać o zachowaniu elastyczności i otwartości. Na początku nie ma jasności co do tego, z jakim końcowym pomysłem wyjdzie grupa. Może to różnić się od innych sposobów planowania działań, kiedy zaczyna się od „dobrego pomysłu”, często poprzedzonego burzą pomysłów.

Osoba prowadząca warsztat jest facylitatorem_facylitatorką. Oznacza to, że nie podsuwa gotowych rozwiązań, a jedynie ułatwia grupie przejście przez cały proces tworzenia kampanii. Pełni więc funkcję wspierającą, a nie wykonawczą.

Każde zaproponowane ćwiczenie można przeprowadzić zarówno w wersji stacjonarnej, jak i online. Ćwiczenia w wersji online wyglądają analogicznie do stacjonarnych, ale ich opis zawiera alternatywy i porady, które mogą ułatwić realizację warsztatu w przestrzeni wirtualnej. Z naszego doświadczenia wynika, że proces przeprowadzony online może być równie efektywny, jak ten doświadczony na żywo.

50 Zob. <https://mobilisationlab.org/> (dostęp: 30 marca 2022).

Ważną częścią warsztatu są sensingi, które pozwalają sprawdzić na ile proponowane przez nas pomysły są wartościowe dla określonych grup potencjalnych odbiorców. Sensing jest zwieńczeniem kolejnych dni warsztatowych. Jeśli jest taka możliwość, na jego przeprowadzenie osoby powinny mieć więcej czasu.

Prezentowany w niniejszej publikacji program warsztatów z kreatywnego projektowania kampanii to nieco skrócona i dostosowana do realiów polskiej szkoły wersja metody design thinking. Czas trwania warsztatu przewidziany jest na 15 godzin zegarowych. Podany czas jest orientacyjny i nie uwzględnia przerw,

które są konieczne podczas tak długich warsztatów. Każdej grupie pozostawiamy dowolność w wyborze sposobu realizacji warsztatów, mogą one bowiem przybrać rozmaite formy – od kilkugodzinnych spotkań raz na tydzień, po intensywny weekendowy wysiłek. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby ten sam proces realizować poza kontekstem szkolnym, z innymi grupami odbiorców i odbiorczyń w środowisku lokalnym.

Mamy nadzieję, że organizacja kreatywnych warsztatów ułatwi wam pracę nad niesamowitymi kampaniami. Życzymy owocnej pracy i otwartych głów!

AMNESTY
INTERNATIONAL

PROGRAM WARSZTATU

DZIEŃ I

5 GODZIN

ĆWICZENIE 1.

INTEGRACJA CZĘŚĆ 1.

Zaproponuj osobom uczestniczącym ćwiczenia mające na celu wzajemne poznanie się. W trakcie poniższego ćwiczenia wszystkie osoby dowiedzą się, ile mają ze sobą wspólnego.

CELE

- Wzajemne poznanie się osób w grupie.

CZAS 15 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki A4;
- długopisy.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

- Podziel osoby na kilka równych zespołów.
- Każdy zespół otrzymuje kartkę A4 oraz długopis.
- Zadaniem każdego zespołu jest wypisać jak najwięcej rzeczy wspólnych dla wszystkich osób w zespole. Osoby mogą skupić się na dowolnych dziedzinach, np. zainteresowaniach, relacjach itp.

Zespoły mają 10 minut na wykonanie zadania.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zaproś każdy zespół do podzielenia się na forum, co mają wspólnego ze sobą osoby wchodzące w jego skład. Możesz sprawdzić z osobami, czy łatwo było im znaleźć cechy wspólne. Dopytaj, czy więcej ich dzieli czy łączy i dlaczego.

ĆWICZENIE 2.

INTEGRACJA CZĘŚĆ 2.

Dalszy ciąg integracji. Podczas tego ćwiczenia osoby będą miały okazję poznać swoje umiejętności i mocne strony.

CELE

- Wzajemne poznanie się osób w grupie.
- Zmapowanie potencjalnie użytecznych umiejętności i wiedzy (zasobów).

CZAS 20 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki A4;
- długopisy lub markery;
- (online) wirtualna tablica.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozdaj wszystkim osobom kartki i przybory do pisania.
2. Każda osoba ma za zadanie wypisać na kartce 5 rzeczy (czynności, umiejętności, wiedzę), w których jest dobra, na których się zna. Doprecyzuj, że powinna to być taka umiejętność lub wiedza, którą osoba może podzielić się z innymi, np. opowiadając o jakimś zagadnieniu lub ucząc innych danej czynności.
3. Osoby mają 10 minut za zapisanie swoich zasobów.
4. Poproś osoby uczestniczące w warsztatach o powstanie i rozpoczęcie spaceru po sali.
5. Na określony znak, np. klaśnięcie, osoby uczestniczące zatrzymują się i podochożdzą do osoby stojącej najbliżej. W parach osoby dzielą się swoimi zasobami.
6. Każde takie spotkanie powinno trwać około 1 minuty. W zależności od liczebności grupy i możliwości czasowych rozegracie 3-5 rund.
7. Po zakończonych spacerach poproś osoby o podpisanie swoich kart i zbierz je. Powieś wszystkie kartki w widocznym miejscu.

8. Zachęć osoby uczestniczące do zapoznania się z kartkami w przerwie i korzystania ze swoich zasobów nie tylko podczas tych warsztatów.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Dopytaj osoby, czy mają jakieś umiejętności/wiedzę, które mogą być przydatne podczas tego warsztatu (lub samej kampanii) i jak mogą je teraz wykorzystać. Jak mogą wykorzystać zasoby innych osób?

ĆWICZENIE 3.

SPORZĄDZENIE KONTRAKTU NA CZAS WSPÓLNEJ PRACY

Zaproś osoby do stworzenia katalogu zasad, które będą obowiązywały w trakcie waszej współpracy. Ważne jest, aby zaproponowane zasady obejmowały zarówno zachowania osób uczestniczących w warsztatach, jak i osób je prowadzących.

CELE

- Ustalenie zasad pracy w grupie.
- Zbudowanie poczucia bezpieczeństwa.
- Rozwinięcie odpowiedzialności grupowej.

CZAS 25 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki A4 lub karteczki post-it;
- flipchart;
- markery.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel osoby na 2-4-osobowe zespoły.
2. Poproś, aby każdy zespół przedyskutował, jakie zasady powinny obowiązywać w trakcie pracy grupowej.
3. Każda grupa zapisuje na kartce swój zbiór zasad.
4. Poproś każdy zespół o przeczytanie propozycji na forum grupy.
5. Na dużej kartce (flipcharcie) zapisz te zasady, które się powtarzają lub całą grupa uzna, że warto je zapisać.
6. Skup także uwagę na własnych potrzebach związanych z prowadzeniem warsztatu. Jeśli myślisz, że twoje propozycje mogą być użyteczne dla pracy grupy, porozmawiaj z osobami uczestniczącymi o tym.

Zasady, które możesz zaproponować grupie:

- Każda osoba mówi w swoim imieniu przez komunikat „ja”. Unikamy uogólniania i stosowania zwrotów „wszyscy”, „każdy” itp. Skupiamy się na osobistych odczuciach i myślach: „ja myślę, że...”, „ja tak to widzę...” itp. Stosujemy konstruktywną krytykę – krytykujemy pomysły, a nie osoby.
- Szanujemy zdanie każdej osoby.
- Każde pytanie jest przydatne, bo kto pyta nie błądzi.
- Nie wszystko jest dla wszystkich oczywiste. Staramy się wyjaśniać trudniejsze słowa, które mogą nie być znane wszystkim osobom.
- Każda osoba angażuje się w dane zadanie na tyle, na ile ma gotowość i chęć.

7. Gotowy kontrakt podpisują wszystkie osoby, włącznie z osobą prowadzącą warsztaty. Warto, aby pozostawał on otwartym katalogiem zasad, które można zmieniać, dodawać i usuwać.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Porozmawiaj z grupą, czy trudno było ustalić wspólny katalog zasad. Zwróć uwagę na to, że współpraca wymaga czasem kompromisów, ale dzięki wspólnemu wysiłkowi można zrealizować większe, ambitniejsze cele.

ĆWICZENIE 4.

WYŚCIG PROBLEMU

Każda grupa musi podjąć decyzję, z jakim problemem chce się zmierzyć i na co ukierunkować swoje działania. Czasami cała grupa zgadza się, co do tego, że należy podjąć działanie w konkretnej kwestii, a czasami potrzebne jest głosowanie. Poniższe ćwiczenie pomoże grupie wytypować ogólny problem, w sprawie którego chce podjąć działania.

CELE

- Wybranie problemu do kampanii społecznej.
- Zwiększenie świadomości istnienia problemów społecznych związanych z wykluczeniem, dyskryminacją i łamaniem praw człowieka.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki post-it;
- długopisy.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozdaj każdej osobie po jednej kartce post-it i długopis.
2. Poproś każdą osobę z grupy o zapisanie na kartce problemu z obszaru praw człowieka, którym chce się zająć. Ważne, aby każda osoba napisała na kartce tylko jeden problem. W celu ułatwienia osobom podjęcie decyzji, możesz zadać pytania pomocnicze:
  - Co cię martwi?
  - Co ci przeszkadza?
  - Czemu chcesz się przeciwstawić?
3. Na tym etapie problem może być sformułowany w sposób ogólny, ale jednocześnie dosyć jednoznaczny, np. „dyskryminacja” lub „przemoc” są ogólne, ale niejednoznaczne. Doprecyzowanie, że chodzi o dyskryminację danej grupy osób lub przemoc względem grupy X jest odpowiednim kierunkiem.
4. Daj każdej osobie kilka minut na przemyślenie najistotniejszej dla niej kwestii i zapisanie jej na kartce.
5. **Zaznacz, że na kartkach mogą pojawić się różne problemy, które dla niektórych osób mogą wiązać się z traumatycznymi lub trudnymi doświadczeniami (*trigger warning*).**

Trigger warning to ostrzeżenie przed treściami, które mogą być potencjalnymi wyzwalaczami nieprzyjemnych skojarzeń i wspomnień – w tym traum – osoby lub grupy osób. Ważne, że sam wyzwalacz nie musi być traumatyczny czy przerażający.

6. Zbierz karteczki od wszystkich osób.
7. Odczytaj wszystkie zgłoszone problemy. Zastanów się z grupą, czy części z nich nie można połączyć w odpowiadające im kategorie, np. dyskryminacja konkretnej grupy społecznej lub obrona konkretnego prawa człowieka.
8. Ułóż karteczki na środku sali w jednym rzędzie tak, aby tworzyły linie. Te należące do tej samej kategorii, ułóż w jeden stos – jedna na drugą. Możesz także użyć taśmy malarskiej lub kredy do wyznaczenia linii startowej.
9. Zaproś osoby do oddania głosów na dany problem. Każda osoba ma dwa głosy. Może je wykorzystać, oddając oba na jeden problem lub oddając po jednym głosie na dwa problemy.

10. Z każdym oddanym głosem przesuwaj karteczki wyżej o jedno lub dwa pola, w zależności od uzyskanej liczby głosów.
11. Kiedy wszystkie osoby oddadzą swoje głosy, karteczki, które otrzymały ich najwięcej, będą najdalej od linii początkowej.
12. Wygrywa ten problem, który uzyskał w głosowaniu najwięcej głosów i tym samym wygrał wyścig problemów. W przypadku remisu, wyścig można powtórzyć, ale uwzględniając tylko te karteczki, które otrzymały równą liczbę głosów.
13. Zapytaj osoby, które zgłaszały lub oddały głosy na problem(y), które nie wygrały, czego potrzebują, aby zaangażować się w działanie z obszaru zwycięskiego problemu.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zachęć osoby do refleksji, czy trudno było im wybrać jeden problem i z czego taka trudność może wynikać. Porozmawiaj z grupą o tym, dlaczego ustalenie priorytetów jest istotne.

ĆWICZENIE 5.

DRZEWKO PROBLEMU

Znając już ogólny problem, jakim chce zająć się grupa, zaproś osoby uczestniczące do analizowania jego konsekwencji.

CELE

- Zapoznanie grupy z konsekwencjami istniejących problemów społecznych.
- Zwiększenie świadomości osób w zakresie skutków dyskryminacji i wykluczenia.
- Konceptualizacja problemu do kampanii.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart;
- karteczki post-it;
- markery lub kreda;
- taśma kalająca lub taśma malarska;
- (zajęcia online) Załącznik 1.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Jeśli masz taką możliwość, wykonaj kredą duży rysunek trzech kół na podłodze pomieszczenia, w którym prowadzisz zajęcia. Jeśli podłoga nie jest odpowiednia, połącz ze sobą 3-4 flipcharty za pomocą taśmy, tworząc papierowe płótno, na którym narysujesz koło (Załącznik 1.). Koła połącz ze sobą liniami symbolizującymi wzajemne oddziaływanie.
2. Możesz także poprosić osoby uczestniczące o pomoc w narysowaniu okręgów.
3. Przyporządkuj poniższe nazwy poszczególnym okręgom.
  - **Czynniki sprzyjające** (np. klimat polityczny) – jakie czynniki sprzyjają powstawaniu, utrzymaniu lub nasilaniu się skutków danego problemu?
  - **Skutki natychmiastowe** (np. akty przemocy) – jakie skutki istnienia problemu widać niemal natychmiast?

- **Skutki odroczone** (np. problemy psychiczne) – które skutki związane z problemem są odroczone w czasie?
4. Poproś osoby o wpisanie na kartkach post-it czynników sprzyjających oraz efektów problemu w odpowiednim miejscu rysunku. Zachęcaj do wypisania jak największej liczby efektów. Takimi efektami mogą być np. akty przemocy wobec osób ze względu na ich kolor skóry, odmienne wynagrodzenia dla kobiet itp.
  5. Podczas tego ćwiczenia może okazać się, że osobom uczestniczącym brakuje pewnej wiedzy na temat istniejącego problemu lub teorii praw człowieka. Zanim przejdiesz dalej, postaraj się wytłumaczyć ewentualne niejasności i wątpliwości. Warto

odwoływać się do wiedzy zdobytej przez osoby uczestniczące na poprzednich warsztatach opisanych w tej publikacji.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Na koniec zaproś wszystkie osoby z grupy do dzielenia się ich refleksjami na temat powstałego wykresu problemu. Jeśli to konieczne, zapytaj o rozwinięcie lub wyjaśnienie treści, które znalazły się na karteczkach. Zwracaj uwagę na to, aby skutki wskazanego problemu były jak najbardziej konkretne.

ĆWICZENIE 6.

PIRAMIDA PROBLEMU

Kontynuuj z grupą rozmowę o problemie. W tym ćwiczeniu osoby uczestniczące będą miały możliwość zanalizowania przyczyn jego występowania. W realizacji pomogą wypisane czynniki sprzyjające z poprzedniego ćwiczenia.

CELE

- Zwiększenie świadomości i wiedzy o systemowych przyczynach powstawania zjawisk dyskryminacji, wykluczenia.
- Refleksja osób nad przenikaniem się i wzajemnym oddziaływaniem systemowych oraz indywidualnych przyczyn powstawania problemów społecznych.
- Konceptualizacja problemu do kampanii.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart;
- karteczki post-it;
- markery;
- (zajęcia online) Załącznik 2.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel grupę na zespoły. Najmniejsza liczba zespołów to 3 a największa 5, w zależności od liczebności grupy.
2. Każdemu z zespołów rozdaj duży arkusz papieru i karteczki post-it.
3. Poproś każdy zespół o narysowanie na swoim arkuszu dużego trójkąta, a następnie na podzielenie go poziomymi kreskami na 4 części tak, aby powstał trójkąt podobny do piramidy żywienia. Przykładowy wygląd trójkąta znajdziesz w Załączniku 2.
4. Nazwij powstałe pola (od wierzchołka ku dołowi):
  - **Wydarzenia** (Co się stało? Co widać?)

W tej części osoby wpisują wydarzenia związane z problemem np. wypowiedzi osób ze szkoły lub słowa polityków. Opisują, jak wygląda sytuacja i co się dzieje, operując na konkretach.
  - **Trendy i struktury** (Jakie są normy? Jakie są systemy? Co je podtrzymuje? Co jest modne?)

W trendach i strukturach osoby wypisują normy i kulturę utrzymującą *status quo*, wszystko to, co uniemożliwia zmianę i wpływa na to jak jest.

- **Procesy indywidualne** (Jakie schematy? Jakie założenia? Jakie wartości?)

Na samym dole trójkąta należy wpisać, jakie wartości wyznawane przez ludzi, uprzedzenia i schematy myślowe pootrzymują dany problem. **Jest to zejście z poziomu instytucji/struktur do poziomu indywidualnego.**

5. Zespoły uzupełniają każde z pół trójkąta. Każda propozycja zapisywana jest na oddzielnej karteczce post-it.
6. Każdy zespół omawia wypełniony przez siebie trójkąt na forum.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zbieraj punkty wspólne i staraj się zwracać na nie uwagę grupy. Nie chodzi o to, aby stworzyć wspólny trójkąt. Podkreśl, jak wiele jest przyczyn powstawania i utrzymywania się danego problemu. Zapytaj osoby, z czego ich zdaniem to wynika? Zapytaj, czy poziom trendów i struktur (przyczyny systemowe) jest jakoś powiązany z przyczynami indywidualnymi.

Liczba procesów leżących u podstaw problemu może przerażać, więc warto podkreślać, że im więcej przyczyn, tym więcej możliwości zmiany! Grupa zyskuje wiele punktów, na które może oddziaływać. Warto także wpływać na przyczyny problemu, a nie na jego skutki, aby zapewnić trwałą i głęboką zmianę.

ĆWICZENIE 7.

DIAGRAM SOJUSZNIKÓW

W tej części warsztatu grupa będzie miała okazję zastanowić się, do jakich osób chcą dotrzeć swoimi działaniami.

CELE

- Zmapowanie potencjalnych sojuszników i odbiorców kampanii społecznej.
- Zapoznanie grupy z podstawami oddziaływania społecznego.

CZAS 40 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki A4 lub Załącznik 4.;
- markery;
- (zajęcia online) Załącznik 3.;
- (zajęcia online) Załącznik 4.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zaprezentuj grupie spektrum sojusznictwa (Załącznik 3.). Wy tłumacz osobom, co oznaczają określone pola na przekroju:
  - **Negatywni-aktywni** – osoby, które się z nami nie zgadzają i prowadzą działania w kontrze do naszych.
  - **Negatywni-pasywni** – osoby, które się z nami nie zgadzają, ale nic nie robią.
  - **Neutralni** – ludzie, którzy nie mają zdania na dany temat.
  - **Pozytywni-pasywni** – ludzie, którzy zgadzają się z naszym stanowiskiem, ale nie podejmują działań.
  - **Pozytywni-aktywni** – osoby zgadzające się z naszymi postulatami i działające z nami na rzecz ich wdrożenia.
2. Wyjaśnij, że najskuteczniejsze działanie, to działanie na spektrum osób neutralnych oraz pozytywnych-pasywnych. Zadaniem skutecznej kampanii jest przesunięcie ludzi na spektrum sojusznictwa ku jak najbardziej aktywnemu i pozytywnemu działaniu.

3. Podziel osoby na 2-4-osobowe grupy. Grupa powinna mieć parzystą liczbę osób uczestniczących.
4. Rozdaj grupom kartki A4 z diagramem sojusznictwa (Załącznik 4.). Możesz także rozdać czyste kartki z prośbą o narysowanie wzoru diagramu.
5. Każda grupa stara się uzupełnić diagram, wpisując na nim osoby i grupy osób:
  - dotkniętych problemem,
  - mających wpływ społeczny,
  - zmotywowanych, by działać.

Podkreśl, że osoby mają się skupić na tych grupach/osobach na spektrum sojusznictwa, których zaangażowanie w kampanię jest realne (unikamy grupy negatywnych-aktywnych).

W miejscu przecięcia się zbiorów należy poszukiwać takich grup/osób, które spełniają 2 lub wszystkie 3 warunki.

6. Po 15 minutach połącz ze sobą po dwie grupy i poproś o przedyskutowanie diagramów.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Na zakończenie poproś chętne grupy o omówienie swoich diagramów. Zwracaj uwagę na powtarzające się grupy społeczne lub konkretne osoby. Podkreśl, że tworzenie tego typu diagramów jest pierwszym krokiem w określeniu potencjalnej grupy docelowej tworzonej kampanii.

ĆWICZENIE 8.

TWORZENIE PERSON

Przyszedł czas na wyobrażanie sobie naszej grupy docelowej. W tym celu osoby w grupie będą tworzyły *persony*, a więc wyobrażanie typowej osoby, do której chcemy dotrzeć z naszym przekazem i którą chcemy zaangażować.

CELE

- Wyposażenie osób w umiejętność tworzenia person.
- Wykreowanie sylwetek potencjalnych odbiorców kampanii społecznej.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kopie Załącznika 5. lub kartki A4;
- kredki i długopisy;
- taśma malarska.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozdaj osobom przygotowane arkusze na persony (Załącznik 5.) lub puste kartki, które osoby wypełnią treścią.
2. Poinstruuuj grupę, jak prawidłowo wypełnić personę. W tworzeniu persony chodzi o wyobrażanie sobie osoby, do której chcemy dotrzeć z informacją o problemie oraz z naszymi działaniami.
3. Poproś osoby, aby przy tworzeniu person wykorzystywały diagram sojuszników z poprzedniego ćwiczenia.
4. Pokreśl, że wszystkie informacje są niezwykle ważne. Zachęć osoby do narysowania swojej persony.
5. Zbierz od osób wypełnione persony i za pomocą taśmy malarskiej przyklej je w widocznym miejscu. Jeśli nie jest to możliwe – rozłóż je na podłodze.
6. Daj osobom czas na zapoznanie się z galerią person.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zaproś grupę do rozmowy na forum na temat tego, czy stworzone osoby mają jakieś elementy wspólne. Jeśli tak, to z czego może to wynikać.

WERSJA ONLINE:

Możesz udostępnić osobom plik z Załącznika 5. do samodzielnego wypełnienia albo użyć gotowych aplikacji i stron internetowych do tworzenia person, np. *Make My Persona*⁵¹ lub *Persona Generator*⁵².

---

51 Zob. <https://www.hubspot.com/make-my-persona> (dostęp 30 marca 2022).

52 Zob. <https://personagenerator.com> (dostęp: 30 marca 2022).

ĆWICZENIE 9.

SENSING CZĘŚĆ 1.

Nadeszła pora na odprawę przed sensingiem. Osoby uczestniczące powinny mieć wystarczająco dużo czasu na przeprowadzenie sensingu w swoim najbliższym otoczeniu lub społeczności lokalnej. Najkrótszy czas to około jednego tygodnia. Można jednak zintensyfikować ten czas m.in. poprzez wspólne wyjście na ulice i rozmowy z ludźmi.

Aby lepiej wykorzystać moc drzemiącą w ludziach, których chcemy zaangażować w kampanię, musimy poznać ich potrzeby, wartości i motywacje. Musimy odkryć co ich porusza i inspiruje.

CZĘŚĆ A

CELE

- Zapoznanie osób z metodą sensingu.
- Zwiększenie świadomości w kwestii i ważności społecznego odbioru kampanii.
- Nabycie umiejętności prowadzenia ukierunkowanej rozmowy z ludźmi.

CZAS 20 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kopia Załącznika 6. dla każdej osoby;
- rzutnik i laptop.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozdaj każdej osobie schemat rozmowy sensingowej (Załącznik 6.). Możesz także wyświetlić go za pomocą rzutnika. Każda osoba pracuje tylko na jednym arkuszu (wszystkie wnioski z rozmów zapisywane są na jednej karcie).

2. Zwróć uwagę osób na to, że powinny porozmawiać zarówno z osobami bezpośrednio dotkniętymi problemem, jak i potencjalnymi sojusznikami_sojuszniczkami.
3. Wytłumacz osobom, w jakim celu przeprowadza się sensing i z kim prowadzić tego typu rozmowę.

Sensing polega na obserwacji i uczeniu się od osób, z którymi mamy okazję rozmawiać na dany temat. Jest procesem, w którym zgłębiamy myśli, emocje i potrzeby potencjalnej grupy odbiorców i odbiorczyń. Celem sensingu jest zrozumienie trendów i schematów, które obecnie dominują w społeczeństwie, a które mogą mieć znaczenie w kontekście planowania kampanii. W tym celu wykorzystujemy otwarte i współczujące podejście, starając się jak najlepiej zrozumieć każdą osobę. Sensing prowadzi więc do: 1) wglądu w potrzeby i oczekiwania grupy odbiorców, 2) inspiracji w kontekście planowania rozwiązań i treści kampanii.

4. Przejdź przez wszystkie rodzaje pytań z osobami, omawiając je. W załączniku podane są przykładowe pytania dla każdego rodzaju.
5. Upewnij się, że wszystkie osoby mają jasność, co do celu przeprowadzania sensingu oraz sposobu jego przeprowadzania.

6. Wprowadź zasady bezpieczeństwa. **Dla zwiększenia poczucia komfortu osoby mogą pracować w parach.**

Rozmowa z obcymi ludźmi na ulicy może być dla niektórych osób trudna. Podkreśl, że jeśli ktoś nie czuje się dobrze z taką formą pracy, może porozmawiać z osobami ze swojego otoczenia – znajomymi, rodziną.

W przypadku rozmowy z osobami całkiem obcymi należy pamiętać o szanowaniu ich granic i być gotowym_gotową na to, że w ogóle nie będą chcieli rozmawiać lub odpowiadać na konkretne pytanie. Rozmowa z osobami bliskimi i znajomymi też może stanowić wyzwanie. Każdej osobie, która będzie odpowiadać na pytania, należy zapewnić poczucie bezpieczeństwa. Można to zrobić poprzez zapewnienie, że jej odpowiedzi pozostaną anonimowe oraz opisać do jakiego celu są potrzebne (bez wchodzenia w szczegóły, gdyż to może modelować odpowiedzi, na niektóre pytania).

7. Udziel osobom uczestniczącym wskazówek do rozmowy sensingowej.

- Otwartość na drugiego człowieka jest podstawą.
- Kiedy trafisz na szczególnie wartościową wypowiedź, zapisz dokładnie to, co mówi dana osoba – nie to, co myślisz, że może mieć na myśli. Ważne jest, aby dokładnie słyszeć, co ludzie mówią.
- Nie oceniaj.
- Okaż ciekawość.
- Zwracaj uwagę na mimikę twarzy i język ciała – zarówno swoje jak i rozmówców_rozmówczyń.
- Skoncentruj się na tym, co mówi rozmówca_rozmówczynie.
- Utrzymuj subtelny kontakt wzrokowy.
- Naśladuj ich postawę ciała, aby pomóc w nawiązaniu kontaktu.
- Utrzymuj tempo mówienia podobne do rozmówcy_rozmówczynie.
- Zachęcaj rozmówcę_rozmówczynię do kontynuowania myśli, w razie chęci uzyskania dalszych informacji.
- Sprawdzaj z rozmówcami_rozmówczyniami, czy dobrze rozumiesz ich wypowiedź. Bądź otwarty na poprawki uczestników_uczestniczek – mogą to być ważne informacje.
- Wyjaśniaj, gdy wyczuwasz nieporozumienie.

8. Poproś osoby o omówienie w parach swoich wrażeń i refleksji po zakończeniu sensingu. Osoby mogą podzielić się własnymi obserwacjami – tym, co było dla nich interesujące, inspirowane lub ciekawe.

CZĘŚĆ B

CELE

- Poznanie klasyfikacji pytań (otwarte/zamknięte, ogólne/szczególne) i konsekwencji ich zadawania oraz ćwiczenie umiejętności zadawania pytań.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- persony;
- kartki A4;
- długopisy.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Poproś każdą osobę o przygotowanie przykładowej listy 5 pytań, które ich zdaniem warto zadać potencjalnej grupie docelowej. Osoby uczestniczące mogą zapisywać swoje pytania w przygotowanych polach arkusza sensingu.

2. Daj osobom 10 minut na przygotowanie listy pytań.

Pytania powinny być:

- **Otwarte** – zaczynać się od słów „dlaczego”, „czemu”, „jak”, „kiedy” itp., aby zachęcać do rozwijania odpowiedzi.
  - **Ogólne** – nie muszą skupiać się na bardzo konkretnych kwestiach, a mogą dotyczyć np. odczuwania danego problemu społecznego.
  - **Pogłębiające** – warto, aby pytania skupiały się na przyczynach i skutkach danych zjawisk, zachowań i problemów.
3. Ponownie rozdaj osobom przygotowane przez nich persony.
  4. Podziel osoby na pary i poproś, aby osoby w parze wcieliły się w stworzone przez siebie persony.
  5. Zadaniem każdej pary jest odegrać dialog: Osoba A zadaje pytania osobie B (która wciela się w stworzoną przez siebie personę). Po 10 minutach następuje zmiana i to osoba B zadaje pytania osobie A.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zbierz wszystkie osoby na forum i zapytaj, jak się czuły zarówno zadając pytania, jak i udzielając odpowiedzi. Czy napotkały jakieś trudności? Poproś także chętne osoby o odczytanie swoich pytań.

ĆWICZENIE 10.

RUNDA KOŃCZĄCA

Na koniec warsztatów zaprosz osoby do podzielenia się refleksją, z czym kończą ten intensywny dzień.

CELE

- Podsumowanie dnia pracy.
- Docenienie wysiłku wszystkich osób.

CZAS 20 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- karty metaforyczne lub pocztówki.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozłóż na środku pomieszczenia karty. Mogą to być karty do popularnej gry *Dixit*, karty lub inne karty graficzne (*Zwrotnica*, *Gra na emocjach* itp.). Doskonale sprawdzą także pocztówki.
2. Poproś każdą osobę o wybranie jednej karty, która oddaje jej obecny nastrój po całym dniu pracy.
3. Zaproś każdą osobę do podzielenia się swoimi refleksjami. Możesz to zrobić na dwa sposoby (w zależności od specyfiki grupy i ilości dostępnego czasu):
  - a) Zachęcić osoby uczestniczące do samodzielnego zgłaszania się;
  - b) Poprosić, aby każda osoba po skończonej wypowiedzi zaprosiła kolejną do zabrania głosu.
4. Nie zapomnij także wybrać karty i podzielić się swoimi odczuciami!

AMNESTY
INTERNATIONAL

PROGRAM WARSZTATU

DZIEŃ II

5 GODZIN 30 MINUT

ĆWICZENIE 1.

OTWARCIE DNIA

Na początek kolejnego dnia warsztatów zapytaj osoby uczestniczące, jak się czują, realizując projekt.

CELE

- Sprawdzenie gotowości do dalszej pracy.
- Zwiększenie u osób motywacji do dalszych działań warsztatowych.

CZAS 15 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zaproś wszystkie osoby do rundy początkowej, podczas której opiszą, jak czują się, realizując projekt.
2. W tym celu poproś, aby każda osoba pomyślała o jakimś zwierzęciu, które w metaforyczny sposób odnosi się do jej przemysłu, emocji i gotowości do dalszej pracy.
3. Każda osoba po kolei mówi o wybranym zwierzęciu i uzasadnia swój wybór.

ĆWICZENIE 2.

MAPA DOŚWIADCZEŃ

CELE

- Zebranie doświadczeń osób związanych z prowadzeniem sensingu.
- Zwrócenie uwagi osób na edukacyjne/rozwojowe aspekty różnego typu doświadczeń.

CZAS 45 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart lub kartka A4;
- markery lub długopisy;
- (zajęcia online) wirtualna tablica.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel grupę na 3-osobowe zespoły.
2. Poproś osoby uczestniczące, aby najpierw przedyskutowały trudności, jakie napotkały podczas sensingu, zaskoczenia oraz wszystko, co sprawiło im radość.
3. Następnie zaproś zespoły do stworzenia „mapy doświadczeń”. Mapa ma być graficznym przedstawieniem pokonanej przez każdy zespół drogi i podsumowaniem osiągnięć i problemów każdej osoby.
4. Mapa zaczyna się od początku wyprawy – punkt S (start). W tym punkcie osoby wypisują, z jakimi uczuciami i myślami zaczynały podróż (sensing).

Na końcu mapy jest punkt X (zakończenie/skarb). W tym miejscu osoby wypisują, co udało im się osiągnąć i czego się nauczyły podczas sensingu (uzyskane od osób informacje).

Pomiędzy punktami S a X wiedzie droga, którą każdy zespół zapełnia innymi punktami, zawierającymi opisy napotkanych trudności, niespodzianek, śmiesznych momentów itp.

Ważne, aby jak największej liczbie punktów towarzyszyła ilustracja np. zamek, smok, las lub inne metaforyczne ujęcie tego, co spotkało osoby w każdym zespole.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Kiedy mapy zespołów będą już gotowe, zaproś wszystkie osoby do opisanie ich i dzielenia się na forum trudnościami oraz sukcesami i tym, czego się dowiedziały podczas sensingu.

ĆWICZENIE 3.

ĆWICZENIE NA KREATYWNOŚĆ: TAK I...

Przyszedł czas na kreatywną rozgrzewkę. Będzie to pierwsze z serii ćwiczeń, które mają pobudzić myślenie kreatywne u osób w grupie.

CELE

- Rozbudzenie kreatywności.

CZAS 10 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Usiądź w kręgu wraz z osobami uczestniczącymi i zainicjuj opowiadanie opowieści. Tematem historii może być wspólna wyprawa.
2. Zaczynij od zdania: *Ostatnio wybraliśmy się na wyprawę...*
3. Każda kolejna osoba zaczyna wypowiedź od *tak i...*, dodając kolejne elementy opowiadania. Osoby uczestniczące snują opowieść zgodnie z ruchem wskazówek zegara.
4. Pozwól opowieści toczyć się przez dwie lub trzy tury (tak, aby każda osoba miała możliwość dodanie czegoś od siebie minimum dwa razy).
5. Zabawa nie kończy się podsumowaniem.

ĆWICZENIE 4.

ĆWICZENIE NA KREATYWNOSĆ: NAJLEPSZE ZASTOSOWANIA...

Zaproś osoby do kolejnego ćwiczenia pobudzającego kreatywność.

CELE

- Pobudzenie kreatywności.
- Przygotowanie osób do sesji generowania pomysłów na kampanię.

CZAS 20 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- markery;
- flipchart.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel osoby na zespoły.
2. Każdemu zespołowi rozdaj jedną kartkę flipchart oraz markery.
3. Zadaniem zespołów jest wypisać jak najwięcej zastosowań dla... długopisu. Może to być także inny przedmiot codziennego użytku np. widelec, tłuczek do ziemniaków itp.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Na koniec zaproś wszystkie zespoły do opowiedzenia na forum, jakie zastosowania znalazły dla danego przedmiotu. Sprawdź z osobami, czy wymyślanie kolejnych zastosowań sprawiło im jakąś trudność. Jeśli tak – w jakim momencie? Co mogło być tego przyczyną?

ĆWICZENIE 5.

ĆWICZENIE NA KREATYWNOSĆ: JABŁKO

CELE

- Pobudzenie kreatywności.
- Przygotowanie osób do sesji generowania pomysłów na kampanię.

CZAS 30 min

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart;
- flamastry;
- (zajęcia online) wirtualna tablica.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel osoby z grupy na nowe zespoły 4-osobowe.
2. Rozdaj każdemu zespołowi flipchart i markery.
3. Poproś, aby osoby narysowały na flipcharcie kratkę składającą się z 20 pól.
4. Zadaniem zespołu jest narysować w każdym z pól jabłko. W dowolnej formie.
5. Każde jabłko musi być unikalne!
6. Osoby w zespołach rysują w ciszy, starając się zapełnić wszystkie pola. W tle możesz puścić energetyczną muzykę, która nada ćwiczeniu tempa.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zaproś osoby do podzielnia się na forum refleksją, jak im się wymyślało i rysowało kolejne jabłka. Czy coś sprawiało im trudność? Jak przebiegała współpraca w grupach?

ĆWICZENIE 6.

OPRÓŻNIJ UMYSŁ

To ćwiczenie pozwoli osobom uczestniczącym wyrzucić ze swojej głowy wszelkiego rodzaju pomysły dotyczące kampanii, robiąc w niej miejsce na te najbardziej wartościowe i innowacyjne.

CELE

- Przygotowanie osób w grupie do generowania wartościowych i innowacyjnych pomysłów.

CZAS 15 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- kartki post-it;
- długopisy;
- flipchart.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel osoby na zespoły (maksymalnie cztery). Rozdaj każdemu zespołowi flipchart.
2. Wytłumacz, że w ćwiczeniu chodzi o wygenerowanie jak największej liczby pomysłów związanych z kampanią (na działanie, gadżety, hasła itp.). Pomysły nie są oceniane i obowiązuje zasada, że limitem jest jedynie nasza wyobraźnia.
3. Rozdaj osobom kartki post-it i długopisy. Jeden pomysł powinien być zapisany na jednej kartce.
4. Daj osobom czas na wyrzucanie z głowy jak największej liczby pomysłów.
5. Zaproś osoby do przyklejenia karteczek na flipcharcie. Jeśli to możliwe, spróbuj pogrupować je w kategorie.
6. Ćwiczenie nie kończy się omówieniem pomysłów. Podziękuj osobom za wygenerowanie tylu pomysłów i płynnie przejdź do kolejnego zadania.

ĆWICZENIE 7.

GENEROWANIE POMYSŁÓW DLA POTENCJALNYCH GRUP DOCELOWYCH

Ta część warsztatu pozwoli osobom wygenerować jeszcze więcej pomysłów, tym razem mając na uwadze potencjalne grupy odbiorców.

CELE

- Wygenerowanie przez grupę dużej liczby pomysłów dla różnorodnych grup odbiorców.

CZAS 15 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- rzutnik i laptop;
- długopisy;
- karteczki post-it;
- prezentacja multimedialna ze zdjęciami/pokaz slajdów.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Osoby pozostają w zespołach z poprzedniego ćwiczenia.
2. Uprzedź zespoły, że będziesz teraz wyświetlać zdjęcia różnych potencjalnych grup odbiorców kampanii. Poproś, aby w momencie wyświetlania zdjęcia każda osoba napisała na karteczkach pomysły na działania skierowane właśnie do tej grupy odbiorców.
3. Ponownie obowiązują zasady – brak ograniczeń w liczbie pomysłów oraz zapis jednej idei na jednej kartce.
4. Wyświetl na rzutniku zdjęcia, jakie uda ci się znaleźć w Internecie. Powinny przedstawiać osoby w różnym wieku, różnej płci, orientacji psychoseksualnej. Grup odbiorców powinno być ok. 6-8, np. pielęgniarki_pielęgniarze, osoby pracujące na budowie, osoby w garniturach, ludzie w supermarkecie itd. Każde zdjęcie wyświetlaj nie dłużej niż jedną minutę.

ĆWICZENIE 8.

BADANIE POTENCJAŁU

Ćwiczenie jest krokiem w stronę wyboru konkretnych pomysłów. Osoby będą przyporządkowywać pomysły do nowych kategorii oraz sprawdzać ich potencjał do niesienia zmian społecznych.

CZĘŚĆ A

CELE

- Zbadanie oddziaływania wygenerowanych pomysłów.
- Refleksja nad tym, że różne pomysły mają odmienne oddziaływanie.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart;
- markery;
- (zajęcia online) Załącznik 7.;
- (zajęcia online) wirtualna tablica.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Osoby uczestniczące pozostają w zespołach z poprzedniego ćwiczenia.
2. Każdemu zespołowi rozdaj nowych flipchart.
3. Poproś o podzielenie go na trzy części za pomocą poziomych linii. Powstałe w ten sposób części objaśnij i nazwij (skorzystaj ze wzoru – Załącznik 7.):
  - **Instytucje/struktury:** a) pomysły, których celem jest zmiana w obrębie istniejących systemów lub struktur; b) grupą docelową działań są instytucje lub reprezentanci systemu np. akcje skierowane do reprezentantów rządów i instytucji.
  - **Schematy/kultura:** pomysły, których celem jest zmiana utartych schematów i kultury np. działania edukacyjne.
  - **Alternatywy/innowacje:** pomysły nowe, innowacyjne, nie pasujące do powyższych kategorii np. akcje artystyczne.

4. Poproś zespoły o dopasowanie swoich pomysłów z poprzedniego ćwiczenia do tych kategorii.
5. Zwróć uwagę na możliwość łączenia pomysłów w jednej kategorii na tym etapie i eliminację tych, które się powtarzają.
6. Jeśli osoby wykonają zadanie sprawnie i wystarczy czasu, zaproś zespoły do podzielenia się efektami swojej pracy.

CZĘŚĆ B

CELE

- Weryfikacja innowacyjności i użyteczności określonych pomysłów.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart;
- flamastry;
- (zajęcia online) Załącznik 8.;
- (online) wirtualna tablica.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Osoby uczestniczące pozostają w zespołach z poprzedniego ćwiczenia.
2. Rozdaj każdemu z zespołów kolejny flipchart oraz flamastry.
3. Poproś o narysowanie na nim dwóch osi – pionowej i poziomej – w taki sposób, aby dzieliły one flipchart na 4 równe części.
4. Nazwij osie: pionowa – zaangażowania; pozioma – wpływ (wzór – Załącznik 8.).

Zaangażowanie oznacza, że dany pomysł ma potencjał do angażowania ludzi do włączania się w kampanię na różnych poziomach.

Wpływ oznacza potencjał danego pomysłu do wprowadzenia realnych zmian społecznych.

5. Wyjaśnij osobom znaczenie poszczególnych kwadratów:
  - **kwadrat dolny lewy:** niski potencjał – pomysł nie włącza ludzi w działanie i nie ma wpływu na zmianę społeczną;
  - **kwadrat górny lewy:** pomysły umożliwiają włączenie ludzi, ale będą nadal miały nikły wpływ na wprowadzanie zmian;
  - **kwadrat dolny prawy:** pomysły nie angażują ludzi, choć mają potencjał wprowadzenia zmiany;
  - **kwadrat górny prawy:** wysoki potencjał – pomysły zachęcają ludzi do działania, angażują ich w kampanię oraz mogą realnie wpłynąć na zmiany społeczne.

6. Poproś osoby o nanoszenie swoich pomysłów na powstałe płótno. Warto, aby osoby przepisywały wybrane karteczki z części A na nowe kartki, które przykleją w odpowiednich kwadratach.
7. Zaznacz, że do dalszej pracy przejdą jedynie te pomysły, które znajdują się w kwadracie górnym prawym, gdyż one mają najwyższy potencjał.

ĆWICZENIE 9.

PIERWSZY PROTOTYP KAMPANII – KOLAŻ

Zespoły podejmą decyzję, nad którymi pomysłami chcą dalej pracować i będą miały okazję rozwinąć je za pomocą kolażu.

CELE

- Podkreślenie wagi pracy w zespole.
- Rozwijanie zdolności artystycznych.
- Stworzenie wstępnego prototypu kampanii.

CZAS 150 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipchart;
- nożyczki;
- klej;
- markery;
- kredki;
- kolorowe czasopisma;
- (zajęcia online) zdjęcia z grafiki Google;
- (zajęcia online) wirtualna tablica lub program graficzny.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Rozdaj zespołom flipcharty oraz nożyczki.
2. Na środku przestrzeni połóż przygotowane czasopisma.
3. Poproś zespoły o wybór pomysłu, który chcą rozwinąć do postaci kampanii. Przypomnij, że wybierają jedynie pomysły z górnego prawego kwadratu.
4. Zaproś osoby do przygotowania prototypu kampanii w formie kolarzu z wycinków z gazet. Zespoły muszą podjąć decyzję, którą z proponowanych przez siebie kampanii chcą opracować. Ich zadaniem jest zastanowieniem się zarówno nad formą kampanii, jak i jej treściami. Zawartość prototypu napisz w widocznym dla wszystkich zespołów miejscu:

- Cel kampanii
  - Tytuł kampanii
  - Przykładowe hasła
  - Wykorzystanie nowych technologii
  - Wygląd kampanii, przykładowe działania
  - Odpowiedź na pytanie: Co w ramach kampanii mogą robić osoby, których dotyczy problem?
  - Odpowiedź na pytanie: Co w ramach kampanii mogą robić osoby sojusznice?
  - Odpowiedź na pytanie: Dlaczego ten pomysł będzie miał wpływ na zmianę społeczną?
5. Zwróć uwagę zespołów na to, że mają dużo czasu i nie muszą się śpieszyć. Zachęcaj do rozmów w zespołach nad każdym elementem kampanii.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Po zakończonej pracy zaproś każdy zespół do zaprezentowania i omówienia prototypu kampanii. Zachęcaj wszystkie osoby do zadawania pytań do każdego prototypu, które mogą być pomocne w jego rozwinięciu lub udoskonaleniu. Jeśli będzie taka potrzeba, daj osobom kilka minut na uzupełnienie/rozwinięcie prototypów po rundzie prezentacyjnej.

UWAGI DLA OSOBY PROWADZĄCEJ

Kolorowe obrazki w magazynach mogą początkowo wywołać pewne rozproszenie i ekscytację u osób uczestniczących. Daj grupie czas na śmiech i rozmowy, ale potem przypomnij o celu ćwiczenia, jakim jest stworzenie prototypu kampanii.

ĆWICZENIE 10.

ZAKOŃCZENIE DNIA I ODPRAWA PRZED SENSINGIEM

CZĘŚĆ A

CELE

- Sprawdzenie społecznego odbioru prototypowych kampanii.

CZAS 20 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zadaniem osób będzie zaprezentowanie swojego pomysłu na kampanię osobom w szkole lub na ulicy. Każdy zespół powi-

nien zebrać informację zwrotną od co najmniej 10 osób. Ważne, aby zespoły rozmawiały z osobami reprezentującymi grupę docelową danej kampanii.

2. Zespoły 1 i 2 oraz 3 i 4 testują swoje prototypy wspólnie. Oznacza to, że każdy zespół powinien podzielić się na mniejsze podzespoły, które połączą się z podzespołami z innych zespołów. W ten sposób każda napotkana na ulicy osoba dostanie możliwość oceny dwóch kampanii.
3. Przykładowe pytania jakie mogą zadać osobom:
  - Jakie są ogólne myśli po wysłuchaniu planu na kampanię?
  - Czego brakuje?
  - Czego jest za dużo?
  - Co wymaga dopracowania?
  - Co musi zostać?
  - Na ile kampania jest atrakcyjna, aby się w nią zaangażować?

CZĘŚĆ B

CELE

- Sprawdzenie nastrojów osób po kolejnym dniu warsztatowym.
- Zwiększenie motywacji do kolejnego sensingu.

CZAS 10 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Poproś wszystkie osoby o powstanie i ustawianie się w kole.
2. Każda osoby ma za zadanie powiedzieć, z czym kończy warsztaty i do swojej wypowiedzi dodać jakiś gest, który oddaje jej nastrój. Może do tego używać całego ciała.
3. Osoby zgłaszają się pojedynczo aż każda (włącznie z osobą prowadzącą) opowie o swoich odczuciach.

AMNESTY
INTERNATIONAL

PROGRAM WARSZTATU

DZIEŃ III

4 GODZINY 30 MINUT

ĆWICZENIE 1.

ROZPOCZĘCIE DNIA I PODUMOWANIE SENSINGU

Na dobry początek osoby będą mogły podzielić się pozytywnymi wrażeniami z odbytego sensingu. W dalszej części osoby z podzespołów sensingowych połączą się ponownie w zespoły, aby omówić wszystko to, czego dowiedziały się podczas sensingu.

CZĘŚĆ A

CELE

- Dzielenie się doświadczeniem wewnątrz grupy.
- Rozładowanie potencjalnego stresu związanego z odbytym sensingiem i kolejnym intensywnym dniem pracy.

CZAS 15 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zaproś osoby uczestniczące do rundy początkowej, w której każda z nich odpowie na pytanie: Czego nauczył mnie ostatni sensing? albo Co było dla mnie ważnego w ostatnim sensingu?
2. Zapewnij każdej osobie przestrzeń do wypowiedzenia się. Podsumowuj wypowiedzi osób.
3. Uprzedź osoby, że podczas tego dnia warsztatów będą miały za zadanie dokładnie zaplanować kampanię. Pamiętaj, aby zapewnić osoby o swoim wsparciu na każdym etapie planowania i realizacji.

CZĘŚĆ B

CELE

- Podzielenie się wiedzą uzyskaną podczas sensingu.

CZAS 45 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Podziel osoby ponownie na zespoły, w których pracowały ostatnio.
2. Każdy zespół ma za zadanie wymienić się uzyskanymi w trakcie sensingu informacjami. Wnioski każdego zespołu powinny zawierać zawierające elementy kampanii, które:
  - a) szczególnie się podobały;
  - b) te które należy zmienić lub dopracować;
  - c) wszystko z czego trzeba zrezygnować;
  - d) zmiany, które warto wprowadzić.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Po pół godzinie zaproś zespoły do podzielenia się wnioskami z sensingu i planowanymi zmianami na forum. Sprawdź z grupami, na ile naniesione zmiany zmieniają ich koncepcję oraz jak osoby z zespołów czują się w związku z koniecznością wprowadzenia poprawek.

ĆWICZENIE 2.

WYBÓR POMYSŁU

To prawdopodobnie najtrudniejszy moment warsztatu, gdyż spośród czterech pomysłów należy wybrać jeden. Poniżej przedstawiono jedną z możliwości przeprowadzenia głosowania i wyboru pomysłu. Możliwe jednak, że osoba prowadząca – a może sama grupa – będzie miała lepszy plan na wybór kampanii.

CELE

- Rozwinięcie umiejętności współpracy i grupowego podejmowania decyzji.
- Wybór ostatecznego pomysłu na kampanię.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- markery lub naklejki;
- kartki A4.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zapisz na kartkach A4 nazwy kampanii przygotowanych przez zespoły.
2. Ułóż je w dowolnych miejscach sali warsztatowej.
3. Rozdaj osobom markery (lub naklejki) – po jednej na osobę.
4. Każda osoba ma 2 głosy do rozdysponowania. Rysując odpowiedni symbol (lub przyklejając naklejkę) na kartce z nazwą kampanii, oddają na nią swój głos. Na jedną kampanię można oddać oba głosy.
5. Do kolejnej tury głosowania przechodzą kampanie z największą liczbą głosów. Mogą to być 3 lub 2 kampanie, na które będą oddawane głosy aż do wyboru jednej z nich.
6. Po ostatniej turze głosowania, kiedy została wyłoniona kampania, wszystkie osoby zapraszane są do dyskusji na forum.

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Zadaj osobom uczestniczącym następujące pytania:

- Co myślicie o kampanii, która została wybrana?
- Jak czujecie się z tym, że to tę kampanię będziecie realizować?
- Czego potrzebujecie, aby zaangażować się w realizację tej kampanii?

Ostatnie pytanie jest niezwykle istotne, gdyż mimo tego, że cała grupa gra do jednej bramki, to pomiędzy zespołami mogła narodzić się chęć rywalizacji i wygranej. Ważne jest podkreślanie, że niezależnie od wyboru kampanii cała grupa wygrywa, gdyż jest to ich wspólny wysiłek.

Pytanie o to, czego osoby potrzebują, aby zaangażować się w wybraną kampanię może pomóc tym, którzy mają poczucie przegranej, aby aktywnie działać.

ĆWICZENIE 3.

FAZA PLANOWANIA

Planowanie kampanii rozpoczyna się podczas warsztatów, ale trwa jeszcze po ich zakończeniu. Istnieje bowiem możliwość zmiany planów, np. z przyczyn niezależnych od grupy. Planowanie będzie więc procesem ciągłym, trwającym aż do momentu realizacji kampanii.

Instrukcję, jak dostosować warsztat do formuły online, znajdziesz na samym końcu modułu.

CZĘŚĆ A

CELE

- Wykształcenie umiejętności zarządzania projektami.
- Rozwój zdolności planowania.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- taśma malarska;
- kartki post-it;
- długopisy.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Przyklej na podłodze lub ścianie długą linię z taśmy malarskiej. Kartkami post-it zaznacz na niej początek kampanii (dzisiaj), start kampanii i zakończenie kampanii.
2. Rozdaj wszystkim osobom karteczki post-it o jednakowym kolorze i długopisy.
3. Zaproś wszystkie osoby do wpisywania działań, które powinny zadziać się od dzisiaj do startu kampanii. Jedna aktywność na jednej kartce. W tym momencie nie ma potrzeby układania kartek chronologicznie.
4. Po 10 minutach poproś osoby o wypisanie na karteczkach tego, co musi się zadziać w trakcie kampanii (od jej startu do zakończenia). Jedna aktywność na jednej kartce.
5. Po kolejnych 10 minutach zaproś osoby do przyjrzenia się powstałej osi wypełnionej pomysłami. Postarajcie się upo-

rządkować pomysły na osi czasu, nadając im orientacyjne daty realizacji.

6. Sprawdź z grupą, czy wszystkie kartki z działaniami są ich zdaniem tam, gdzie być powinny i czy niczego nie brakuje.

CZĘŚĆ B

CELE

- Wzmocnienie umiejętności ustalania priorytetów dot. planowanych zadań.

CZAS 15 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Sprawdź z grupą, które zadania mają jaki priorytet i zapisz je na karteczkach w innym kolorze. Rodzaje zadań:
  - **Kluczowe** – zadania, bez których kampania nie ma sensu i się nie dobędzie – czerwona karteczka.
  - **Istotne** – zadania ważne do realizacji tego, co kluczowe, ich brak utrudni działanie.

- **Normalne** – zadanie rutynowe, ich pominięcie nie spowoduje katastrofy.
- **Dodatkowe** – zadania bez większego znaczenia dla samej kampanii.

CZĘŚĆ C

CELE

- Ćwiczenie umiejętności zarządzania czasem.
- Rozwój umiejętności myślenia kreatywnego i analitycznego.
- Wzmocnienie zdolności planowania.

CZAS 50 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- flipcharty;
- karteczki post-it;
- markery.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

2. Sprawdź z osobami uczestniczącymi, czy działania do wykonania da się pogrupować w jakieś kategorie, np. obsługa mediów społecznościowych, robienie filmów, zapraszanie gości, organizacja przestrzeni lub jedzenia, kontakt z mediami.
3. Każdej kategorii działań nadaj nazwę i zapisz ją na pustym flipcharcie.
4. Zaproś osoby z grupy do zgłaszania się do rozpisania flipchartów. Na tym etapie nie ma znaczenia liczba osób przy jednym flipcharcie.
5. Kiedy osoby dobrały się już w zespoły, poproś o narysowanie kolejnej osi czasu na flipcharcie i zaznaczenie tam dat ważnych dla kategorii z głównej osi.
6. Każdy zespół ma za zadanie rozbić przyjęte działania na jeszcze mniejsze jednostki i nanieść ich na osie danej kategorii (na karteczkach, pilnując w dalszym ciągu ich kolorów).

Przykład: Działanie polegające na zaproszeniu gości na wydarzenie powinno być poprzedzone mniejszymi działaniami: sporządzeniem listy gości, przygotowaniem zaproszeń, sprawdzeniem zaproszeń, zakupem kopert, wysyłką zaproszeń itd. Wszystkie pomniejsze zadania powinny znaleźć się na osi. Każde z tych zadań może mieć dodatkowo odmienną wartość (kolor karteczki).

7. Po 25 minutach poproś zespoły o zamienienie się flipchartami zgodnie z ruchem wskazówek zegara. Daj na to ok. 4 minut (w zależności od liczby flipchartów możesz nieco wydłużyć czas przy mniejszej liczbie).

8. Zespół, który otrzymał flipchart, zapoznaje się z nim i jeśli uzna, że jakiegoś działania brakuje – dorzuca karteczkę od siebie.
9. Flipcharty krążą między zespołami aż nie wrócą do zespołu, który jako pierwszy nad nim pracował.

CZĘŚĆ D

CELE

- Refleksja nad rolą podziału pracy w trosce o dobrostan wszystkich osób.
- Rozwinięcie umiejętności zarządzania projektami.

CZAS 40 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Przygotowane flipcharty z rozbitymi zadaniami połów na środku sali. Daj osobom czas na zapoznanie się ze wszystkimi działaniami. Jeśli grupa ma taką potrzebę, każdy flipchart można wspólnie omówić.
2. Zainicjuj przenoszenie karteczek z mniejszych osi czasu z flipchartów na dużą oś na ścianie/podłodze.

3. Kiedy wszystkie kartki zawisną na jednej osi, daj osobom ponownie czas na przyjrzenie się im. Ponownie sprawdź z grupą, czy niczego nie brakuje.
4. Jeśli na kartkach nie ma konkretnych dat – uzupełnij je. Deadliny są ważne!
5. Poproś osoby o podchodzenie do osi i wpisywania na kartkach swoich imion/pseudonimów przy tych działaniach, których realizacji mogą się podjąć.
6. Dodaj do osi czasu jeszcze jedno zadanie – przeniesienie karteczek do pliku cyfrowego. Poproś dwie osoby o podjęcie się tego zadania.

Istotne jest, aby oś czasu zawierająca spis zadań, deadliny i odpowiedzialności była dostępna przez cały czas dla wszystkich osób. Warto przenieść ją do przestrzeni cyfrowej. Pomocne mogą być takie aplikacje jak: *Miro*, *Trello*, *Microsoft Planner*, a nawet zwykły arkusz Excel lub Word. Najważniejsze, aby każda osoba wiedziała, za co jest odpowiedzialna i do kiedy ma wykonać swoje zadanie. Pomocne może być także zrobienie zdjęć.

7. Zadbaj o to, aby każde zadanie miało przydzieloną osobę do realizacji. Sprawdź, czy jedna osoba nie ma na sobie za wiele zadań – czy praca rozkłada się równomiernie. Kontroluj, czy zadanie trudniejsze i bardziej skomplikowane są realizowane przez więcej niż 1 osobę.

ĆWICZENIE 4.

KRYTERIA SUKCESU

Co grupa uzna za sukces? Kiedy kampania będzie udana? Na te pytania grupa musi odpowiedzieć, zanim rozpocznie działać.

CELE

- Refleksja nad możliwymi sposobami mierzenia oddziaływania kampanii.

CZAS 30 minut

PRZYGOTOWANIE I MATERIAŁY

- karty metaforyczne lub pocztówki;
- kartki A4;
- długopisy i kredki.

PRZEBIEG ĆWICZENIA

1. Zaproś osoby z grupy do wybrania jednej karty, która wyraża to, jak postrzegają sukces kampanii.
2. Poproś, aby osoby same dobrały się w zespoły o mniej więcej równej wielkości.
3. W zespołach osoby mają za zadanie opowiedzieć o swojej wizji sukcesu kampanii.
4. Po kilku minutach poproś zespoły o zastanowienie się, czy ich pomysły można ubrać w jakieś wskaźniki, czyli liczby. Poniżej znajdziesz przykładowe pytania pomocnicze, które mogą nakierować zespoły na myślenie o wskaźnikach sukcesu. Proponując pytania, skup się na zaplanowanych przez grupę działaniach. Zaproś zespoły o zapisanie odpowiedzi:
  - Ile osób musi wziąć udział w kampanii?
  - Ile osób musi udostępnić treści kampanii?
  - Kto z gości musi się pojawiać na wydarzeniu?
  - Ile chcemy zebrać podpisów pod petycją?

- Ile osób ma dla nas nagrać filmy/zrobić zdjęcia?
- Ile osób z pokoju nauczycielskiego ma nas wesprzeć?
- Jak wiele wyświetleń mamy mieć na YouTube'ie?

OMÓWIENIE ĆWICZENIA

Wszystkie zespoły dzielą się na koniec na forum wypracowanymi wskaźnikami. Szukaj punktów wspólnych i zapisuj wskaźniki, na które zgadzają się wszystkie osoby z grupy.

ĆWICZENIE 5.

RUNDA KOŃCOWA

W trakcie rundy podkreślaj, że mimo iż jest to ostatni warsztat, to twoja współpraca z grupą się nie kończy i nadal będziesz wspierać osoby w realizacji kampanii.

CELE

- Sprawdzenie poziomu obaw i nadziei związanych z realizacją kampanii przez grupę.
- Docenienie ogromu pracy, jaką wykonały wszystkie osoby.

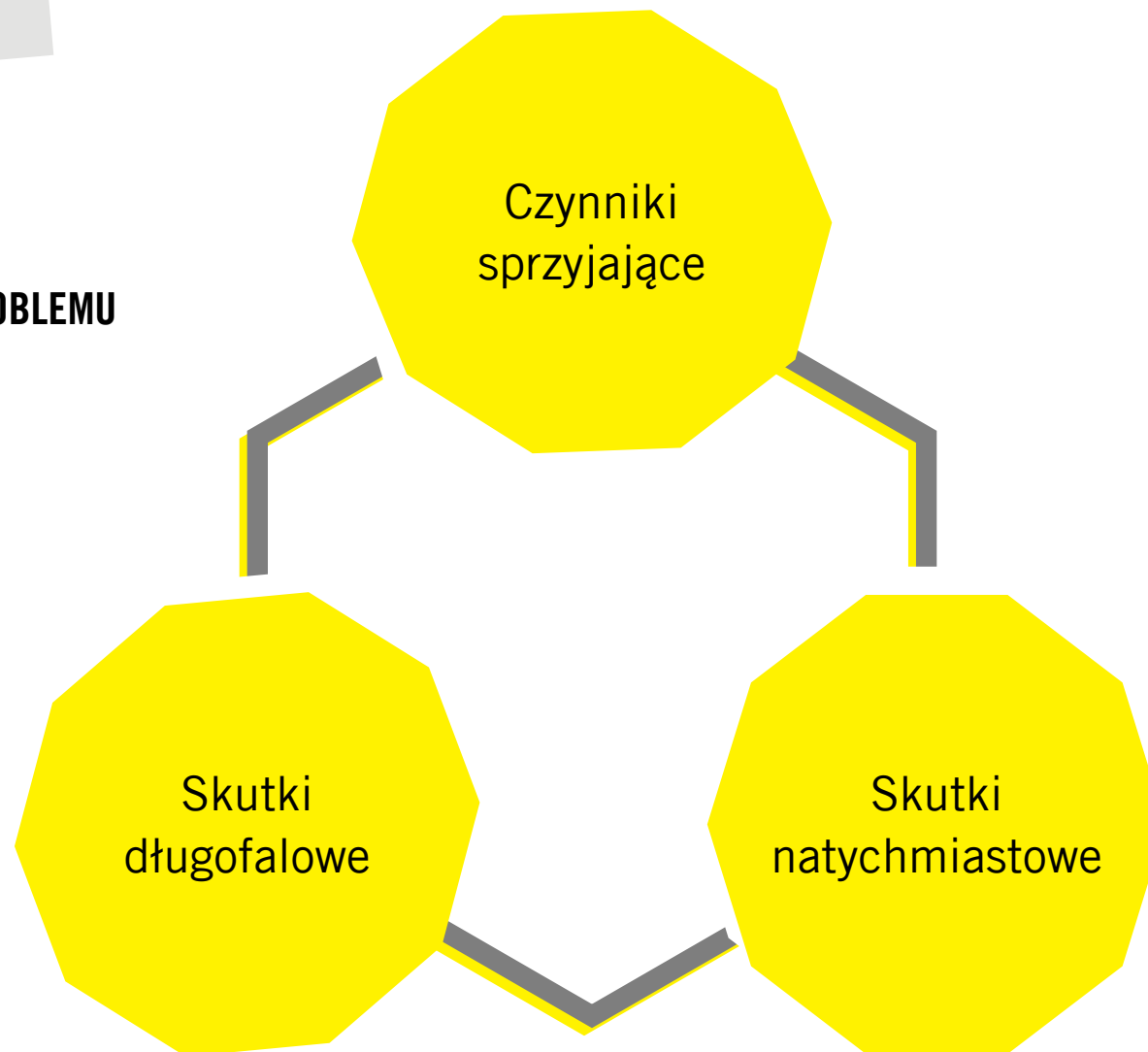
CZAS 15 minut

PRZEBIEG ĆWICZENIA

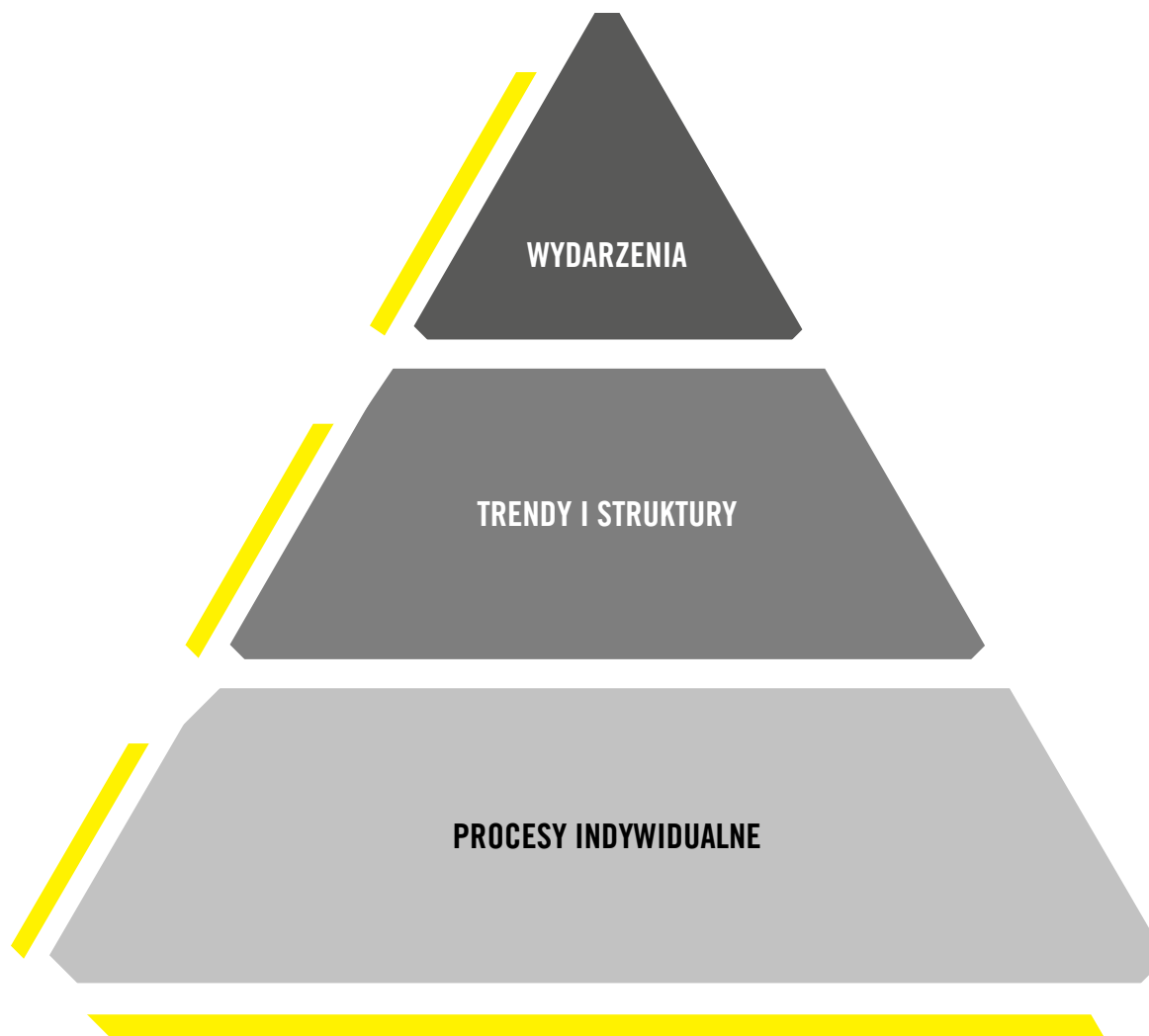
1. Zaproś osoby do rundy końcowej, w której odpowiedzą na dwa pytania:
  - Jakie są moje obawy związane z realizacją kampanii?
  - Jakie są moje nadzieje związane z realizacją kampanii?
2. Podsumuj dokonania warsztatu – uświadom osobom, ile udało im się zrobić. Podkreśl wagę ich pracy.

ZAŁĄCZNIKI

ZAŁĄCZNIK 1. DZIEŃ I DRZEWKO PROBLEMU

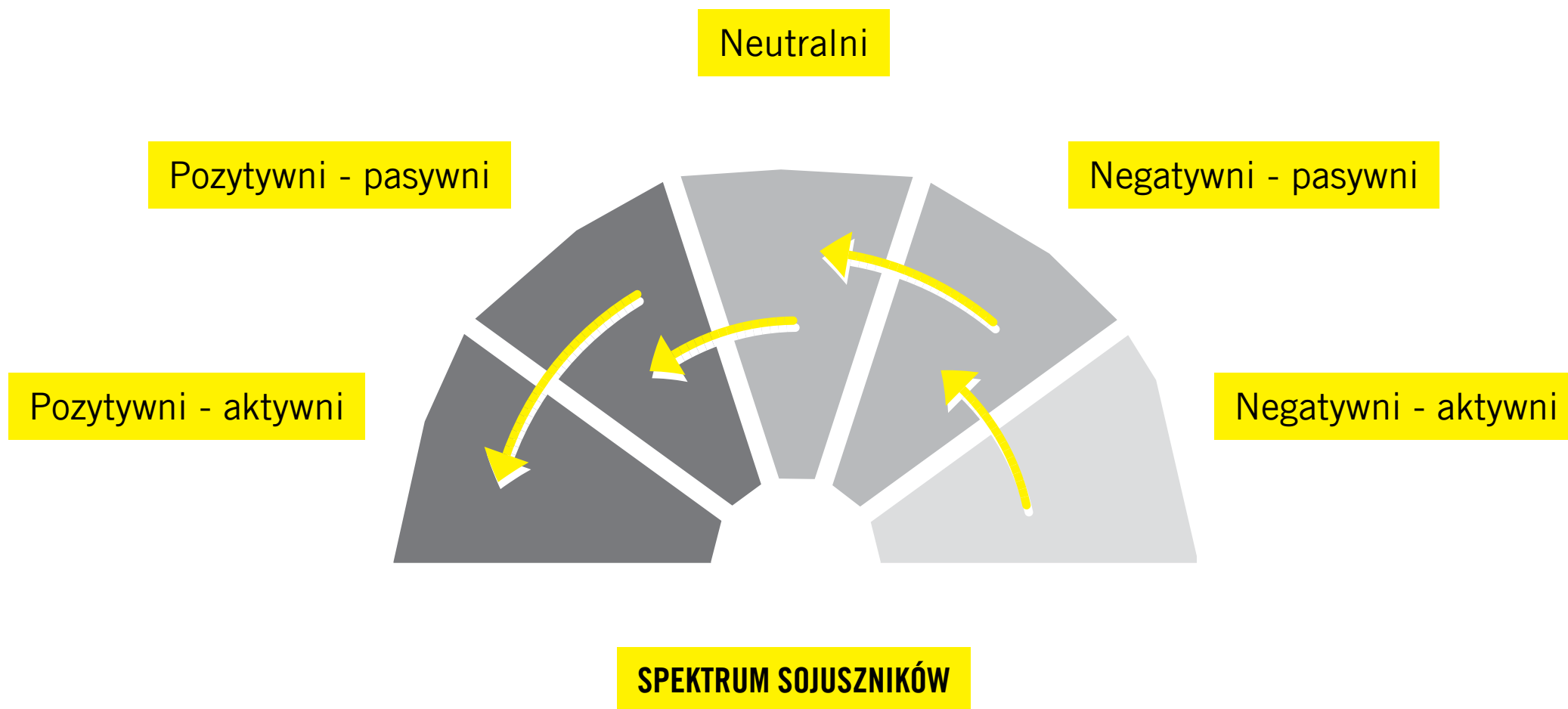

ZAŁĄCZNIK 2. DZIĘŃ I PIRAMIDA PROBLEMU

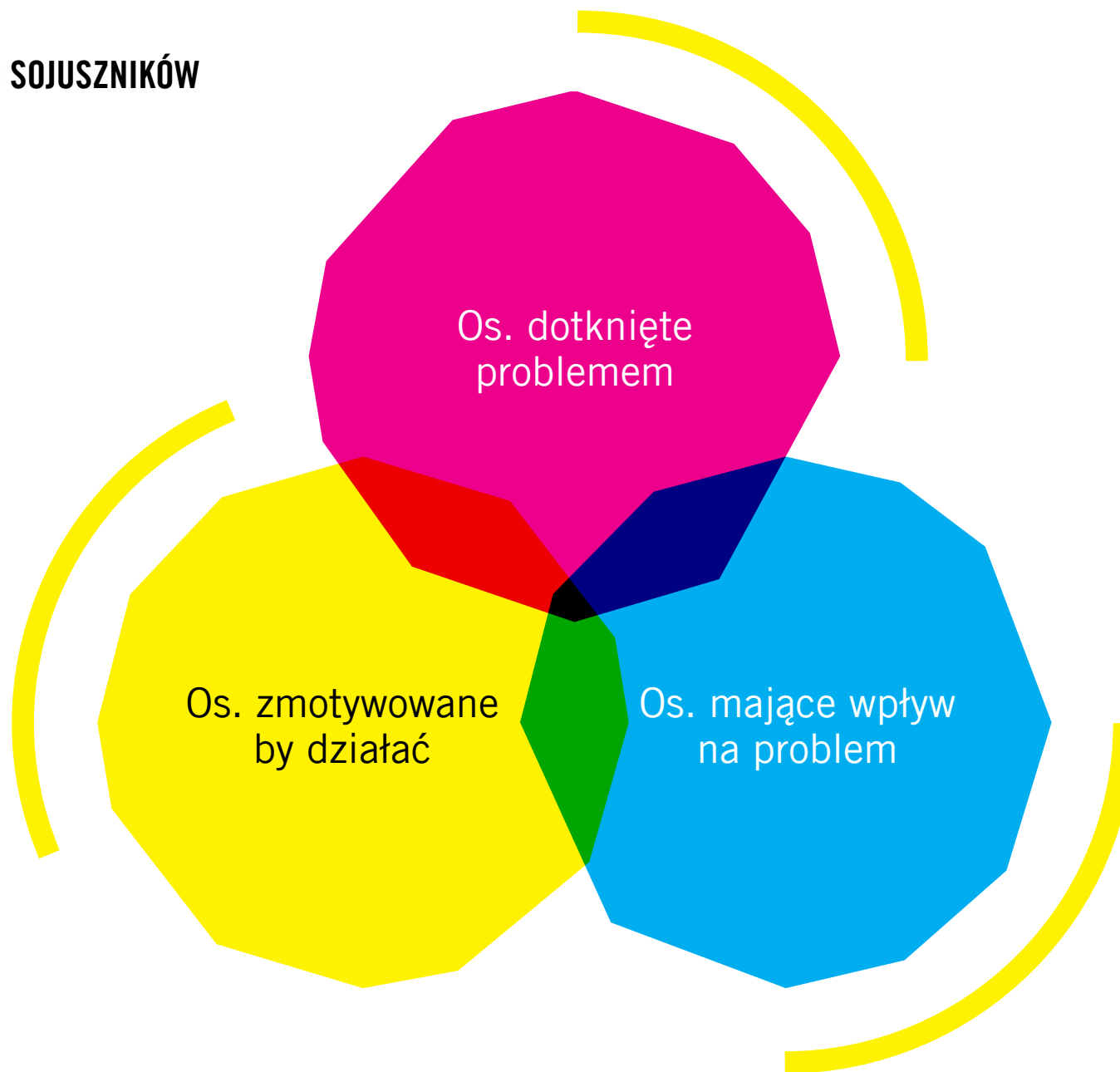

ZAŁĄCZNIK 3. DZIEŃ I SPEKTRUM SOJUSZNIKÓW

Źródło: <https://commonslibrary.org/spectrum-of-allies/>

ZAŁĄCZNIK 4. DZIEŃ I DIAGRAM SOJUSZNIKÓW

ZAŁĄCZNIK 5. DZIEN I PERSONA

IMIĘ I NAZWISKO:

PŁEĆ:

WIEK:

LOKALIZACJA:

PRACA:

RODZINA:

**KANAŁY KOMUNIKACJI/
SOCIAL MEDIA:**

ZAINTERESOWANIA:

MOTYWACJE:

OSOBOWOŚĆ:

BIOGRAFIA:

ZAŁĄCZNIK 6. DZIEŃ I SENSING – ARKUSZ

TWOJE ZADANIE

Przeprowadź wywiady z 3 osobami bezpośrednio dotkniętymi problemem i 3 osobami reprezentującymi kluczowych sojuszników_sojuszniczki/zwolenników_zwolenniczki, aby uzyskać wgląd w sposób funkcjonowania systemu oraz zrozumieć motywacje/bariery dla zmian.

Obok znajdziesz tabelę z, która pomoże Ci przeprowadzić wywiad, od pytań szerokich po konkretne i głębokie. Znajdziesz w niej także przykładowe pytania, które możesz zadać osobom, z którymi rozmawiasz. Pamiętaj, że to nie jest ankieta, więc płyn z prądem, okazuj ciekawość i staraj się sięgać głębiej w zależności od przebiegu rozmowy.

Zastanów się, jakie pytania możesz zadać, aby zbadać te kwestie.

- **Zadawaj pytania otwarte** – pytania, które zaczynają się od słów: co, jak, dlaczego.
- **Zadawaj neutralne pytania** – nie osądzaj nikogo i pozwól osobie podzielić się swoimi szczerymi poglądami
- **Okaż ciekawość** – Zawsze pytaj „dlaczego?” Albo „Powiedz mi więcej...” by dowiedzieć się więcej

IMIĘ I NAZWISKO
OSOBY PRZEPROWA-
DZAJĄCEJ WYWIADY

GŁÓWNE TEMATY
I WĄTKI

DOCELOWI SOJUSZ-
NICY/ODBIORCY

SUGEROWANE PYTANIA DLA OSÓB I GRUP BEZPOŚREDNIO ZAINTERESOWANYCH – DOTKNIĘTYCH PROBLEMEM

ZACZNIJ SZEROKO...

Jakie pytania można zadać, aby wprowadzić w zagadnienie? Pamiętaj, aby nie przedstawiać własnych poglądów, bo możesz wpłynąć na odpowiedzi!

(Np. Jak żyje Ci się w Polsce? Czy możesz opowiedzieć coś o sobie? Czy czujesz wsparcie w swoim otoczeniu?)

PRZEJDŹ DO KONKRETÓW.

Co myślą, czują, doświadczają na ten temat? Dlaczego? Na co mają nadzieję, a czego się obawiają?

(Np. Co jest dla Ciebie problemem? Z jakimi trudnościami się mierzysz? Czego oczekujesz od państwa? Jakiego wsparcia oczekujesz od otoczenia? W jakich sytuacjach czujesz wsparcie sojuszników?)

SIĘGNIJ GŁĘBIEJ!

Dlaczego tak się czują? Dlaczego tak myślą? Czego potrzebują? Jakie są ich bariery i motywacje do działania?

(Np. Co według Ciebie jest źródłem problemu? Jakie może być rozwiązanie problemu? Co powstrzymuje Cię przed podjęciem działania?)

SUGEROWANE PYTANIA DLA SOJUSZNIKÓW I INNYCH ODBIORCÓW, KTÓRYCH CHCEMY ZAANGAŻOWAĆ W KAMPANIĘ

ZACZNIJ SZEROKO...

Jakie pytania można zadać, aby wprowadzić w zagadnienie? Pamiętaj, aby nie przedstawiać własnych poglądów, bo możesz wpłynąć na odpowiedzi!

(Np. Jaki jest Twój stosunek do tego tematu? Czy brałeś_brałaś udział w jakimś wydarzeniu związanym z problemem?)

PRZEJDŹ DO KONKRETÓW.

Co myślą, czują, doświadczają na ten temat? Dlaczego? Na co mają nadzieję, a czego się obawiają?

(Np. Czy uważasz, że obecna sytuacja wymaga zmiany? W jaki sposób można byłoby ją zmienić? Czy uważasz, że możesz to w jakiś sposób robić? W jaki? Czy uważasz się za osobę sojuszniczą osób dotkniętych problemem?)

SIĘGNIJ GŁĘBIEJ!

Dlaczego tak się czują? Dlaczego tak myślą? Czego potrzebują? Jakie są ich bariery i motywacje do działania?

(Np. Z czego wynika Twój stosunek do tematu? Co dla Ciebie oznacza sojusznictwo? Jakiej motywacji lub zasobów potrzebujesz, by być osobą sojuszniczą? Co powstrzymuje Cię lub przeszkadza? Czy możesz wyrażać swoją solidarność z zachowaniem bezpieczeństwa/komfortu?)

CO USŁYSZAŁEŚ_USŁYSZAŁAŚ?

Na podstawie swoich notatek podsumuj najważniejsze obserwacje i cytaty oraz ich interpretacje. Czego, według wywiadów, ludzie potrzebują by wesprzeć ich i zainspirować do działania? Co im przeszkadza lub stanowi wyzwanie?

WAŻNE CYTATY I OBSERWACJE	INTERPRETACJE

ROZMÓWCY_ROZMÓWCZYNIĘ

OSOBY UDZIELAJĄCE WYWIADU	1.
	2.
	3.
	4.
	5.
	6.
	7.

5 NAJCENNIJSZYCH SPOSTRZEŻEŃ

Spostrzeżenia to zwięzłe wyrażenie tego, czego nauczyłeś_nauczyłaś się z wszystkich wywiadów. Są to momenty „aha” i nieoczekiwane nauki. **Spostrzeżenie dąży do zrozumienia „dlaczego”, a nie „co”.**

Napisz 5 stwierdzeń, które wyrażają wspólne tematy lub największe wnioski z przeprowadzonych wywiadów. Ogranicz się do jednego zdania i wyobraź sobie wypowiedź osoby, z którą rozmawiałeś_rozmawiałaś. “Ja...”. Pomocne będzie wybranie czasowników, takich jak „chcę” „potrzebuję” „życzę sobie” „kocham” lub „wierzę”.

1.	
2.	
3.	
4.	
5.	

Spostrzeżenia wykorzystamy razem na następnym etapie. Dziękujemy!

ZAŁĄCZNIK 7. DZIEŃ II BADANIE POTENCJAŁU

INSTYTUCJE / STRUKTURY

SCHEMATY MYŚLOWE / KULTURA

POJAWIAJĄCE SIĘ ALTERNATYWY

**ZAŁĄCZNIK 8.
DZIEŃ II BADANIE POTENCJAŁU CD.**

ZAANGAŻOWANIE

WPŁYW

Twój
GŁOS
ma
MOC